

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav obecné lingvistiky

Obecná lingvistika

Bakalářská práce

Šimon Kinc

Sociolingvistická analýza přesvědčovacích praktik v předcensové situaci: Anticipace výsledků sčítání lidu a jazyková politika

A Sociolinguistic Analysis of Persuasive Practices in the
Pre-Census Situation: Anticipation of Census Results and
Language Policy

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a že práce ani její části nebyly použity v rámci písemných prací mého studia či k získání jiného titulu.

V Bělehradě 9. srpna 2024

Šimon Kinc

Poděkování

Děkuji docentu Jiřímu Nekvapilovi za ochotu, cenné rady, připomínky, vstřícnost a veškerou odbornou i lidskou podporu, které se mi od něho dostalo během psaní této práce. Za mnohé podněty vděčím účastníkům kurzu Aktuální otázky sociolingvistiky, kde mi bylo umožněno prezentovat záměr této práce. Velký dík rovněž vzdávám menšinovým politikům, kteří se rozhodli se mnou vést rozhovor. Za neocenitelnou psychickou podporu pak děkuji své partnerce, rodině a svým blízkým.

Klíčová slova

census – sčítání lidu v ČR 2021 – národnostní menšiny – jazykové menšiny – jazyková politika – komunální politika – jazykový management – přesvědčovací praktiky – předcensová situace – konverzační analýza – německá menšina v ČR – polská menšina v ČR

Key words

census – 2021 Czech census – national minorities – language minorities – language policy – municipal politics – language management – practices of persuasion – pre-census situation – conversation analysis – German minority in Czechia – Polish minority in Czechia

Abstrakt

Census je považován za objektivní a vyčerpávající odraz určitých populačních ukazatelů. Z tohoto důvodu slouží výsledky censu jako podklad pro tvorbu státních politik, mimo jiné národnostních a jazykových. Jako takový se však census stává zájmem určitých skupin usilujících o výsledky, které mohou dopomoci dosahování jejich vlastních cílů.

Ve své práci se pokusím ukázat, že objektivní náhled na cesty je naivní. „Objektivnímu“ sčítání samotnému předchází předcensová situace, během které dochází jak k definici znění otázky a možných odpovědí, tak k přesvědčování populace k vyplnění určitého typu odpovědí. Na základě teorie jazykového managementu, konverzační analýzy, analýzy diskursu a dosavadního výzkumu jazykové politiky se pokusím rozklíčovat předcensovou přesvědčovací aktivitu národnostních a jazykových skupin v ČR (především německé a polské menšiny) před Sčítáním lidu 2021.

Abstract

Census is considered to be an objective and exhaustive reflection of certain population indicators. For this reason, the results of the census serve as a basis for the formulation of state policies, including ethnic and language policies. As such, however, the census becomes an interest of certain groups seeking results that can help them to attain their own objectives.

In my thesis I show that an objective view of censuses is naive. The "objective" census itself is preceded by a pre-census situation, during which both the wording of the question and possible answers are defined, and the population is persuaded to fill in certain types of answers. Drawing on language management theory, conversation analysis, discourse analysis, and existing research on language policy, I will attempt to decipher the pre-census persuasion activity of ethnic and linguistic groups in the Czech Republic (especially German and Polish minority) prior to the 2021 Czech National Census.

Obsah

1	Census jako výzkum a předmět výzkumu	8
1.1	Census v historii a současnosti.....	8
1.2	Census nebo sociologický výzkum?.....	9
1.3	Census jako předmět kvalitativního sociálního výzkumu.....	11
1.4	Interakční tvorba objektivitý	12
2	Jazyk a národnost v (českých) censech	13
2.1	Deklaratorní a faktuální otázky prizmatem teorie mluvních aktů.....	13
2.2	Zrození národnosti z ducha statistiky	16
2.3	Typologie otázky na jazyk a státní ideologie	18
2.4	Dějiny (zjišťování) jazyka v českých censech	21
2.4.1	Předlitavské cesty.....	21
2.4.2	Meziválečné období.....	24
2.4.3	Poválečné období do r. 1991.....	27
2.4.4	Polistopadové cesty	28
2.5	Jazyk, národnost a náboženství: přesvědčovací potenciál	33
3	Jazyková politika a cesty v ČR.....	34
3.1	Mezinárodní úmluvy	34
3.2	České zákony: Výbor pro národnostní menšiny jako klíč k menšinové politice	37
3.3	Mluvit jazykem své národnosti: Petrifikace jazyka a národnosti prostřednictvím censů 38	
4	Teoretická a metodologická východiska empirického výzkumu	41
4.1	Hypotéza existence přesvědčovacích praktik na třech rovinách	41
4.2	Teoretická východiska.....	42
4.3	Kvalitativní rozhovory se zastupiteli národnostních menšin	44
4.3.1	Důvody pro vedení kvalitativního rozhovoru	44
4.3.2	Struktura rozhovoru.....	45
4.3.3	Výběr a kontaktování respondentů.....	45
4.3.4	Seznam vykonaných rozhovorů	46
4.3.5	Transkripce.....	48

4.4	Formy přesvědčování.....	51
5	Analýza přesvědčování	51
5.1	Cesta respondentů k menšinové politice.....	52
5.2	Pojetí národnosti a mateřského jazyka	54
5.2.1	Národnost zděděná a rozvíjená.....	54
5.2.2	Z prsu matky vysátý mateřský jazyk	55
5.2.3	Vztah mezi národností a mateřským jazykem	57
5.3	Důvody k neudávání mateřského jazyka a národnosti.....	58
5.3.1	Strach	58
5.3.2	Nezájem.....	59
5.3.3	Vykořenění.....	60
5.3.4	Multietnická a multilingvní identita.....	60
5.3.5	Jiná identita.....	61
5.4	Přesvědčovací praktiky ze strany státu	64
5.4.1	Přesvědčování sčítaných	64
5.4.2	Přesvědčování menšinových organizací	69
5.5	Přesvědčovací praktiky ze strany menšinových organizací	71
5.5.1	Kampaň německé menšiny.....	71
5.5.2	Kampaň polské menšiny.....	75
5.5.3	Srovnání kampaní německé a polské menšiny.....	82
5.6	Přesvědčovací praktiky ze strany jednotlivců	83
5.6.1	Rodinné strategie	83
5.6.2	Kontaktní kampaň.....	84
5.7	Mateřský jazyk nehodný přesvědčování.....	89
6	Cesty menšin k jazykové politice: Výhledy do budoucna	91
6.1	Návrhy na změnu zákonného ukotvení	91
6.1.1	Bylo by lepší zakládat výbory podle mateřského jazyka?	93
6.2	Porovnání strategií polské a německé menšiny	98
	Závěr.....	101
	Bibliografie	103

Seznam tabulek

Tabulka 1 Přehled otázek na jazyk, národnost a náboženství do r. 1980.....	28
Tabulka 2 Obce s výborem pro národnostní menšiny, 2021	46
Tabulka 3 Vykonané rozhovory s menšinovými politiky	48
Tabulka 4 Transkripční symboly	49
Tabulka 5 Schematické srovnání kampaní polské a německé menšiny	82

Seznam obrázků

Obrázek 1 Starý a nový číselník, 1991 (sčítací arch, PD, 17)	29
Obrázek 2 Národnost a jazyk ve sčítacím archu, 1991	29
Obrázek 3 Národnost a jazyk ve sčítacím archu, 2001	30
Obrázek 4 Národnost a jazyk ve sčítacím archu, 2011	30
Obrázek 5 Národnost a jazyk v pomocném sčítacím archu v angličtině, 2021	31
Obrázek 6 Leták pro příslušníky národnostních menšin.....	67
Obrázek 7 Úvodní strana dokumentu pro organizace zastupující národnostní menšiny ..	69
Obrázek 8 Apel tajemnice Rady vlády pro národnostní menšiny v dokumentu určeném menšinovým organizacím.....	70
Obrázek 9 Martin H. Dzingel ve videospotu Shromáždění německých spolků.....	72
Obrázek 10 Kampaň německé menšiny s důrazem na dvojí národnost	74
Obrázek 11 Kampaň německé menšiny s důrazem na dvojí národnost	74
Obrázek 12 Německá národnost jako spolutvůrce tolerantní společnosti	75
Obrázek 13 Deklarace dvojí národnosti ve videospotu německé menšiny.....	75
Obrázek 14 Fráze "jezech Polok" v propagačním videu Kongresu Poláků	76
Obrázek 15 Poláci a po naszymu v kampaňovém letáčku (polská varianta).....	77
Obrázek 16 Mnohojazyčnost v kampaňovém letáčku (česká varianta).....	77
Obrázek 17 "Od malička mluvím automaticky polsky a česky": kampaňové video v češtině	77
Obrázek 18 Příklad osobního banneru: Mnohojazyčná kampaň formou i obsahem	78
Obrázek 19 Leták Kongresu Poláků odrazující od vypsání dvou národností	79
Obrázek 20 Informační video Kongresu Poláků	80
Obrázek 21 Volební rétorika v propagačním videu s předsedou Kongresu Poláků	80
Obrázek 22 Deklarace jedné národnosti ve videospotu polské menšiny	81

1 Census jako výzkum a předmět výzkumu

1.1 Census v historii a současnosti

Census neboli sčítání lidu je jednou z nejběžnějších metod získávání informací o populaci. Definujeme jej jako „celkový proces sběru, zpracování a vydávání demografických, ekonomických a sociálních dat týkajících se – v určenou dobu či doby – všech osob v určité zemi či vymezeném teritoriu.“ (Shryock & Siegel, 1976, s. 13). Od jiných typů výzkumu zjišťující totožná či podobná data se census liší zejména tím, že je vyčerpávající: nepracuje se vzorkem, který zobecňuje na populaci, nýbrž s celou populací. (srov. de Vries, 2005, s. 1104).

Populační census má velmi dlouhou a bohatou historii, čímž se odlišuje od běžných metod kvantitativního sociologického výzkumu, které stojí na výběru vzorku a jeho zobecnění na celou populaci. Zatímco ty vznikaly s moderním vývojem statistiky a společenských věd, sčítání lidu jsou doložena již ve starověkých civilizacích – v Římské říši a Izraeli, ale i v Babylonii a Egyptě. (de Vries, 2005, s. 1104). Hluboké dějiny censů nevyvěrají jen ze statistické jednoduchosti vůči ostatním typům sociologického výzkumu, ale jsou zapříčiněny zejména jejich *účelem*. Účelem censu totiž není neutrální vědecké zjištění fakt o populaci, nýbrž *vládní spravování populace*. Census je tu proto s námi již od dob větších státních celků, které potřebovaly sbírat informace o populaci zejména za daňovým a vojenským účelem. (de Vries, 2005, s. 1104).

Census svým obsahem i metodami odráží jak účel, ke kterému jej stát chce využít, tak ideologické pozice státu, které tímto ještě upevňuje. Účelem starověkých censů tak kupříkladu bylo vybírat daně a zjistit počet bojeschopných jedinců: proto započítávaly jen dospělé muže, protože jen oni mohli vlastnit majetek a *měli být* schopni boje. (srov. 2 Samuel, 24 nebo Exodus 30). Tehdejší censy ideologicky někdy nařizuje sám Hospodin¹, a zanedbání žen, dětí a otroků dopomáhá k přehlížení jejich role ve fungování státu. Státní ideologii může odrážet i způsob sčítání: když je novozákonní Josef s Marií donucen přijít do města *jebo rodu*, tj. Betléma (Lukáš 2), říká nám to, jaké kategorizační schéma populace bylo pro tehdejší státní aparát důležité.

Moderní censy se od těch starověkých výrazně liší. Komparace nám nicméně může dopomoci odhalit, co je na novodobých censech specifické, jaké účely plní a jaké ideologie odrážejí. Moderní státní moc podle Foucaulta přijala mnohé rysy tzv. *pastýřské moci*, která vychází

¹ Sčítání lidu v Druhé knize Samuelově je způsobeno Hospodinovým hněvem, což se dá vysvětlit chápáním censu jako *přípravy na válku*, neboť se – dnešním slovníkem – zjistí možnosti mobilizace.

z křesťanství a vyznačuje se svým individualizujícím, pečujícím a niterným charakterem. (Foucault, 2016, s. 204ff.). Foucault důsledky této moci nejslavněji ukazuje na proměně trestání a vězeňství mezi středověkem a modernou: zatímco stará státní moc se nezajímala o jedince a tresty vykonávala exemplárně za účelem odstrašení, novodobá pastýřská státní moc uzavře trestance do cel a pilně se věnuje jejich převýchově a nápravě. (Foucault, 2000).

Ideologie moderních censů rovněž staví do popředí starost o jednotlivce, příp. jeho komunitu. Jakkoli využití pro výběr daní či odvod do války z moderních censů nezmyslo, sotva by kohokoli napadlo pojímat jedno z obou jako primární účel censu. Pastýřský sociální stát se zajímá například o to, kde žije kolik lidí, aby podle toho mohl alokovat své finance na spravování občanské infrastruktury, např. škol nebo nemocnic.² Sociální data pak může využít například k lepší migrační politice. (de Vries, 2005, s. 1104–1105).

Pastýřský účel tak odráží i základní jednotka sčítání lidu, kterou není jednatel, nýbrž *domácnost*. To je způsobem kategorizace populace na základě toho, čemu stát přikládá relevanci: z počtu lidí v domácnosti, jejího celkového finančního zajištění a dalších indikátorů jsou pak tvořeny predikce o vývoji obyvatelstva (*Populační prognóza ČR do roku 2050, 2004*), které stát potřebuje pro dlouhodobé plánování sociální politiky. Je zřejmé, že k takovému účelu by data o jednotlivcích nedostačovala.

Stát se snaží získat objektivní data, při jejichž sběru nicméně vždy prezentuje výhodnost udání těchto dat pro život jednotlivce. Tato data zároveň sbírá průběžně – po celý život občana (v současnosti každých 10 let), nejen v případě nutnosti, jak tomu bylo u starověkých sčítání. Spravování populace probíhá takovým způsobem, že ideologicky zdůrazňuje blaho jednoho každého člověka, nezávisle na jeho pozici ve společnosti. Charakter censu jako formy kontroly vystupuje na povrch pouze při případných sankcích, které hrozí za jeho nevyplnění.

1.2 Census nebo sociologický výzkum?

Census má za cíl podat objektivní zprávu o stavu populace v rámci vymezených měřítek. Tím se zásadně liší od většiny jiných současných dotazníkových kvantitativních sociologických výzkumů, zejména od výzkumů veřejného mínění, které se pokoušejí zjistit, jaké jsou názory a

² Viz kupř. propagační video Českého statistického úřadu ke Sčítání lidu 2021, které za doprovodu animovaných kočárků hlásá: „Zúčastněte se sčítání. Ať se ví, kde mají vznikat školky.“ Český statistický úřad. *Kde mají vznikat školky?* In: Youtube. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=KUW6c9k3WKY&ab_channel=%C4%8Cesk%C3%BDstatistick%C3%BD%C3%BA%C5%99ad

nálady populace, jež případně spojují s nezávislými proměnnými majícími objektivní charakter, např. s pohlavím.

Objektivní otázky v obou typech metod získávání informací o populaci mají nicméně velmi odlišný charakter. Zatímco v tradičním sociologickém výzkumu není pravdivé zodpovězení takové otázky žádným způsobem vymahatelné, v censu je vymahatelné státními sankcemi. Zároveň platí, že v případě censu se jedná o otázky, jejichž *správná* odpověď je státem lehkou zjistitelná, zatímco v případě sociologického výzkumu toto neplatí.

Do sčítacího formuláře censů se vpisují identifikační údaje, jako jsou jméno či rok narození, údaje, které – stejně jako mnohé jiné – již stát má a v případě špatného vypsání může sám opravit. V případě kvantitativního sociologického výzkumu jsou některé identifikační údaje nepodstatné (např. jméno), jiné (např. rok narození) pak nejsou jakýmkoli způsobem vymahatelné.

Není divu, že sami respondenti pak k jednotlivým typům zisku informací přistupují značně odlišně. Jsou si vědomi (ne)vymahatelnosti určitých dat stejně jako účelu daného výzkumu. Při souhlasu k účasti na výzkumu veřejného mínění nepřístupuje respondent s vůlí vyjmenovat data ze svého občanského průkazu, podat zprávu o členech jeho domácnosti a jeho rodinné vazbě k nim, ani mluvit o druhu převažujícího vytápění v domácnosti. Naopak, přistupuje k němu s tím, že dá najevo svůj názor: typicky např. jaké politiky volil a jaké hodlá volit. Z toho důvodu by v takovém sociologickém výzkumu např. faktická otázka na jméno respondenta působila nepatřičně, až nebezpečně. Největší mírou *neodpovědí* (*non-response rate*) se tak ve výzkumech veřejného mínění tradičně vyznačují objektivní osobní otázky, např. dotaz na výši mzdy.

V censu je situace *neodpovědí* opačná. V moderní historii českého a československého sčítání nenastala situace, kdy by výrazně chyběla data sbíraná objektivními dotazy. Zato otázky, které jsou založené na názoru či – lépe – vnitřním přesvědčením vysokou mírou neodpovědí vykazují pravidelně. Ve sčítání lidu 1991 tak byla například otázka na náboženské vyznání oficiálně povinná, což vedlo k „výrazně negativní reakci obyvatel“ (*PD 2011, 2013, s. 29*), načež bylo upuštěno od vymáhání odpovědí na tuto otázku. Mezi další často nezodpovězené otázky patří i dotaz na národnost, který ve sčítání 2021 nezodpovědělo více než 30 % populace.³

Než přistoupíme k samotné teorii analýzy censů, je třeba dodat důležitou metodologickou informaci o fungování soudobých censů, která rovněž může ovlivnit odlišné vnímání závaznosti censu na straně jedné a dotazníkového sociálního výzkumu na straně druhé. Census se od valné

³ Viz tiskovou zprávu ČSÚ ze dne 13. ledna 2021: Český statistický úřad. *ČSÚ představil první výsledky Sčítání 2021*. Online dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/csu-predstavil-prvni-vysledky-scitani-2021>

většiny sociologických dotazníkových šetření liší tím, že jej respondent vyplňuje zcela sám, zatímco dotazníková šetření stojí na dotazování se prostřednictvím tazatele (po telefonu či osobně), který respondentem vyřčená odpovědi zapisuje či přímo kóduje do záznamového archu. Příčinou vysoké *non-response rate* v otázkách, které se týkají osobních faktických údajů, tak může být i jistý stud před tazatelem, který v procesu censu odpadá. Kromě odpadnutí studu při odpovědi na citlivé otázky přidává metoda „samosčítání“ respondentům moc nad procesem sečtení; pocit, že jsou to právě oni, kdo právě tvoří objektivní obrázek společnosti. Tento aspekt se pokusíme detailněji analyzovat v kapitole 1.4.

1.3 Censu jako předmět kvalitativního sociálního výzkumu

Účel spravovat populaci nebrání sociálním výzkumníkům používat censu a censová data ke svým výzkumným záměrům. O využití dat z censu je jedno jasné, a nevyžaduje proto delší diskusi, totiž fakt, že jsou tato data užívána pro *kvantitativní* sociální výzkum, protože poskytují údaje o obyvatelstvu, jako je jeho rozložení, věková struktura, zaměstnanost atd. Co naopak vyžaduje naši pozornost, je aplikace a sekundární analýza těchto dat ve výzkumu *kvalitativním*. Takový výzkum můžeme rozdělit na kvalitativní sekundární analýzu dat a kritickou analýzu procesu censu.

Sekundární analýzu dat můžeme chápat jako „metodologii děláni výzkumu při použití již existujících statistických dat“ (Heaton, 2012, s. 1) a zařazuje se do ní jak analýza kvantitativní, tak kvalitativní. Tato metoda se ve svých počátcích vyvíjela právě na základě dat z censu či jiných administrativních dokumentů (Heaton, 2012, s. 3), protože byly podrobné, pravidelné a zároveň sahaly často hluboko do historie. Tato *kvantitativní* data byla od počátků sociologie užívána nejen kvantitativně, nýbrž i pro *kvalitativní* výzkum: příkladem za všechny nám může být Durkheimova studie o sebevraždě, která pracuje s oběma jmenovanými typy oficiálních dat za účelem objasnění *sociologických* příčin sebevraždy. (Durkheim, 2002; Heaton, 2012, s. 3).

Druhý typ výzkumu, který jsme pracovníčně nazvali *kritickou analýzou*, se vyznačuje tím, že k datům censu a celkovému procesu nepřistupuje jako k neutrálním, nýbrž zdůrazňuje charakter těchto dat jako dat, která slouží k politickým účelům. Kritická analýza censových dat se zaměřuje na analýzu zájmů jednotlivých aktérů censu: těch, kdo censy tvoří, zájmových skupin, kterým záleží na výsledcích censu, a nakonec i samotných obyvatel, kteří jsou sčítáni. Taková analýza se může např. zaměřit na design celého censu: na to, jaké otázky jsou povinné a dobrovolné, jak jsou otázky kladeny a jaký má způsob položení otázky vliv na interpretaci výsledků (Cooley, 2022, s. 271). Na rozdíl od (nekritické) sekundární analýzy může kritická analýza např. zkoumat nejen rasovou či

národnostní identitu obyvatel, ale i to, jak je tato identita vytvářena právě skrze censy. (Kertzer & Arel, 2001).

Kritické pojmání censu a sběru populačních dat je relativně nové. Stejně jako v případě lingvistů zkoumajících jazykovou politiku a plánování (*Language Policy and Planning*) se i v případě censů dá mluvit o tom, že je to něco, co sociální výzkumníci primárně *dělali* a až od 80. či 90. let minulého století začali podrobovat kritickému výzkumu. (Hult & Johnson, 2015, s. 1ff.).

1.4 Interakční tvorba objektivity

Naznačili jsme již dvojakou povahu censů: přestože jsou censová data pojmána jako objektivní a census jako takový je považován za „ultimátní rejstřík pravdy“ (Arel, 2001, s. 94), proces sběru dat provází celá řada zájmů, a to jak na straně státu, tak na straně sčítaných.

K tomu, abychom mohli chápat zájmy na straně sčítaných, musíme chápat metodu samovyplňování při samotném sběru dat jako *subjektivní akt*, spolu s teorií mluvních aktů pak můžeme vzhledem k jazykové formě takového jednání mluvit o *mluvním aktu*. (srov. Austin, 2000). Proklamovaná objektivita těchto dat získává svou sílu právě tím, že se může odkázat k jednomu každému obyvateli státu, ve kterém daný census proběhl.

Představme si prozatím příklad imaginární městské čtvrti, která se rozhodne bojkotovat sčítání lidu. Pokud pak stát – na základě nedostatku dat – zanedbá např. stavbu administrativní infrastruktury v dané oblasti, může se odvolat na to, že tento nedostatek dat zavinili sami obyvatelé dané čtvrti. *Spoluzodpovědnost* zkoumaných za výsledek a jeho následnou politickou aplikaci je v rámci sběru dat unikátní vlastností censu. Vyplnění censu je proto něco, co je (alespoň ideologicky) v *zájmu sčítaného*, což je aspekt, který při tradičním sociologickém kvantitativním výzkumu chybí.

Subjektivní jednání (samovyplnění archu) dává „objektivnímu“ popisu společnosti (výsledky censu) jeho legitimitu a opravňuje instituce podle tohoto popisu jednat. Na základě teorie Bergera a Luckmanna (Berger & Luckmann, 1999) se můžeme pokusit proces sčítání lidu popsat jako proces institucionalizace a legitimizace původně subjektivních významů a identit. Realita, která je sčítáním utvořena, je pak subjekty internalizována, čímž se utvrzují či pozměňují sečtením udané identity. Dialektické teorii subjektivity a objektivity Bergera a Luckmanna v případě sčítání odpovídá i to, že již daná realita výrazně omezuje možnosti svobodného (řečového) jednání, aniž by zcela odjímala samotnou možnost volby.

Kertzer a Arel jsou v pojetí subjektivně-objektivního charakteru censů poněkud kritičtější a tvrdí, že názor, že identity nějak patří do společenského života, „byl předmodernímu státu zcela cizí.“ (Kertzer & Arel, 2001, s. 2). Censy jsou pak metodou jak (uměle) kategorizovat populaci za účelem jednodušší vlády. Samy (moderní) kolektivní identity se tak v tomto foucaultovském schématu, kdy jsou skrze procedury vylučování de facto zakázány různé možnosti identity (Srov. Foucault, 1994, s. 7–27), jeví jako mocenský konstrukt uvalený na populaci, nikoli jako produkt dialektiky subjektu a společnosti. Oba autory je tak mnohem větší důraz dáván na státem omezené možnosti výběru identity než na výběr samý. (Kertzer & Arel, 2001, s. 3–8).

At' už vliv jedinců na straně jedné a státu na straně druhé vnímáme v jakémkoli poměru, jisté je, že pro kvalitativní interpretaci censu nemůže být opomenut ani jeden. Censová objektivita je tvořena interakční formou s daným průběhem a možnostmi mluvního jednání. Census, který se snad zprvu jeví jako nezávislý demografický výzkum, je z tohoto zorného úhlu podobnější *volbám*. Stejně jako výsledky voleb i výsledky censu ovlivňuje „volební“ systém dané země. Do volebního klání jsou vpuštěny jen některé strany: stejně jako jsou povoleny jen některé odpovědi; jisté způsoby volby se považují za neplatné: stejně jako „špatné“ vyplnění sčítacího archu. Samotné hlasování lidí ve volbách může být ve výsledcích manipulováno např. překreslením okresů, stejně tak mohou být i výsledky censu „překresleny“, když se například jistá odpověď zařadí automaticky jako podtyp jiné (např. interpretace „moravského jazyka“ jako „českého“).

Census má svůj systém sběru a interpretace dat, má svou formu „hlasování“ prostřednictvím mluvního aktu vyplnění archu a nakonec, jak uvidíme, vážou se k němu i různorodé formy kampaně.

2 Jazyk a národnost v (českých) censech

2.1 Deklaratorní a faktuální otázky prizmatem teorie mluvních aktů

Je zřejmé, že výše nastíněné přirovnání censu a politických voleb má mnoho nedostatků. Pokud má sčítaný odpovídat „přesně a pravdivě“⁴, kde se skrývá námi proklamovaná možnost volby, a to dokonce politické?

Velká část otázek v censu je spíše podobná předložení občanského průkazu volební komisi, která si překontroluje údaje a přeškrtně naše jméno v seznamu voličů, případně se podívá, jestli

⁴ Tak zněla instrukce k vyplnění sčítacího archu při sčítání lidu 1991.

vypadáme na fotce na občanském průkazu stejně jako v realitě. Takové otázky můžeme nazvat *faktuálními* a odpověď na ně může mít formu a) potvrzení sociálního faktu, b) potvrzení materiálního faktu. Do první kategorie bychom řadili např. otázku na jméno, do druhé pak např. otázku na velikost zahrady.

Když vypíšeme naše jméno a příjmení do cenzu, jedná se o identitární údaj, který je nám pevně administrativně daný. Po narození jsme jej dostali od svých rodičů a bylo zaevidováno úřady, později jsme tímto jménem byli dokumentováni ve škole, zaměstnání atd. Na samotný akt pojmenování se vážou v ČR úřední omezení (např. na možnost výběru jména a příjmení, nebo typicky jeho přechýlené či nepřechýlené formy), která v jiných zemích nejsou tak striktní nebo jsou naopak striktnější (např. v Litvě).

Z hlediska teorie mluvních aktů by se vypsání jiného než vlastního úředně zaznamenaného jména považovalo za *nezdar (infelicity)* v rámci mluvního aktu, na jehož konci stojí *mnou* o *mně* vytvořená data. Rovněž by se jednalo o nezdar v rámci mluvního aktu *změny jména*, protože k tomu vypsání nového jména v cenzu nepostačuje. (srov. Austin, 2000, s. 29–39). Zkrátka, většina mluvních aktů vykonávaných v censovém sčítacím archu je svými omezenými možnostmi danými státním aparátem podobnější přitakání své identity při návštěvě bachaře v naší vězeňské cele než jakémukoli typu politických voleb.

*

V cenzu jsou nicméně i otázky jiného druhu: takové, které nejsou nikde oficiálně zaznamenané a dovolují širší možnost odpovědi, ba dokonce dovolují, aby se odpovědi na tyto otázky v průběhu času měnily bez nutnosti úředního zásahu (např. změna jména) nebo změny materiálního stavu (např. změna bydliště). V soudobých českých censech do těchto otázek můžeme řadit otázku na *mateřský jazyk⁵, národnost a náboženství*. Nazýváme je *deklaratorními*, jak jsou rovněž nazývány v oficiálních dokumentech českého sčítání (*PD 2001, 2005, Kapitola 2; PD 2011, 2013, s. 21*).

Mluvní akt vypsání své národnosti je mnohem bližší prvotnímu Austinovu pojetí tohoto pojmu. Stejně jako při křtu lodě jménem *Královna Alžběta* (Austin, 2000, s. 23) se i zde nejedná o potvrzení reality stávající, ale o tvorbu reality nové, která – pokud jsou dodrženy procedurální podmínky – je vytvořena svobodnou vůlí. Podmínky zdařilého mluvního aktu zde spočívají pouze

⁵ Níže však uvidíme, že *mateřský jazyk* není mezi tento typ, tzv. deklaratorních otázek, oficiálně zařazován. Viz 2.4.4.1.

v čitelném vypsání mnou zvolené odpovědi. Mluvní akt je v případě dobrovolných otázek⁶ zdařilý dokonce při vynechání odpovědi, protože i to má svou výpovědní hodnotu.⁷ Jediným omezením jsou možné odpovědi určené statistiky, kteří tak mají moc mluvní akt považovat za nezdařilý (jako kdybychom britskou loď nazvali *Stalin*) či jej přeinterpretovat.⁸

*

K předkládanému pojetí vyplňování cenzu jako série mluvních aktů s různou mírou volnosti v odpovědi uvedeme dvě poznámky, které předloženou paralelu komplikují.

Zaprvé, mezi pojmenováváním lodě a deklarováním národnosti, jazyka a náboženství je zřejmý rozdíl v tom, že první se týká cizího objektu, zatímco druhé se týká mě samotného. Platí, že *co napíšu, tím budu*, tedy minimálně v rámci statistických dat, která jsou pak prezentována jako obrázek demografického stavu republiky. Navíc jsou všechny tři jmenované identitární kategorie již něco, co je nám (pravděpodobně) v situaci cenzu nějakým způsobem vlastní a máme k tomu nějaký *citový vztah*. Situace by byla velmi odlišná, kdybychom měli v cenzu např. vymýšlet jména pro své prsty na nohou, o čemž jsme pravděpodobně nikdy nepřemýšleli a v žebříčku důležitosti se rozhodně nedá mluvit o tom, že by jména našich prstů byla definiční pro naši identitu. Zkrátka, *mluvní akt* zodpovězení deklaratorní otázky je individuální performancí ve smyslu, v jakém ji chápe Judith Butler. (Butler, 2006). Je zároveň performancí, ke které je člověk donucen *ke vlastní diferenciaci*. Z tohoto pohledu se jeví teorie olbrímího vlivu cenzů na vznik *moderních* kolektivních identit, kterou proponují Kertzer a Arel (Kertzer & Arel, 2001), jako plausibilní: opravdu platí to, že před cenzu lidé mohli pojímat svou kolektivní identitu jako náležející k určitému místu a/nebo lokální skupině⁹, zatímco cenzu – společně s dalšími performativními metodami diferenciaci – pomohly vytvořit a upevnit moderní dichotomické identity. (Kertzer & Arel, 2001, s. 2–3).

Zadruhé, kategorizace otázek na faktuální a deklaratorní a zařazení jednotlivých otázek pod jeden nebo druhý typ *není univerzální*. Dokážeme si představit kupříkladu takovou společnost, ve které by jméno mohlo být značně fluidní a založené na aktuální svobodné deklaraci jednotlivce. V jiných případech nemusíme ani chodit do imaginárních světů, francouzské pojetí *národnosti* je založené na faktuálním údaji místa narození a etnicita v něm nehraje žádnou roli. (Arel, 2001, s. 93; Zhou, 2015, s. 206). Anglofonní *nationality* rovněž značí občanství, tedy faktuálně

⁶ Tj. otázka na národnost a na náboženství, viz 2.4.4.1.

⁷ Viz krátkou diskusi v kapitole 1.2.

⁸ Fakt, že se takové přeinterpretace ze strany statistiků dějí, vedou k strachu sčítaných, že *budou pochopeni špatně* a na základě toho i k strategickým rozhodnutím. Viz příklad polské menšiny na Těšínsku v kapitole 5.5.2.2

⁹ Pojímání takové *lokální identity* cenzu často (i výslovně) zakazují. Srovnej instrukci „Nepřípustno jest vyznačovati místo národnosti příslušnost k určitému území“, která byla přítomna v prvorepublikových cenzech. (Bubeník & Křest'an, 1995b, s. 112).

definovanou charakteristiku.¹⁰ V jiných společenských systémech by *nemusela* být deklaratorní žádná ze tří jmenovaných otázek a jako deklaratorní by mohly být definovány otázky zcela odlišné, které považujeme za sociálně- či dokonce materiálně-faktuální. Můžeme si tak představit svět, ve kterém všichni *vymýšlejí*, kolik místností má jejich domácnost, a tento mluvní akt je považován za legitimní odpověď. V parafrázi Thomasova teorému můžeme říci, že sociální realita je vším, co je jednajícími určeno jako reálné, a to právě tak, *jakým způsobem* (faktuálně nebo deklaratorně) je to jednajícími určeno jako reálné.

2.2 Zrození národnosti z ducha statistiky

Jakkoli se (po desíti letech) opakované censy staly všeobecnou praktikou v Evropě, na jazyk, ani národnost se zprvu nedotazovaly. Prvním státem, který zavedl otázku na jazyk, byla Belgie, a to v roce 1846. (Arel, 2001, s. 94). V následujících desetiletích se rozvířila diskuse o tom, jestli vůbec a jakým způsobem údaje o národnosti získávat: krátký přehled této debaty nám osvětlí, nakolik mělo zavedení praktiky censového sčítání vliv na to, jak byly a stále jsou pojímány koncepty národnosti a jazyka.

Zdá se přirozené, že v téže době, časech národních revolt a vzednutí nacionalismu, byli evropští statistici zaměstnáni i otázkou, jak definovat a statisticky vyjádřit národ a k němu se vážící individuální pojem *národnosti*. Není náhodou, že touha kategorizovat *jazyk* a *národnost* se objevily v téže době. Jazyk je „často nejmocnějším komponentem kulturní národnostní identity“ a „téměř vždy je předmětem bojů v politice nacionalismu.“ (Arel, 2001). Rozdíl mezi „často“ a „téměř vždy“ si můžeme ilustrovat na příkladech Mazurů, kterým – navzdory užívání polského jazyka – identifikace s Němci nestačila k tomu, aby je polští nacionalisté nepojímali jako *jejich vlastní*, či na příkladu chorvatské nacionalistické politiky, která si zejména v devadesátých letech dala záležet na striktním odlišení chorvatského standardizovaného jazyka od srbštiny, přestože *identitární* spor původně postrádal jakýkoli jazykový aspekt. (Arel, 2001, s. 92). V časech nacionalismu a vzniku národních kultur tak jazyk byl politicky pojímán jako jeden z určujících faktorů národnosti.

Nacionalistický duch doby, který se navíc projevuje jen v úzké části (většinou) vzdělaného obyvatelstva, nicméně nemohl stačit k jisté formě splynutí *národnostní* a *jazykové* identity, která do jisté míry panuje ve společenském povědomí doposud. Herderovský nacionalistický mýtus (srov. Šatava, 2009, s. 13) bylo třeba objektivizovat a sčítáními lidu jej vnutit celé společnosti. Když na jednom z mezinárodních statistických kongresů rakouský statistik Czoernig navrhuje vnímat

¹⁰ K zaměňování občanství a národnosti s odvoláním se na fiktivnost občanství viz níže příklad respondenta CH v kapitole 5.4.1.1.

národnost jako něco utvořeného „z komplexní interakce užívání jazyka, zvyků, fyzických charakteristik a mentality,“ je jeho návrh odmítnut jako *nevhodný pro statistické účely*. (Arel, 2001, s. 95). Další návrhy zavést vedle otázky na jazyk samostatnou otázku na národnost ztroskotaly i kvůli argumentu o nedostatečném národním povědomí, který doplnil ten o statistické nevhodnosti:

„Statistci byli v té době zaměřeni na objektivní zaznamenávání národnosti jednotlivců, nicméně sdíleli přesvědčení, že by přímá otázka na národnost možná zmátla valnou část respondentů, kteří nebyli navykli přemýšlet v „národních“ termínech, a proto otevírala cestu neplatným subjektivním hodnocením.“ (Arel, 2001, s. 95).

Nacionalismus se zde přiznává ze své umělosti: neschopnost lidí myslet v národních termínech není pouze národní neuvědomělostí ve smyslu, v jakém např. čeští nacionalisté rámovali „poněmčené“ Čechy, v posledku znamená, že lidé vůbec netušili, co *národnost* je. Tázání po své identitě by tak mohli odpovídat *subjektivně* a národností mínit něco, co se neshodovalo s tehdejšími nacionalistickými představami, např. příslušnost k rodině či místu. Census se stává prostředkem ideologie nacionalismu: jiné než národní identity devaluje jako *subjektivní, tj. neplatné*.

Census se stává rejstříkem herderovské pravdy na základě toho, že se statistici v roce 1876 shodli, že nejlepším indikátorem národnosti je jazyk, definovaný jako mluvčím *mluvený jazyk (langue parlée)* vycházející z předpokladu, že – na rozdíl od národnosti – „každý zná perfektně svůj jazyk.“ (Arel, 2001, s. 95). Tak se mohla nepřímou zjišťovat národnost, přestože sám sčítaný o své národnosti buďto neměl ponětí nebo ji pojímal zcela jinak.

Ideologičnost takového rozhodnutí pro pojetí národnosti je zřejmá, nicméně to, že i za samotnou *objektivně* znějící otázkou po jazyce se skrývá jak interpretační nejasnost, tak riziko politizace, si můžeme vyjasnit dvěma poznámkami.

Zaprvé, fakt, že „každý zná perfektně svůj jazyk“ neznamena, že jej dokáže pojmenovat. Tím vzniká zaprvé podobné riziko nepochopení otázky jako (podle statistiků) hrozilo v případě národnosti a zadruhé riziko politické/národnostní interpretace otázky mluvčím. Zejména v případě, že mluvčí ví, že jeho údaj o jazyce může být využit k politickým důvodům, může se druhý případ stát rozšířeným fenoménem, a to zejména v oblastech, kde dialektovým kontinuem přechází sféra jednoho jazyka v druhý. V Českém Těšínsku je v současnosti mnohdy praxí, že lidé, kteří se národnostně definují jako Češi, vypisují češtinu jako svůj mateřský jazyk, a lidé národnostně se definující jako Poláci zase polštinu, přestože spolu mluví jazykem, který je nejen *de facto* ale i z pohledu obou „národnostních stran“ totožný, tj. dialektem, který místní nazývají *po naszymu*. Více k tomuto fenoménu viz oddíl 5.3.5.1.

Zadruhé, *langue parlée* je velmi obecně definovanou kategorií, která v případě censového tázání může vyvolat mnoho protichůdných interpretací. Už sama implementace tohoto nadstátního rozhodnutí do státních censů může (často s politickou motivací) vést k pozměnění či „upřesnění“ toho, co se mluveným jazykem vlastně míní. Odlišné interpretace otázky na jazyk jak ze strany státu tak ze strany jednotlivce nám zabraňují teoreticky v tom, abychom tuto otázku pojímali jako *neutrální faktuální* otázku, a prakticky znemožňují porovnatelná mezinárodní data, protože každý stát pod pojmem *langue parlée* mohl rozumět něco zcela jiného. Tomu, co konkrétní státy mohou myslet pod pojmem *mluvený jazyk* a jak to mohou využívat k politickému boji, se budeme stručně věnovat v následujícím oddílu.

2.3 Typologie otázky na jazyk a státní ideologie

V předchozím jsme viděli, že zavedení jisté kategorie v censu „vědecky“ legitimizuje existenci takové kategorie jako reálného kritéria rozdělení populace. Z toho vyplývá, že „definice etnicity (národnosti, obcovací řeči atd.) ve sčítání lidu nám říká víc o konstrukci etnických kategorií v rámci politických ideologií než o realitě etnického dělení.“ (Kladiwa et al., 2016a, s. 39). Jinak řečeno, způsob zavedení etnické otázky je způsobem definice kritéria na identitární dělení populace, tedy *samotná otázka* po jazyce (či národnosti, náboženství) musí být v naší analýze vnímána jako účelová.

Arel mluví o třech „jazykových situacích“, na které se mohou censy ptát: 1. jazyk, který se mluvčí naučil jako první, 2. nejčastěji používaný jazyk v současnosti, 3. znalost úředního jazyka. U mnoha respondentů mohou být odpovědi na tyto otázky totožné, nicméně u velké části populace nikoli. Některé censy postihují vícero z těchto situací (např. soudobé kanadské sčítání lidu postihuje všechny tři), většina censů se každopádně spokojí s jednou situací, jejíž výběr *může* být politicky motivovaný a vždy má přímé či nepřímé politické důsledky z hlediska statistického vnímání populace.

*

Otázka na znalost úředního jazyka a na úroveň této znalosti obecně „nemá tendenci být politicky zabarvená.“ (Arel, 2001, s. 97). Přesto nám budiž dovoleno tvrdit, že možnosti politické interpretace bez přímého narušení „objektivit“ jsou v případě takto položené otázky nejočividnější. Kvůli metodě zhodnocení *vlastní* úrovně jazyka mohou mluvčí své znalosti přeceňovat i podceňovat za účelem odpovídajícím vlastním politickým cílům. Jinak řečeno, takto položená otázka nejzřetelněji ukazuje, že otázka na jazyk neodráží pouze ideologii státu, ale může se stát subversivním prostředkem ideologie jednotlivců. Statistika může být minoritami proměněna

v „prostředek boje proti státní moci a hegemonickým konstrukcím společenské reality.“ (Urla, 1993, s. 837).

Otázku na znalost irštiny v *severoírských* censech doprovázela při jejím zavedení v roce 1991 bouřlivá debata a samotné zavedení bylo z obou stran vnímáno jako politický projev. Pokud bychom vnímali znalost jazyka jako něco politicky nezabarveného, těžko bychom chápali konceptualizaci této otázky jako prostředku „k naštvání protestantů“ či naopak vnímání absence této otázky jako kulturní urážku. (Cooley, 2022). Otázka umožnila tamní katolické menšině veřejně se hlásit ke své irsko-jazyčné kulturní identitě a samotné zavedení, stejně jako z censu plynoucí data slavila tato menšina jako velký úspěch. Jinde zavedení otázky může využít sama vláda k podpoře separatistických tendencí, jako tomu bylo např. ve Skotsku v případě otázky na znalost skotské gaelštiny (Cooley, 2022, s. 272), nebo ke kulturní a politické distanci ke státu s hegemonním jazykem, což ukazuje příklad otázky na znalost kazaštiny v kazašských censech. (Cooley, 2022, s. 271). Tato otázka také dovoluje státu ohodnotit úspěch či neúspěch své jazykové politiky, což je rovněž jedním z důvodů přítomnosti této otázky v kazašských censech či v censech států s vysokým podílem imigrantů z cizojazyčných zemí, jako je např. Kanada. (Arel, 2001, s. 97).

Ve všech výše zmíněných případech (kromě Kanady) hrozí spíše riziko *přeceňování* vlastní úrovně z nacionalistických důvodů. Irský katolík, který prohlédne, že z udání vyšší úrovně znalosti irštiny mohou vyplynout výhody pro jeho sociální skupinu, tak může udělat. Představitelný je nicméně i opak, tj. *podceňování* úrovně svých znalostí při prohlédnutí možných politických následků. Taková strategie je lehkou představitelná u irského protestanta, který sice ovládá irštinu, ale chápe, že udáním této znalosti by posílil pozici nepřátelského politického tábora. Podobné jednání je zmapované v sovětských censech v případě Estonska, kde mezi lety 1970-1979 ve výsledcích censů klesl počet osob s estonským mateřským jazykem ovládajících ruštinu. Z důvodu všudypřítomnosti ruštiny se takový pokles považuje fakticky za nepředstavitelný a je interpretován jako záměr estonských mluvčích redukovat ruštinu ve veřejném prostoru a posílit estonštinu. (Arel, 2001, s. 97). Mluvčí estonštiny se totiž mohli bát toho, že přiznání znalosti ruštiny by stát přimělo k intenzivnější podpoře ruštiny a zhoršení pozice estonštiny. Estonským nacionalistům se tak podařilo do censu projektovat svou jazykovou ideologii a využít je k boji proti rusifikační státní moci.

*

Otázka na znalost původního jazyka etnika (např. irštiny) je pro nacionalisty vhodným řešením v případě, kdy tímto jazykem už naprostá většina populace nemluví, ale zato existuje silná tendence vyučovat tento jazyk a předávat ho jako kulturní dědictví národa. Politicky tak výsledky mohou ukázat vůli k návratu ke „kořenům“ či stav vládní politiky tento návrat prosazující. Pokud je ještě velká část populace vychovávána jazykem etnika, které se snaží z censu získat politický vliv, ale poté tento jazyk buďto ztrácí, nebo jím nemluví na veřejnosti, preferují nacionalisté **otázku na mateřský jazyk**.

Otázka na mateřský jazyk nemá za cíl zmapovat současnou sociolingvistickou jazykovou situaci, nýbrž zdůraznit *jazykový původ* jednotlivých složek společnosti. V jádru zdůvodnění této otázky stojí názor o patologičnosti jakékoli jazykové směny: pro nacionalisty je census apelem vrátit se k původnímu přirozenějšímu stavu. *Správná* a objektivní reprezentace národa je pro nacionalisty *hledící nazpět* (*backward-looking*) k jazyku rodičů či jiných předků. (Arel, 2001, s. 98–99). Arel popisuje nacionalistické zdůvodnění preference mateřského jako původního jazyka následovně:

„Fakt, že respondent nemusí primárně užívat nebo dokonce znát jazyk jeho kulturního národa, je nabližěn jako dočasná odchylka způsobená imperialistickou politikou centrálního státu, odchylka, která bude napravena až národ dosáhne autonomie.“ (Arel, 2001, s. 99).

Taková koncepce jazyka má tendenci být mnohem víc politicky zabarvená a prosazuje pojetí jazyka jako znaku identity. Znalost ani užívaný jazyk nemusí mít s identitou nic společného, ale mateřský jazyk, který v různých censových definicích nejčastěji odkazuje na rodinu a dětství mluvčího, je vždy prostředkem identifikace: zejména v případech nutnosti výběru mezi více jazyky.

Citovou a identitární náplň tohoto pojmu dokazují i případy definic, které se netýkají rodiny. Mateřský jazyk tak byl jinak mnohdy popsán jako jazyk, ve kterém člověk myslí, modlí se v něm (Prusko) či jím nejraději mluví (Uhersko). (Arel, 2001, s. 99–100). Jeho definice je vždy spojena se *soukromým* aspektem jazyka, se vztahem mluvčího k jazyku, zkrátka – s identitou mluvčího.

*

Otázka na nejčastěji (či veřejně) **užívaný jazyk** (nazývaný též *obcovací*) přirozeně pomáhá dominantnímu úřednímu jazyku. Svým způsobem ze tří jmenovaných možností nejlépe popisuje *aktuální* jazykovou situaci. Z pohledu státu je zavedení takové otázky podporou nejrozšířenějšího jazyka a oslabením nacionalistických tendencí minoritních jazykových komunit. Mohou ale této otázky využívat lidé účastníci se sčítání pro prosazování svých jazykových ideologií? Otázka na obcovací jazyk stojí v protikladu k mateřskému nejen zdůrazněním *veřejného* před *soukromým*, ale

podle Arela i v tom, že je otázkou *hledící kupředu* (*forward-looking*). (Arel, 2001, s. 106). Výsledky otázky na obcovací jazyk značí výsledek jazykové směny, která je mnohdy vítána samotnými mluvčími.

Velmi ilustrativní je příklad jazykové asimilace Vlámů v Bruselu a jeho předměstí, kteří podle Arela, vypsáním francouzštiny jako obcovacího jazyka nevyjadřovali pouze objektivní fakt, ale přání – „identifikovali se s francouzštinou jako jazykem, který si *přáli* jako ten, kterým jejich děti budou hovořit na veřejnosti.“ (Arel, 2001, s. 106). Kvůli dělení Belgie na jazyková společenství se z poválečného censu roku 1947 de facto stalo referendum o tom, které území připadne komu. Arel dokonce spekuluje o tom, že na pozadí *vyloučení* otázky na jazyk ve všech následujících belgických censech stojí strach z tlaku na další změny administrativních hranic z důvodu tendence vlámských přistěhovalců v blízkosti Bruselu udávat francouzský jazyk jako obcovací.

Belgie, kde proti sobě v designu censů bojovaly *nazpět hledící* ideologie mateřského jazyka (venkovských) vlámských nacionalistů a *kupředu hledící* ideologie asimilace Vlámů v Bruselu, není jediným případem vyhroceného boje mezi oběma koncepty. Názorný je rovněž vývoj v českých zemích: tomu, jak jazykové ideologie historicky opanovaly otázku na jazyk v předlitavských a československých censech, se budeme věnovat v následující kapitole.

2.4 Dějiny (zjišťování) jazyka v českých censech

2.4.1 Předlitavské censy

Ještě před uznáním jazyka jako nepřímého kritéria národnosti, které měly na svědomí mezinárodní statistické kongresy (viz 2.2), uvažovala *Ústřední statistická komise* Předlitavska v roce 1869 o zavedení cenové kategorie *rodinný jazyk* (*Familiensprache*), která by měla blíže k *soukromému* pojetí jazyka. Dokonce i po zavedení mezinárodní rubriky *langue parlée* navrhovala *Ústřední statistická komise* tento pojem interpretovat právě jako rodinnou řeč. Tento svůj návrh předložila ministerstvu vnitra, které nicméně kategorii pozměnilo na *obcovací jazyk* (*Umgangssprache*). Ministerstvo vnitra se tak podle všeho snažilo naopak zdůraznit *veřejný* a *teritoriální* aspekt jazyka. (Kladiwa et al., 2016a, s. 58).

Historicky není vyloučeno, že účelem takové kategorie bylo zvýhodnění německojazyčného (případně v Haliči polskojazyčného) obyvatelstva a získání *faktuálního* podkladu k opodstatnění asimilačních snah. (Kladiwa et al., 2016a, s. 58). Později tuto kategorii přijali za svou i rakouští statistici, kteří to chápali jako „zaznamenávání objektivní jazykové struktury.“ (Kladiwa et al., 2016a, s. 59).

To, co se z pohledu statistiků jeví jako objektivní, lehkou kontrolovatelná a v posledku rovněž, z důvodu nezjišťování identity, *nekonfliktní* otázka, se tak sotva mohlo jevit menšinám, které to vnímaly jako prostředek násilné asimilace. Na rozdíl od statistiků, kteří se otázce národnosti či přímému odvozování národnosti z cenzu vyhýbali a příklon k jazyku vnímali jako projev *depolitiizace* statistiky, menšiny i státní aparát interpretovali otázku národnostně. (Arel, 2001, s. 100–101).¹¹

Obcovací řeč byla úřady detailně definovaná jako „řeč, již osoba užívá obvykle v obcování.“ (Kladiwa et al., 2016a, s. 60). Zatímco německá politická scéna to interpretovala jako jazyk, který člověk používá, aby se mohl uplatnit v zaměstnání a na veřejnosti, Češi se přiklínili k interpretaci obcovací řeči jako řeči vlastní preference ve veřejném i soukromém styku. Nakonec byla definice upřesněna statistiky jako „řeč, kterou daná osoba převážně mluví, při zahrnutí komunikace doma či v práci.“ (Kladiwa et al., 2016a, s. 60).

V takové interpretaci byl *obcovací jazyk* stále napadnutelný českými nacionalisty, kteří ve své protiasimilační (*backward-looking*) ideologii tvrdili, že se stále jedná o jazyk, kterým člověk *musí* mluvit spíš než o jazyk identity. Příkladem může být česká služka pracující v německé rodině, která přece nepřestává být mluvčím češtiny jen proto, že je nucena celý den používat němčinu. (Arel, 2001, s. 101).

Možnost volby pouze jednoho jazyka a převažující tendence sčítacích komisařů interpretovat otázku *veřejně* zapříčinily, že údaje o jazyku opravdu vypovídají o zdaru asimilačních tendencí obyvatelstva – a to jak v převážně německojazyčných oblastech, tak i v převážně českojazyčných oblastech. Data pak opravdu *objektivizují* teritoriální aspekt jazyka, který byl rovněž jedním z důvodů sčítání: německé oblasti se stávají němečtější, ale například Praha češtější. (Arel, 2001, s. 101). Potvrzení/vytvoření *fixního multilingvismu* na teritoriálním základě státu vyhovuje, protože jednotlivé oblasti administrativy může funkčně a efektivně oddělit. (Wee, 2016, s. 339–340). Kromě toho pak podporuje ve střední Evropě tehdy převažující koncept etnojazykového národa. (Kladiwa et al., 2016a, s. 59).

Ze sčítání jazyka se stala věc veřejná i ve smyslu veřejného boje. V časech velké ngramotnosti bylo stále zavedenou praxí, že většina sčítacích archů (*Aufnahmsbogen*) byla vyplňována sčítacími komisaři. Tito komisaři nicméně v žádném případě nebyli neutrálními, jak by si to statistici rádi představovali. Byli do své funkce dosazováni různými zájmovými skupinami, které v případě neúspěchu dosazení svého kandidáta sčítání veřejně obviňovali z předpojatosti.

¹¹ Velmi názorné jsou příklady, které uvádějí Kladiwa et al., např. leták pražských Čechů před sčítáním roku 1880, který nesl název *Sčítání lidu. Hlasme se ku své české národnosti*. (Kladiwa et al., 2016a, s. 93).

(Kladiwa et al., 2016a, s. 61). Logicky platilo, že v převážně českojazyčných územích bylo více lokálních pročeských sčítacích komisařů a v německojazyčných tomu bylo naopak, což dále prohlubovalo tvorbu *teritoriálních* hranic jazykového území.

Nejasné znění otázky, již existující národnostní tenze a agitace komisařů, zájmových skupin (zejména čechizačních a germanizačních spolků) i politiků dovolily, aby se z otázky, která měla být piedestalem statistické objektivity, stala otázka identitárních národnostních sporů. Prostředí všudypřítomného přesvědčování (Kladiwa et al., 2016a, s. 64) jednotlivých zarputilých skupin – např. Čechů, kteří přes předpisy trvali na interpretaci *Umgangssprache* jako mateřského jazyka a byli k tomu schopni vytvořit rozsáhlé kampaně (Kladiwa et al., 2016a, s. 61, 74ff.) – je dnes již velmi dobře historicky zmapováno. (Brix, 1982). Nám stačí zdůraznit, že se objektivní pojetí veřejného jazyka naprosto rozpadlo a proměnilo se v jakousi kategorii národnostního uvědomění, jakkoli si stát toto své selhání veřejně nepřiznal:

„De iure se [...] v případě obcovací řeči jednalo o objektivní kategorii, de facto však nastal nejpozději k roku 1900 jednoznačný posun směrem k subjektivní kategorii, i když jen v interních pokynech státních orgánů a ne „navenek“, tj. v legislativě a v poučení k vyplnění sčítacích formulářů. Již ve sčítání lidu 1900 rozhodlo ministerstvo vnitra ve všech případech stížností, že objektivní měřítko obcovací řeči nesmí být nikdy uplatněno proti svobodnému prohlášení dotazované osoby. Sčítací komisaři nesměli měnit údaje udávané dotazovanými osobami. To se vlastně blížilo zjišťování národnosti, byt' sčítacímu komisaři podle zákona stále náleželo právo kontroly zapsaných údajů.“ (Kladiwa et al., 2016a, s. 63).

Zákaz měnění údajů udaných sčítaným na základě jiného „objektivního“ stavu je zlomový bod, kdy se, jakkoli zastřeně, stává otázka na jazyk otázkou deklaratorní, *mluvním aktem*, který může být využit mluvčím, aby projevil svá jazykověpolitická přání: ať už *backward-looking* proti asimilaci nebo *forward-looking* pro ni.

*

Proč se ale od počátku nezjišťovala národnost? Vždyť pro znalost složení populace a zmapování různých migrací je mnohem přínosnější – jak vtipně poukazuje stůžnost kroměřížské obecní rady moravskému místodržitelství, obcovací řeči se nic nezjistí, protože „např. jediný Ital bydlící v Kroměříži se nemůže přihlásit k italské obcovací řeči, protože nikdo jiný tu italsky nemluví.“ (Kladiwa et al., 2016a, s. 65). Statistikové nechtěli zjišťovat národnost z důvodu proklamované statistické objektivity: národnost by byla nekontrolovatelná a „taková otázka by nutila občany, aby dávali hlas svému nejvnitřnějšímu přesvědčení, a v případě, kdy nemají žádné přesvědčení o své národnosti, by v nich správní akt typu sčítání lidu takové přesvědčení teprve

vytvářel, což by muselo být považováno z hlediska zájmů státu za pochybné.“ (Kladiwa et al., 2016a, s. 59). Zde se statistici nezvykle jeví jako lidé, kteří jsou si vědomi moci a nebezpečí, jež jejich umění objektivních čísel skýtá. Přítomný byl rovněž strach z neúplných dat, protože mnoho lidí by podle statistiků nevědělo, jak svoji identitu (kterou nevnímali národnostně) vepsat. Tento strach byl rozptýlen až E. Bernatzikem, který tvrdil, že chybějící údaje nejsou statisticky třeba a v případě jazykově-administrativních zákonů by tito lidé byli jednoduše připočtení k majoritě. (Kladiwa et al., 2016a, s. 59).

2.4.2 Meziválečné období

Zavedení kategorie veřejného jazyka posílilo binární národnostní uvědomění obyvatel českých zemí a nasypalo sůl do ran již existujícím národnostním sporům. Po první světové válce nově vzniklý československý stát pokračoval v politizaci této otázky, přičemž byl její identifikační význam ještě posílen. Důvod byl zřejmý: Československo se samo prohlásilo za *národní stát* a data o národnosti/jazyce pro něj měla větší význam než pro feudální mnohonárodnostní Předlitavsko. (Kladiwa et al., 2016b, s. 9).

Spiritus movens nového československého sčítání se stal statistik Antonín Boháč, který na zákonu upravujícím rakousko-uherské sčítání lidu „zkritizoval takřka vše“ (Kladiwa et al., 2016b, s. 16): od kompetence obcí při sčítáních přes pojetí jazyka až po drobnosti, jako je rozhodný den sčítání. Čeští nacionalisté i statistici byli proti sčítání *obcovací řeči* v české části nového soustátí a slovenští statistici zase proti uherskému sčítání mateřského jazyka; rozhodli se proto ani v jednom z území nepokračovat ve stávající praxi. (Kladiwa et al., 2016b, s. 17).

Shoda panovala v tom, že se v censech má sčítat národnost. Spory, které se vedly, se týkaly definice národnosti a způsobů jejího sčítání. Čeští Němci se báli, že přílišná volnost v definici národnosti by vedla k tomu, že budou Němci „přetahováni“ k české národnosti, proto někteří němečtí statistici navrhovali sčítat národnost podle mateřského jazyka, čímž by byla zaručena neměnnost a omezen politický boj při censech. Takové stanovisko sdíleli i někteří čeští statistici (např. Cyril Horáček), protože by to zajistilo nekolísavé statistické výsledky. (Kladiwa et al., 2016b, s. 17).

Proti tomu stáli obhájci subjektivistického stanoviska, kteří byli pro přímé sčítání národnosti. Statistik Dobroslav Krejčí tak tvrdil, že národně uvědomělým Čechům či Němcům, kteří se aktivně národnostně identifikují, a to i jinak než podle svého mateřského jazyka, by nikdo neměl bránit udat svobodně a přímo svou národnost. U národně neuvědomělých pak navrhuje poučení o hlavních znacích národnosti a následovně přímé sčítání nebo nepřímé sčítání podle

mateřského jazyka. (Kladiwa et al., 2016b, s. 18). V tomto názoru lze spatřovat podobnou obavu, která byla přítomna u rakousko-uherských statistiků; totiž že někteří lidé neví, co je národnost, a sčítání lidu by svým vnučováním neznámých pojmů vedlo ke zkresleným výsledkům.

Nejradikálnějším subjektivistou a obhájcem přímého sčítání národnosti byl Emanuel Rádl, který tvrdil, že objektivní sčítání národnosti či jazyka by bylo možné pouze v případě, kdyby lidé nebyli osobně zainteresovaní na výsledcích sčítání. Jelikož ale občané na výsledcích sčítání zainteresovaní jsou a vidí jejich přímý politický dopad, Rádl navrhuje sčítat národnost přímo. Národnost samu pak považuje za „projev svobodného ducha“ a přihlášení se k národnosti vnímal jako přihlášení k osobní zodpovědnosti. (Kladiwa et al., 2016b, s. 18). Rádlovo pojetí censu je tedy velmi blízké našemu přirovnání censu k politickým volbám (viz 1.4); Rádl sám se k tomuto příměru rovněž uchyluje, když obrátce objektivního stanoviska (v čele s Boháčem) přirovnává k absolutistům, kteří se bojí (demokratického) svobodného projevu vlastních názorů. (Kladiwa et al., 2016b, s. 18).

Antonín Boháč požadoval co nejpřesnější a nejstabilnější položky: statistika, tedy i sčítání lidu, se podle něj má týkat pouze objektivně daných a kontrolovatelných jevů. Těmi podle něj není ani otázka na obcovací řeč, ani přímý dotaz na národnost, proto se snaží prosadit nepřímý dotaz na národnost přes mateřský jazyk. Tím by zajistil zjištění tzv. *kmenové národnosti*, přičemž byl pro, aby se kromě ní sčítala i národnost *duchovní* či *ideová*, která by byla subjektivistická a rozdílem mezi ní a kmenovou národností by bylo možné mapovat asimilační tendence. Jinak řečeno: první by byla backward-looking kategorií a druhá forward-looking (viz 2.3), čímž by se zajistily velmi specifické výsledky, které by kromě relevance demografické měly i vysokou relevanci sociologickou, poněvadž by odrážely vůli určitých skupin obyvatel k asimilaci. V případě neprůchodnosti tohoto dvojího sčítání prosazoval první pojetí národnosti, tedy podle mateřského jazyka. (Kladiwa et al., 2016b, s. 18–19).

*

Bohatá definiční diskuse motivovaná národnostními i statistickými zájmy zastírá fakt, že nakonec je to vždy stát, kdo provádí census. Ačkoli byl nakonec přijat Boháčův alternativní návrh sčítání národnosti jako kmenové příslušnosti podle mateřského jazyka, bylo učiněno mnoho výjimek a úprav zajišťujících maximalizaci počtu lidí přihlašujících se k nově zavedené národnosti československé a minimalizaci počtu Němců a Maďarů. Jinak řečeno: statistici míní a stát mění.

Stát kladl největší váhu na národnostně smíšená území, která Československu připadla (resp. měla připadnout) na základě poválečných mírových konferencí. Snad nejzajímavějším

regionem bylo Hlučínsko. To je územím, které před válkou patřilo Prusku, a jehož obyvatelé se vesměs považovali za Němce/Prusy. Zajištění politické legitimacy přiřazení Hlučínska k ČSR proto muselo probíhat prostřednictvím sčítání mateřského jazyka, protože „moravský“ jazyk bylo jediné, co tamější obyvatelé mohlo přiřadit k československé národnosti. (Kladiwa et al., 2016b, s. 20).

Další problém nastal v případě židovské národnosti, protože Židé mluvili spíše německy, proto bylo třeba učinit výjimku v nepřímém sčítání lidu podle mateřského jazyka.

Kolonka pro otázku po národnosti tak nakonec ve sčítání roku 1921 byla pouze jedna a zněla: „národnost/mateřský jazyk“, což např. česky mluvícím Němcům v Hlučínsku zajišťovalo možnost zapsat národnost českou. Národnost pak byla ve sčítání lidu definována podle Boháče jako „kmenová příslušnost, jejímž vnějším znakem je zpravidla mateřský jazyk.“ S ohledem na politické cíle pak bylo v archu napsáno, že Židé a Romové (tehdy nazývaní „cikáni“) mohou vypsát národnost židovskou, resp. „cikánskou“. Ve sčítání roku 1930 pak byl vztah mezi národností a jazykem učiněn ještě těsnějším, kdy kolonka zněla pouze „národnost“ a bylo stanoveno, že se „národnost zapisuje zpravidla podle mateřského jazyka“: Židé a Romové pak měli stejnou výjimku jako v roce 1921. (PD 2011, 2013, s. 27).

*

Meziválečné období bylo bohaté na diskuse o sčítání, které se neomezovaly na statistické formality, ale detailně rozebíraly základní pojmy jazyka a národnosti, vliv zájmových skupin na znění otázek i možnost politické interpretace jednotlivcem. Polemika se vedla v odborných časopisech (srov. Boháč, 1921; Krejčí, 1920), nejpodivuhodnější polemika mezi Rádlem a Boháčem (Boháč, 1930; Rádl, 1929, 1993) pak může sloužit jako typický příklad střetu subjektivistického a objektivistického pojetí národnosti a ukázat zřejmý spor mezi sociologickou a demografickou analýzou společnosti, kde Rádl zastupuje silnou sociologickou pozici, zatímco Boháč trvá na jednoznačně statistickém (přírodovědeckém) pojetí.¹² (srov. Bubeník & Křesťan, 1995a).

Mohli bychom říci, že meziválečné období bylo v Československu zlatým věkem filosofických i sociologických diskusí o censech, diskusí, které po druhé světové válce ustaly a dodnes nebyly zcela obnoveny. Velký význam intelektuální debaty o meziválečných československých censech dokazuje např. Boháčova publikační činnost v německojazyčných, a

¹² Rádl mluví v souvislosti s otázkou národnosti o tom, že „sčítání [roku 1921] bylo aktem správním, politickým, ale nebylo připraveno vědecky, tj. sociologicky. Následkem toho se při něm staly veliké chyby: nebylo provedeno podle jednoho principu, a za základ se užilo měřítko biologického, ačkoli jde o otázku sociální.“ (Rádl, 1929, s. 6).

dokonce anglickojazyčných časopisech (Boháč, 1931), v rámci níž se neprojevuje pouze jako statistik, nýbrž i jako sociolog¹³ a historik schopný detekce problematiky vztahu jazyka a národnosti i historické analýzy pojetí jazyka a národnosti v censech s ohledem na cíle státu. Není proto divu, že jeho poznatky cituje i současný přední teoretik censů a národnosti Dominique Arel. (Arel, 2001, s. 95).

2.4.3 Poválečné období do r. 1991

Ke třetímu sčítání lidu v Československu došlo v roce 1950, a to již v nových společenských podmínkách. Ty se odrážejí i ve zdůraznění pracovní komunity v novém pojetí národnosti, která je definována jako „příslušnost k národu, s jehož kulturním a pracovním společenstvím je sčítaný vnitřně spjat a k němuž se hlásí.“ (PD 2011, 2013, s. 16). Mateřský jazyk není, stejně jako během první republiky, oficiálně sčítán: velikou změnou nicméně je, že v nové definici národa již jazyk nefiguruje ani jako index, z něhož lze národnost jednoduše určit. Důraz na kulturní a pracovní společenství tak mohl sloužit např. k tomu, aby např. menší část Němců která nebyla vyhnána, či národnostní skupiny, které přišly na území dříve obývanými Němci (Maďaři, Ukrajinci, české menšiny z Ukrajiny či Rumunska), mohly udat národnost českou či slovenskou, přestože měli jiný mateřský jazyk. Stejná definice národnosti přetrvávala až do posledního předlistopadového sčítání v roce 1980. Tuto změnu v pojetí národnosti nelze podceňovat, protože de facto došlo k ideologické proměně otázky faktuální (jazyk jako jazykem jednoznačně určitelná „kmenová příslušnost“) na otázku deklaratorní (společenství, k němuž se člověk *hlásí*): z udání národnosti se tedy stává politický mluvní akt (srov. kapitolu 2.1), kterým je otázka na národnost až do současnosti.

Velká, i když pouze efemerní změna přišla s censem roku 1970, kdy byla do otázek – na základě dlouhodobých doporučení československých demografů (PD 2011, 2013, s. 18) – zařazena otázka na jazyk, konkrétně mateřský. Tato otázka byla roku 1980 opět zrušena, ale posléze se stala vzorem pro sčítání roku 1991.

		1880-1910	1921	1930	1950	1960	1970	1980	
Jazyk	Obcovací	Národnost / mateřský jazyk	X			X		Mateřský	Mateřský
Národnost	(z jazyka)		„z pravidla z mateřského jazyka“	„příslušnost k národu, s jehož kulturním a pracovním společenstvím je sčítaný vnitřně spjat“					

¹³ Ačkoli mu je Rádlovo „sociologické“ pojetí národnosti na hony vzdálené.

Náboženství	Příslušnost k církvi			
-------------	----------------------	--	--	--

Tabulka 1 Přehled otázek na jazyk, národnost a náboženství do r. 1980

2.4.4 Polistopadové censy

Jak již bylo naznačeno, **census roku 1991** se dočkal v otázce národnosti, jazyka i náboženství změn, které byly doprovázeny politickými spory.

Do sčítání byla znovu zařazena otázka na náboženské vyznání, která byla naposledy udávána při censu roku 1950. Zjišťování náboženského vyznání vyvolalo v převážně ateistické české populaci velmi negativní reakci kvůli své povinnosti. Přestože byla zajištěna možnost odpovědi „bez vyznání“, lidé rozporovali legalitu takové otázky, a proto statistický úřad dospěl k tomu, že v případě nevyplnění této otázky, nebude nikoho stíhat: de facto se tak stala otázka na náboženství dobrovolnou.

„K zvláště výrazným změnám došlo v klasifikaci národností, a to zejména v návaznosti na ústavní zákon č. 23 Sb. [...], kterým se uvozuje „Listina základních práv a svobod“. V souladu s tímto ústavním zákonem byla otázka na národnost ve sčítacím archu uvedena s tímto vysvětlením: „rozumí se příslušnost k národu a je ponecháno každému, aby se svobodně vyjádřil o své příslušnosti podle svého přesvědčení.“ (PD 1991, 1995, s. 17).

Formálně se tedy otázka po národnosti téměř nezměnila: odpadlo jen zdůraznění „kulturního a pracovního společenství“, které bylo přítomno v předlistopadových sčítáních. Do číselníku národností bylo zařazeno 18 národností, přičemž československá byla interpretována jako „ostatní“. Důležitou změnou je zařazení národnosti moravské a slezské (PD 1991, 1995, s. 352), které dále nazýváme „hraničními národnostmi“, jelikož jsou většinou považovány za podskupiny národnosti české.

Zařazení hraničních národností bylo nicméně dosaženo až po velmi negativních reakcích zástupců zejm. moravské a slovenské národnosti. Autoři Pramenného díla 1991 mluví o tom, že situace byla natolik vážná, že vedla k ohrožení samotného sčítání, čemuž zabránilo až televizní vystoupení premiéra federální vlády (Mariána Čalfy) dva dny před konáním censu. (PD 1991, 1995, s. 14). Původně tedy bylo možno vybrat pouze 8 národností a zbylé se zařazovaly do kolonky „ostatní a nezjištěné“. V případě, že by se tato *otevřená otázka* nakonec opravdu kódovala podle původního plánu, jistě by došlo k ohromné ztrátě relevantních dat zejm. Moravanů a Slezanů, které i pod vlivem svých etnických hnutí plánovali vyplňovat moravskou, resp. slezskou národnost. Dalšími zvláštnostmi původního rozvrhu sčítání národností byl formálně odlišný název romské národnosti s použitím podstatného jména „Romové“, což bylo zachováno i v příkladovém výčtu,

jehož účelem bylo dopomoci sčítaným pochopit, co se národností myslí. Můžeme to chápat jako pozůstatek rozdílu přítomného při sčítáních minulého režimu, při kterých paralelně se sčítáním národnosti probíhaly „soupisy cikánského obyvatelstva“, při kterých se Romové nehlásili ke své národnosti sami, ale byli jako taková určována sčítacími komisáři, „kteří posuzovali charakteristické znaky jako způsob života, bydlení apod.“ (PD 2011, 2013, s. 27). Při zohlednění těchto historických souvislostí a toho, že romská národnost byla ve formuláři stále formálně odlišena tím, že se o ní nemluvílo jako o „romské národnosti“, nýbrž prostým substantivem „Romové“, které evokuje jiný status, než jaký byl přiřčen národnostem zbylým, se nedá divit tomu, že Romů se ke své národnosti přihlásilo jen velmi málo: strach z toho, že by se na základě censu vytvářely soupisy romského obyvatelstva byl historicky oprávněný. (srov. Kučera, 1992, s. 397).

TRVALE BYDLÍCI OSOBY PODLE NÁRODNOSTI	
22	česká
23	slovenská
24	ukrajinská (rusínská)
25	ruská
26	polská
27	maďarská
28	německá
29	Romové
30	ostatní a nezjištěná
31	

Číselník národností:

- česká
- slovenská
- moravská
- slezská
- maďarská
- romská
- polská
- německá
- rusínská
- ukrajinská
- ruská
- židovská
- řecká
- bulharská
- rumunská
- rakouská
- vietnamská
- ostatní (z toho československá)
- nezjištěná

Obrázek 1 Starý a nový číselník, 1991 (sčítací arch, PD, 17)

Otázka na mateřský jazyk byla zařazena do sčítání roku 1991 i na základě mezinárodních doporučení Evropské hospodářské komise OSN. (PD 1991, 1995, s. 15). Tato otázka je povinná a otevřená, ve formuláři není dále vysvětlená, pouze je doplněná příklady jazyků (viz následující obrázek). Definičně je otázka typickým příkladem „backward-looking“ kategorie (viz typologii otázek na jazyk 2.3), jedná se o jazyk, „kterým se sčítanou osobou v dětství mluvila matka, nebo osoby, které jí vychovaly.“ (PD 2011, 2013, s. 19). Stejná definice provází všechna následující sčítání.

12. NÁRODNOST	např. česká, slovenská, polská, německá, maďarská, Romové apod.		
13. MATEŘSKÝ JAZYK	např. český, slovenský, polský, německý, romský apod.		

Obrázek 2 Národnost a jazyk ve sčítacím archu, 1991

V následujících sčítáních (2001, 2011, 2021) bylo uchováno rozdělení jazyka a národnosti, přičemž se obě otázky proměňovaly zejména, co se týče počtu možných odpovědí a dobrovolnosti.

Otázka na národnost se stala počínaje **sčítáním 2001** dobrovolnou, a to na základě vlastního zákona o sčítání lidu (158/1999 Sb. § 6, odst. (4)). (*PD 2001, 2005*). Tato dobrovolnost nicméně nebyla explicitně udána ve sčítacím archu, proto mohla vyvolávat zdání povinnosti. Otázka tak zůstala nevyplněna pouze nižšími jednotkami procent obyvatelstva. (srov *PD 2001, 2005, Table 6*). V případě mateřského jazyka dochází v roce 2001 pouze ke kosmetické změně, kdy se otázka stává polootevřenou.

*

<p>⑥ Národnost - uveďte národnost, ke které se hlásíte:</p> <p>.....</p>	<p>kód nevyplňujte</p> <p><input type="text"/> <input type="text"/></p>
<p>⑦ Mateřský jazyk - uveďte jazyk, kterým s Vámi v dětství hovořila matka nebo osoby, které Vás vychovaly:</p> <p> ☐ český ☐ romský ☐ německý ☐ slovenský ☐ polský ☐ jiný, uveďte jaký </p> <p>.....</p>	<p>kód nevyplňujte</p> <p><input type="text"/></p>

Obrázek 3 Národnost a jazyk ve sčítacím archu, 2001

Census 2011 doznal v případě otázek na jazyk a národnost velkých změn. Zákon o sčítání lidu (296/2009 Sb.) rozdělil položky censu na dobrovolné a povinné: do první skupiny zařadil národnost, do druhé mateřský jazyk. Obě otázky dovolují *dvě možné odpovědi*, jedná se tedy o první sčítání lidu, kde jsou zpracováni bilingvní mluvčí či obyvatelé s dvojí národností. Otázka na národnost je v archu explicitně popsána jako dobrovolná, čímž se výrazně zvýšil počet osob, které neuvedli žádnou národnost (na 25,3 %). Kromě toho se poprvé začaly počítat „hraniční jazyky“, tedy zejm. tzv. moravština a slezština, samostatně.¹⁴ Komplexní změnou bylo to, že bylo možné celý census vyplnit online formou.

<p>11. Národnost Uvedení údaje není povinné. Je možné uvést dvě národnosti.</p>	<p><input type="text"/></p>
<p>10. Mateřský jazyk Je možné uvést dva jazyky.</p>	<p>český ☐ slovenský ☐ romský ☐ polský ☐ německý ☐ znaková řeč ☐</p> <p>jiný ☐ uveďte jaký → <input type="text"/></p>

Obrázek 4 Národnost a jazyk ve sčítacím archu, 2011

Ve **sčítání 2021** se v dobrovolnosti ani počtu odpovědí nic nezměnilo. Většina lidí (85 %) vyplnila sčítací formulář online, což umožňuje střídat jazykové mutace, čímž se sčítání stává vskutku multilingvní (papírový formulář lze totiž, stejně jako při minulých sčítáních, vyplnit pouze v češtině).

Při rozkliknutí podrobné nápovědy k otázce na mateřský jazyk je vysvětlen účel této otázky, který dává důraz na důležitost sečtení *menšimových jazyků*:

¹⁴Srov. výsledky sčítání či video Youtube kanálu „zamoravu“ (2011) Moravský jazyk a národnost - stanovisko ČSÚ [online]. Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=W5VkzhFd2IA&ab_channel=zamoravu

„Proč tento údaj zjišťujeme?“

Jedině sčítání informuje o výskytu menšinových jazyků. Tato data umožňují rozhodovat o podpoře používání a zachování různých jazyků v dané lokalitě. Může se jednat například o zavedení dvojjazyčných místních názvů a nápisů či nabídku jazykového vzdělávání. To přispívá ke zachování kulturní rozmanitosti a tradic a formování národnostní politiky státu. Data jsou také využívána pro hodnocení závazků vyplývajících z Evropské charty regionálních či menšinových jazyků.“

Zároveň je v nápovědě rada obyvatelům, kteří mají 3 mateřské jazyky: stát tedy uznává alespoň teoretickou možnost tohoto stavu, jakkoli ji zakazuje uznat v censu. Člověk mající tři mateřské jazyky by měl „zvolit dva jazyky, které považuje za nejdůležitější.“ Důraz na osobní rozhodnutí o důležitosti svědčí o tom, že se za otázkou na mateřský jazyk přece jenom skrývá velká míra deklaratornosti, která může být patrná i na jiných příkladech, třeba když se mluvčí moravského jazyka/dialektu rozhoduje, zda má určit svůj mateřský jazyk jako „češtinu“ či jako „moravštinu“, přičemž obě tyto varianty v sobě kromě osobního přesvědčení mohou nést velmi silný politický náboj.

Velice srovnatelný obsah nápovědy nalezneme v případě otázky národnosti, kde se sčítaným radí, že v případě tří národností mají vyplnit dvě „hlavní“. Zdůvodnění zjišťování údaje o národnosti je zajímavé zejména proto, že nastiňuje, jaký vztah národnostní a jazykové politiky panuje v českém právu (více viz 3.2), tedy že udání národnosti příslušníkům národnostních menšin „dává možnost realizovat kulturní akce, vytvářet vlastní média, rozhlasové a televizní pořady ve vlastním jazyce či užívat jazyk například v úředním styku či při vzdělávání.“ (kurzíva vlastní).

V souvislosti s otázkou na jazyk v posledních čtyřech censech je záhodno zmínit **vývoj jazykových mutací censů**. V posledním československém sčítání roku 1991 bylo možné vyplnit formulář ve třech jazycích: česky, slovensky a polsky. Kromě toho byly k dispozici vzorové formuláře, které nesloužily k vyplnění, v němčině, pouze na Slovensku pak ještě v maďarštině a ukrajinštině. (PD 1991, 1995, s. 18) Census roku 2001 byl na jazyky nejbohatší: sčítací arch bylo sice možno vyplnit pouze v češtině a polštině, nicméně jazykové mutace vzorových archů byly následující: anglická, arabská, čínská, francouzská, německá,

B8 What is your language / mother tongue? You can state two languages.

☐ Czech	☐ Polish	☐ Ukrainian
☐ Slovak	☐ German	☐ Vietnamese
☐ Roma	☐ Russian	☐ Sign language
☐ Other, please state other language(s)		

B9 Please state your ethnicity (your belonging to the nation, national or ethnic minority you identify yourself with). Voluntary item. You can state two ethnicities.

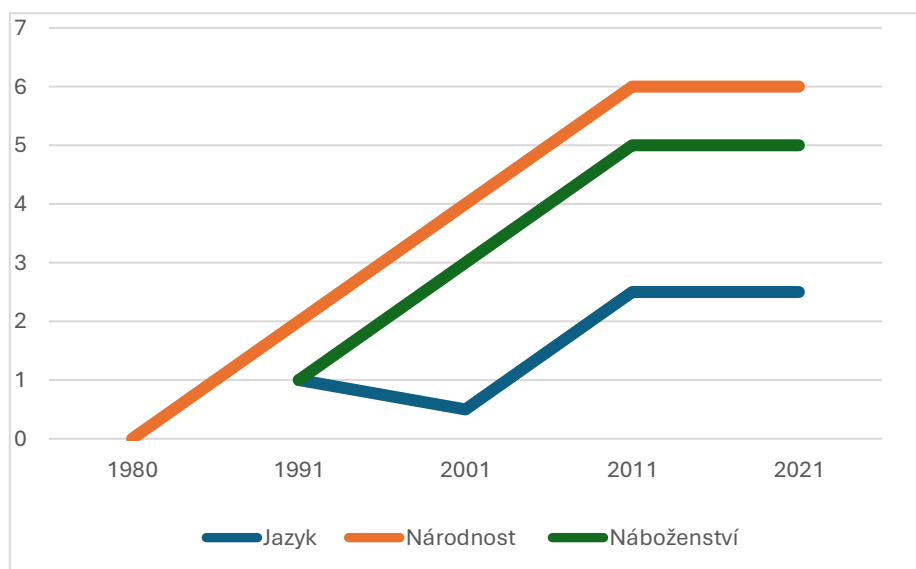
Obrázek 5 Národnost a jazyk v pomocném sčítacím archu v angličtině,

2021

romská, ruská, ukrajinská, vietnamská. (*Závěrečná zpráva o sčítání lidu, domů a bytů 2001, 2004, s. 8*). V roce 2011, kdy bylo poprvé možné vyplňovat sčítací formulář online, se oficiální vyplnění formuláře omezilo pouze na češtinu. Návody byly rovněž vyhotoveny v méně jazycích, než jak tomu bylo v roce 2001, z jazyků přítomných v roce 2001 ubyla arabština a čínština. (*PD 2011, 2013, Kapitola 2.4*). V posledním sčítání (2021) bylo možné vyplňovat elektronický formulář v 8 jazycích: kromě češtiny se jednalo o angličtinu, němčinu, romštinu, ruštinu, ukrajinštinu a vietnamštinu.¹⁵ Listinný formulář bylo možné vyplnit pouze v češtině: vzorové archy pak byly vytištěny v týchž jazycích, které byly na výběr při elektronickém sčítání. (*PD 2021, 2024, s. 19*).

2.4.4.1 Nůžky mezi národnostmi a jazykem: Přehled a míra deklaratornosti otázek

Následující graf je nastíněním vývoje deklaratornosti otázek na jazyk, národnost a náboženství, tedy toho, nakolik jsou považovány za mluvní akty ve smyslu přihlášení se k dané kategorii. V úvahu jsme brali rozličné aspekty: zda je otázka dobrovolná, otevřená, má více možností, zda jsou započítány hraniční případy či zda je jako deklaratorní explicitně definována.¹⁶

Graf 1 Míra deklaratornosti otázek na jazyk, národnost a náboženství

Jakkoli je jakékoli takové hodnocení do určité míry arbitrární a rozhodně si nedává za cíl *kvantitativně* popsat změnu pojetí těchto tří otázek, nastiňuje viditelný trend rozpadu původní jednoty otázek na jazyk a národnost; jednoty, která byla historicky nejviditelnější za první republiky, kdy se v jedné otázce sčítala „národnost / mateřský jazyk“. Za poslední 4 české cesty se z národnosti stala otázka čisté deklarace, zatímco jazyk v téže době bilancuje na dně objektivity se změnou k deklaratornosti pouze v roce 2011, kdy přibyla možnost udat dva mateřské jazyky. Jinak zůstává pojetí mateřského jazyka podobné pojetí objektivního faktu, na který musí existovat jednoznačná odpověď.

¹⁵ Z jazyků přítomných v minulém sčítání tedy zmizela francouzština.

¹⁶ Jednotlivé aspekty deklaratornosti jsme hodnotili následovně: 3 body: dobrovolnost (z toho 2 body za nedeklarovanou dobrovolnost, 3 pokud je deklarovaná); 1 bod: dvě možnosti, uznávání hraničních případů, otevřená otázka (polootevřená otázka za 0,5 bodu).

Vzestupnou přímku národnosti kopíruje náboženská přímka: zatímco v historii se myslelo, že když se ptáme na jazyk a národnost, ptáme se de facto na totéž, dnešní statistické pojetí národnosti je druhově podobné náboženství. V moderním „odkouzleném“ liberalistickém světě je náboženství svobodným rozhodnutím každého jednotlivce, ať už se přihlásí ke katolicismu nebo k rytířům Jedi.¹⁷

2.5 Jazyk, národnost a náboženství: přesvědčovací potenciál

Státu záleží na úplnosti censu a jeho dostatečné podrobnosti pro účely politického využití dat. Jednotlivci ale záleží na jeho vlastních zájmech a v případě otázek, které v jeho životní situaci dovolují vícero možných odpovědí, se může rozhodnout pro tu odpověď, kterou vnímá jako nejvýhodnější.

Na teoretickém rozdělení typů otázek na jazyk (2.3) jsme viděli, nakolik jsou otázky na jazyk, národnost a náboženství manipulovatelné státem (jehož vykonavateli jsou většinou státní statistici) a nakolik jsou otevřené politické interpretaci jednotlivců či zájmových skupin. Tento fakt jsme ilustrovali na příkladu českých censů, tj. změn, které je provázely paralelně s politickými změnami (2.4). Census byl ve všech těchto obdobích jakýmsi pokřiveným zrcadlem, které podle oficiální ideologie odráželo realitu, přičemž zakřivení tohoto zrcadla ozařuje cíle politických systémů. Census nám tak může být užitečným nástrojem k poznání fungování státní moci a symbolického násilí. Na druhou stranu se ukázalo, že i obyvatelé a jejich interpretace mají pro politický dopad censů určující význam: byli to přece obyvatelé Rakouska-Uherska, kteří původně neutrálně zamýšlené otázky dodali politický náboj.

Aktuální rozvržení censu může být jazyčkem vah, který rozhodne např. o tom, zda je člověk Čech či Němec nebo o tom, co je jeho mateřštinou. Proměny výsledků, ke kterým mezi jakýmkoli dvěma cency dochází vždy a nejvíce pak v třaskavých obdobích hektických politických změn, jsou průsečíkem státních snah o objektivitu, která by pro něj byla vyhovující, a individuálních zájmů a cílů sčítaných.

Z fluidnosti pojmů jazyka, národnosti (a do určité míry i náboženství) a z politického dopadu jejich vypsání do censu vyplývá *přesvědčovací potenciál* těchto otázek. Jinak řečeno: sčítaný může být přesvědčován a přesvědčen o tom, že je pro něho vhodné a výhodné udání daného jazyka či národnosti, přičemž setrvá věrný foucaultovskému režimu pravdy. (Foucault, 1994).

¹⁷ Při sčítání lidu 2021 se k náboženství Jedi přihlásilo 21 023 obyvatel ČR.

„Řídit se především srdcem“, jak v případě vyplňování otázky o národnosti doporučuje reklamní spot z roku 2011,¹⁸ může znamenat všelicos, ale rozhodně ne stálou objektivní odpověď. Odsun národnosti do sféry citů způsobuje, že je lehkou ovlivnitelná. Stejně jako v případě náboženské víry takové pojetí národnosti dovoluje *konverzi* a umožňuje působení jednotlivců či organizací, které obyvatelům připomínají, co *by měli cítit*, či to, že se nemají bát své city vyjádřit veřejně.

Proč se ale srdcem nemůže řídit i mateřský jazyk? Proč stát trvá na tom, že jazyk je něco objektivního a povinného? Odpověď se znovu skrývá v podstatě soudobého státu, který pro vykonávání administrativy nad populací nepotřebuje znát, jaký je podíl určitých národností. S jazykem je situace obrácená: abychom byli funkčním členem společenského a právního systému, stát potřebuje vědět, jak se s námi domluvit, či případně, jakou politiku zavést, aby se s námi mohl v budoucnu domluvit. Náboženství či národnost tak lze od státu oddělit, jazyk nikoli. (srov. Arel, 2001, s. 92–93).

3 Jazyková politika a censy v ČR

3.1 Mezinárodní úmluvy

Jazykovou a národnostní menšinovou politiku v ČR výrazně ovlivňují dvě mezinárodní úmluvy vycházející z pera Rady Evropy, které se Česká republika zavázala plnit: *Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin* a *Evropská charta regionálních a menšinových jazyků*.

Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin (dále jen *Rámcová úmluva*) vstoupila pro ČR v platnost 1. dubna 1998. Touto se Česká republika zavázala chránit svobody příslušníků národnostních menšin, mezi něž patří kupř. možnost užívat variantu svého jména ve svém jazyce nebo možnost uchovávat svoji kulturu včetně zakládání menšinových kulturních center či škol.

Rámcová úmluva se týká převážně „negativních svobod“, tedy zaručuje příslušníkům národnostních menšin to, že jim nebude moci být bráněno v projevení své národnosti. Jakkoli proto *Rámcová úmluva* píše o tom, že příslušníci národnostní menšiny mají právo být vzdělávání ve svém jazyce, nedává státu za úkol tyto vzdělávací instituce zřídit (článek 13).

Stát tak má podle *Rámcové úmluvy* zajistit vhodné podmínky pro rozvoj menšinových aktivit: mezi to patří např. boj proti národnostním stereotypům, zvyšování povědomí o

¹⁸ Scitanilidu2011. (2011). Jak vyplnit Sčítací list osoby - Sčítání lidu, domů a bytů 2011 [Online]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=gypPEgaWbms&ab_channel=Scitanilidu2011

národnostních menšinách, dotační podpora menšinových spolků či svobodná volba národnosti. (*Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2021, 2022, s. 8*).

Pro rozvoj menšinových aktivit je nezbytné znát počet a rozmístění příslušníků národnostních menšin, což v Česku zajišťují censy. Data censů by tak měla být zabezpečena, aby u příslušníků národnostních menšin nevzbuzovala strach ze zneužití. Censy zajišťují svobodu přihlásit se ke své národnosti a zároveň data o velikosti menšiny, na jejichž základě se pak mohou odvíjet např. veřejné informační kampaně či dotační programy. Rámcová úmluva nicméně blíže neurčuje to, jaký počet příslušníků dané menšiny je potřeba k určitým formám podpory, čímž je přímý politický vliv aktu přihlášení se k určité národnosti těžko hmatatelný a spíše orientační.

Rámcová úmluva sice mluví o jazyce společně s náboženstvím, tradicemi a kulturním dědictvím jako o „základních prvcích identity příslušníků národnostních menšiny“ (článek 5), nicméně nespojuje pojmy jazyka a národnosti nijak bytostně. Tím, že základním pojmem této úmluvy je „příslušník národnostní menšiny“ nikoli „národnostní menšina“, Rámcová úmluva píše o jazyce *příslušníka národnostní menšiny*, kterým může mluvit či organizovat kulturní akce či vzdělávání. Pokud by tedy kupříkladu příslušník romské národnostní menšiny mluvil slovensky, nesmí mu být bráněno v tomto *svém jazyce* vykonávat dané činnosti.

Evropská charta o ochraně regionálních a menšinových jazyků (dále jen *Evropská charta* nebo *Charta*) platí v ČR počínaje březnem 2007 a bylo určeno, že se bude v ČR týkat do různé míry těchto jazyků: slovenštiny, polštiny, romštiny, němčiny a později i moravské chorvatštiny. Evropská charta zavazuje smluvní státy přijímat opatření vedoucí k ochraně a podpoře jí definovaných menšinových a regionálních jazyků. (srov. *Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2021, 2022, s. 8*).

Evropská charta, na rozdíl od Rámcové úmluvy, pracuje s obecným základním pojmem abstrahovaným od konkrétních mluvčích, a to s pojmem „regionálních a menšinových jazyků.“ Zatímco v případě Rámcové úmluvy bylo cílem zajistit příslušníkům národnostních menšin svobodu hlásit se a vyjadřovat se ke své národnosti, a stát tak kromě podpory (včetně dotační) nezavazovala k právním aktům, Evropská charta tak aktivně činí a v určitých případech z ní přímo vyplývá např. povinnost zřídit veřejné školské zařízení či veřejné sdělovací prostředky v menšinovém jazyce.

Dalším značným rozdílem je to, že Evropská charta je exkluzivní: týká se pouze jazyků, které jsou „tradičně užívány na daném území *občany* tohoto státu, kteří tvoří skupiny početně menší než ostatní obyvatelstvo státu“ a zároveň „neoznačuje *dialekty* úředního jazyka (úředních jazyků)

státu, ani jazyky *migrantů*.“ (Článek 1 a), kurzíva vlastní). Ten, kdo určuje, co je „tradičně“ užívaný jazyk zasluhující ochrany, je stát. Český stát se tak musel rozhodnout, že např. vietnamštinu nebude považovat za tradiční jazyk, a určení chorvatského jazyka užívaného na jižní Moravě jako „moravské chorvatštiny“ místo prostě „chorvatštiny“ ukazuje, jak tenká hranice může být mezi jazykem tradičně užívaným a jazykem migrantů.

Třetím specifickým formálně rozlišujícím Evropskou chartu a Rámcovou úmluvu je to, že Evropská charta aktivně pracuje s územním rozdělením jednotlivých jazyků a tedy s tím, že ochrana jednotlivým jazykům náleží jen na „územích, kde je regionální nebo menšinový jazyk užíván“ (Článek 1 b), což např. pro polštinu znamená okresy Frýdek-Místek a Karviná.

Stejně jako byl pro Rámcovou úmluvu pojem mateřského jazyka vedlejší, tak je pro Evropskou chartu pojem národnosti. Totiž, pojem národnosti, národa či etnika vůbec nezavádí. V praxi je tak jedno, zda se mluvčí tradičních jazyků považují sami např. za Čechy, Němce, Poláky či Slezany, důležité je, že mluví jedním z definovaných jazyků a díky Evropské chartě tak mají právo mít k dispozici veřejná školská, kulturní či mediální zařízení nebo třeba dvojjazyčné názvy ve svých obcích.

Vztah Evropské charty a censů je pouze takový, že v ČR censy zajišťují jeden z cílů a předpokladů Charty, totiž znalost počtu mluvčích jednotlivých jazyků za účelem direktivnější činnosti. (srov. *První periodická zpráva, 2008, s. 8*).

Otázka národnosti i censů ale přece jen do české interpretace Charty vstupuje. Článek 7, odst. 4 mluví o nutnosti vzniku kontrolních mechanismů naplňování Charty, jimiž jsou výbory pro národnostní menšiny, které jsou zřizovány na základě *národnostních* (nikoli jazykových) výsledků sčítání lidu. V první periodické zprávě o plnění závazků zástupci ČR píšou, že tím „v praxi nevzniká problém“, protože se počty mluvčích a počty příslušníků národnostních menšin (s výjimkou romštiny) „téměř kryjí.“ (*První periodická zpráva, 2008, s. 8*).

V případě realizace nejzávažnější části III Charty (týkající se např. školských zařízení, hromadných sdělovacích prostředků, soudních orgánů či orgánů veřejné zprávy) jsou Českou republikou za „mluvčí považováni občané, hlásící se dle výsledků sčítání lidu k národnostní menšině s daným menšinovým jazykem spojované.“ (*První periodická zpráva, 2008, s. 8*).

To není problematické jen v případě romštiny, jejíž udání jakožto mateřského jazyka více než trojnásobně překračuje počet obyvatel hlásících se k romské národnosti, ale i v případě ostatních jazyků. Představme si mluvčího menšinového jazyka, který se nechce hlásit k národnosti typicky s tímto jazykem spojovanou: např. mluvčí polštiny k polštině. Důvody toho, proč se nehlásí

k polské národnosti mohou být různorodé (kosmopolitismus, strach ze zneužití národnostních údajů, irelevantnost atd.) a v posledku se jedná o osobní věc daného mluvčího. Přesto však si tento mluvčí na základě argumentace českého státu tímto může uzavřít dveře k cílené jazykové politice.

V censu roku 2021 nechalo 31,6 % obyvatel otázku na národnost, která je na rozdíl od jazyka považována za citlivý údaj, a proto je dobrovolná, nevyplněnou. Tuší tito lidé – zejména mluvčí menšinových jazyků podporovaných Chartou –, že tím omezují možnosti institucionální podpory jejich mateřského jazyka?

Již nyní je patrné, že problém s národnostní a jazykovou politikou v Česku se týká „kontrolních mechanismů“, kterými ČR zajišťuje naplňování závazků Charty. Nyní je čas se blíže podívat na to, jak tyto mechanismy vypadají, na jakých zákonech jsou založeny a zejména na to, jaká je jejich spojitost s censy.

3.2 České zákony: Výbor pro národnostní menšiny jako klíč k menšinové politice

České zákony mající za cíl naplňovat *Evropskou chartu regionálních a menšinových jazyků* jsou – stejně jako Rámcová úmluva – založeny na pojmech *příslušníka národnostní menšiny* a *národnostní menšiny*, které jsou vymezeny následovně:

(1) Národnostní menšina je společenství občanů České republiky žijících na území současné České republiky, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo.

(2) Příslušníkem národnostní menšiny je občan České republiky, který se hlásí k jiné než české národnosti a projevuje přání být považován za příslušníka národnostní menšiny spolu s dalšími, kteří se hlásí ke stejné národnosti. (§ 2 zákona č. 273/2001 Sb.)

Základním zákonem upravujícím práva národnostních menšin je zákon č. 273/2001 Sb., tj. tzv. menšinový zákon, z něhož jsme právě citovali a který kromě zajištění všeobecných práv a celostátního aparátu ochrany národnostních menšin, tj. ustanovení Rady vlády pro národnostní menšiny, upravuje krajské a obecní zřízení (129, resp. 128/2000 Sb.). Ty pak stanovují reálně-politické prostředky k jazykové politice v obcích či krajích. Rada vlády pro národnostní menšiny pak kontroluje, zda jsou tyto závazky naplňovány či ne.

Obecní a krajské zřízení stanovuje, že výbor pro národnostní menšiny musí ze zákona vzniknout v případě, že o to požádá spolek zastupující národnostní menšiny¹⁹ a zároveň se v posledním sčítání lidu 10 % obyvatel obce, resp. 5 % obyvatel kraje hlásilo k jiné národnosti než české. (128/2000 §117; 129/2000 §78). Minimálně polovinu členů výboru pro národnostní menšiny pak musí tvořit sami příslušníci národnostních menšin.

Pro vznik těchto výborů jsou využita pouze data o národnosti, ačkoli pravomoci výborů zasahují do jazykové politiky. Teprve v obci s existujícím výborem pro národnostní menšiny může být například zřízena státní škola s výukou v menšinovém jazyce (zákon č. 561/2001 §14) a výbor pro národnostní menšiny je také jednou z možností, jak prosadit vícejazyčné názvy v obci (128/2000 §29). Druhou možností zavedení vícejazyčných názvů je žádost spolku pro národnostní menšiny, nicméně obě tyto možnosti musí být doprovázeny podmínkou, že *v posledních dvou* censech se k *národnosti daného jazyka* hlásilo více než 10 % obyvatel. (128/2000 §29).

Praktický výpočet pracuje s celkovým počtem občanů obce (či kraje) a procentuální podíl menšin, který je tvořen občanů obce (či kraje), kteří se přihlásí buďto k jedné národnosti jiné než české nebo ke dvěma národnostem, z nichž ani jedna není česká nebo ke dvěma národnostem, z nichž jedna bude odlišná od české.²⁰

Cesta k menšinové politice je tak dlouhá a trnitá. Výbor pro národnostní menšiny je ustaven na základě relativně vysoké procentuální hranice, vážné politické kroky jako vícejazyčné názvy či škola v menšinovém jazyce dokonce vyžadují více než 10 % obyvatel *konkrétní národnosti*, a to ve *dvou po sobě následujících sčítání*. Komunální menšinová politika se tak může dívat v horizontu desítek let.

3.3 Mluvit jazykem své národnosti: Petrifikace jazyka a národnosti prostřednictvím censů

Z příkladů zakládání menšinových škol či prosazení vícejazyčných nápisů lze vyčíst, že ústřední problém práce zákonů s censovými daty o národnosti a jazyce spočívá v jednoznačném přiřazování pojmu národnosti k pojmu jazyka. Zákony pracují s pojmem „jazyk národnostní menšiny,“ čímž ale znemožňují komunální podporu menšinových jazyků nepřináležející jednoznačně k národnostní komunitě. Představme si hypotetickou obec, ve které se při censu sečte řekněme 20 % obyvatel k jazyku X a 10 % k jazyku Y a zbytek k češtině, ale národnostně se buďto

¹⁹ Např. Kongres Poláků v ČR nebo Shromáždění německých spolků.

²⁰ Viz *Metodiku ke posuzování podílu občanů hlásících se k jiné národnosti než české pro ustavení výborů pro národnostní menšiny a pro označování ulic v jazyce národnostní menšiny*, <https://www.mvcr.cz/odk2/clanek/informace-ke-zrizovani-vyboru-pro-narodnostni-mensiny-a-oznacovani-ulic-v-jazyce-narodnostni-mensiny-v-souvislosti-se-scitanim-lidu-domu-a-bytu-2021.aspx>

nesečtou, nebo se sečtou jako Češi. Taková obec pak nemůže ani zřídit státní školu s výukou v menšinovém jazyce, ani zavést vícejazyčné názvy, protože tyto možnosti náležejí nikoli jazykovým, nýbrž národnostním menšinám.

Na jednu stranu se to může jevit jako paradox, protože nejenže je část jazykové politiky závislá na datech o národnosti, ale je na ní závislá jako objektivní otázka na otázce deklaratorní. Neměla by být právě naopak jazyková politika postavena na datech stojících na objektivní definici než na vlastním pocitu sounáležitosti? – a navíc na datech, která by měla vzhledem k povinnosti otázky populačně všeobjímající?

Na stranu druhou je otázka zřizování menšinových škol nebo vícejazyčných názvů také otázkou názoru obyvatel. Z tohoto pohledu deklarativnost a dobrovolnost otázky na národnost může sloužit jako projev vůle k prosazení menšinové národnostní i jazykové politiky. Kdyby se vícejazyčné názvy a školy určovaly podle *povinné* otázky po jazyce, mohlo by lehce dojít k tomu, že by členové jazykové menšiny o tuto politiku neměly reálně zájem. Zato založení těchto možností na dobrovolnosti implikuje to, že dobrovolně se sčítající příslušník národnostní menšiny má zároveň zájem na rozvoji možností této menšiny. Z tohoto pohledu může být udání národnosti v censu politickým aktem sledujícím osobní cíle.

Nicméně manifestní funkce censu je popsát fakta: pokud platí to, co jsme popsali v minulém odstavci, ukazuje se, že latentní funkce tvořit skutečnost a tvořit (menšinovou) politiku mnohé lidi může přimět k tomu, aby census vnímali již primárně jako politický akt. Nechceme tvrdit, že je špatně, že při určitém poměru národnostní menšiny v obci by měla vzniknout povinnost vzniku orgánu majícího za cíl ochranu a prosazování cílů menšin: censy by nicméně měly být spíše podkladem než (velmi přísným) měřítkem, podkladem, který by bral v úvahu nejen počet lidí hlásících se k národnostním menšinám, ale i k menšinovým jazykům.

Člověk sice může projevit „přání být považován za příslušníka národnostní menšiny“, ale jen sotva projevuje přání mít ten či onen mateřský jazyk: možnosti odpovědí na otázku po mateřském jazyce jsou mnohem faktualnější; každý v dětství používal nějaký jazyk a interpretace otázky záleží jen na tom, jak tento jazyk či mix jazyků v censu nazve. Není těžké si představit komunity, jejichž jazyková identita je odlišná od národnostní: např. obyvatele Hlučína, kteří se považovali za Němce, přestože jejich mateřským jazykem byla čeština (Kladiwa et al., 2016b, s. 20), nebo některé obyvatele Těšínska, kteří mluví nářečím podobnějším polštině a přesto se považují za Čechy.

Takové komunity současný stav diskriminuje, resp. nutí je, aby přijaly jednoznačný výklad vztahu jazyka a národnosti. Pokud je někdo rodilý mluvčí polštiny a považuje se za Čecha, je mu de facto odjímána možnost, kterou by *Evropská charta* měla zajišťovat, tj. právo na vzdělání ve svém jazyce. Český stát se brání, že převádění jazykových práv na příslušníky *národnostních menšin* v praxi nezpůsobuje problém. (*První periodická zpráva, 2008, s. 8*). K tomu dvě námitky: 1) to, že žádný problém není viditelný, neznamena, že je neexistující: problém se totiž může nacházet v censových datech, která považujeme za objektivní, tedy je samotná nezpochybňujeme. Nicméně co když jsou lidé s komplikovanou národnostní identitou a s menšinovým jazykem nuceni k tomu, aby vyplnili *dobrovolnou otázku* o jazyce jen proto, že chtějí udržet status svého jazyka? Problém by se pak nenacházel jen v reliabilitě censových dat, ale i v nátlaku, který nutí občany k národnostní definici sebe samých; 2) takové pojetí petrifikuje vztah jazyka a národnosti a brání rozvoji komplexnějšímu pojetí jazykové a národnostní identity. To si ukážeme na problémech, které nastávají, když se někdo považuje primárně např. za Evropana, ale chce prosazovat jazyk a kulturu své menšinové komunity (viz 6.1).

Idea jednoznačného spojení jazyka a národnosti tak zůstává přítomná nejen v zákonech, ale i ve strategiích mluvniho aktu sčítání a obecně v jazykové politice. V zápisu Rady vlády pro národnostní menšiny se tak v reflexi censu 2021 můžeme dočíst to, že „[r]ozdíly mezi jednotlivými národnostmi jsou také v tom, kolik z jejich příslušníků deklaruje i znalost jazyka. Nejvyšší podíl těch, kteří nehovoří jazykem své menšiny, byl u běloruské a rusínské národnosti.“²¹ Běloruská jazyková a národnostní menšina nám může posloužit pro ukázkou nejednoznačnosti tohoto spojení. Bělorusko má oficiálně dva úřední jazyky – ruštinu a běloruštinu – a valná část etnických Bělorusů už dnes mluví pouze rusky. Proto je nepřesné říci, že tito lidé „nehovoří jazykem své menšiny,“ neboť jazyk běloruské menšiny je v tomto případě i ruština.

S odvozováním jazykové politiky z údaje o národnosti je spojen i již vícekrát zmiňovaný problém stále klesajícího počtu lidí, kteří se k národnosti hlásí (v posledním sčítání to byly pouze zhruba 2/3 obyvatel), který v případě národnostních menšin může vyvěrat ze strachu ze zneužití citlivých údajů o národnosti, který je přítomný zejména u romské menšiny (srov. 2.4.4). Kdyby byla jazyková politika založena na údajích o mateřském jazyce, případně na zcela jiných, tj. necensových údajích, mohla by se jazyková politika mnohem přesněji zacílit.

²¹ Zápis z jednání Rady z 18. října 2022, s. 6. Online z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/aktuality/Zapis-z-jednani-Rady-vlady-pro-narodnostni-mensiny-18-10-2022.pdf>

4 Teoretická a metodologická východiska empirického výzkumu

4.1 Hypotéza existence přesvědčovacích praktik na třech rovinách

Založení komunální menšinové politiky na dobrovolném sečtení se v censu, které jsme popsali v minulé kapitole, způsobuje to, že mnozí příslušníci národnostních menšin se jako příslušníci nesečtou (z nedostatku vůle či nevědomosti o důležitosti censových dat pro následnou jazykovou politiku), na což interesovaní podporovatelé menšinové politiky reagují dvěma způsoby: 1) voláním po povinnosti otázky na národnost či změně její působnosti pro jazykovou politiku a 2) přesvědčováním příslušníků národnostních menšin, aby tuto svou příslušnost v censu oficiálně deklarovali.

První reakce se vícekrát vyskytuje v jednáních Rady vlády pro národnostní menšiny, kde členové volají buďto po povinnosti otázky (což je nerealizovatelné kvůli rozporu s Listinou základních práv a svobod)²² nebo změně zákona o ustanovování národnostních výborů tak, aby se 10%, resp. 5% kворum vymezilo nikoli na základě počtu obyvatel obce, ale na základě počtu obyvatel deklarujících svou národnost.²³

Druhá, tedy přesvědčovací reakce má vícero rovin. Na nejvyšší rovině (1) stát prostřednictvím Rady vlády pro národnostní menšiny vysvětluje spolkům zastupujícím národnostní menšiny, že svých cílů budou moci dosáhnout pouze tehdy, sečtou-li se jejich příslušníci.²⁴ Na nižší rovině pak (2) přesvědčují spolky národnostních menšin své příslušníky.²⁵ Na nejnižší rovině (3) hypoteticky očekáváme přesvědčování mezi jednotlivci v obcích, zejm. za účelem zřízení výboru pro národnostní menšiny a možnosti prosazení menšinových zájmů. Přesvědčování má tedy svou mikro- a makro-úroveň, které byly do určité míry přítomné i v historii. Na rozdíl od např. rakousko-uherských či meziválečných censů, kde bylo přítomny zejm. typy (2) a (3), protože stát sám se prostřednictvím statistického úřadu považoval za garanta objektivitu, v současných censech se i stát

²² Jednání Rady z 20. února 2012. Online z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/aktuality/jednani-rady-dne-20-unora-2012-93245/>

²³ „V. Skalský dále přednesl návrh, aby se kворum pro výpočet příslušníků národnostní menšiny v obci vypočítávalo nikoliv z celku, ale pouze z množiny těch, kteří deklarovali nějakou národnost.“ Zápis z jednání Rady z 18. října 2022, s. 6. Online z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/aktuality/Zapis-z-jednani-Rady-vlady-pro-narodnostni-mensiny-18-10-2022.pdf>

²⁴ Oficiální informační leták *Informace ke Sčítání lidu, domů a bytů 2021 pro organizace zastupující národnostní menšiny*. Online z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/aktuality/0224_Scitani-2021_Informace-pro-organizace-zastupujici-narodnostni-mensiny.pdf

²⁵ Např. spolek Coexistentia vyzývající k zapsání polské (<http://coexistentia.cz/spis2021/spis21.html>) nebo maďarské národnosti (<http://www.coexistentia.cz/md/kongrescs.htm>)

pouští do přesvědčování: menšiny a objektivizace jejich počtu v censových datech už nejsou vnímány jako potenciální ohrožení státu, ale jako příležitost zacílení pastýřské moci státu správným směrem.

Výzkumná otázka tedy zní: Nakolik, jakým způsobem a s jakým úspěchem probíhá před censem (v předcensové situaci) přesvědčování k udání národnosti/jazyka? V rámci omezení předmětu bádání se soustředíme pouze na census roku 2021. Vedlejší témata, která se výzkumné otázky dotýkají, jsou pak mimo jiné následující: stav menšinové politiky v obcích, individuální strategie vypisování censu nebo pojetí národnosti a jazyka, resp. jejich vztahu.

4.2 Teoretická východiska

Jelikož výzkum přesvědčovacích strategií stojí zejména na jazykovém projevu²⁶ (přesvědčování můžeme rovněž pojmout jako typ mluvního aktu), analýza různých jazykových modů vychází ze sociolingvistických teorií jazykového managementu, konverzační analýzy a analýzy diskursu. Teorií mluvních aktů jsme použili pro nejobecnější zasazení censu do kontextu lingvistiky (2.1), nicméně v rámci analýzy přesvědčování ji již nebudeme používat, jakkoli by to bylo možné pro hlubší porozumění tomu, co je vlastně *přesvědčování*.

Výchozím bodem **teorie jazykového managementu** je to, že jazykové užití lze rozložit na dva procesy: 1) produkci výroků a mluvních aktů a 2) management těchto výroků a mluvních aktů. (Nekvapil & Sherman, 2009, s. 182). Podle této teorie jazyk není neutrálním popisem světa, ale ani neutrálním tvůrcem nových skutečností (jak to zpočátku pojímala teorie mluvních aktů); výroky mohou být *plánovány* a *opravovány* na základě povšimnutí si určitého aspektu, který je z jakéhokoli důvodu vyhodnocen jako nevhodný.

Podle toho, kdy se korekce děje vzhledem k promluvě, které se týká, můžeme management rozdělit na předinterakční (neboli *pre-management*, např. plánuji, že se vyhnu obecněčeským rysům), interakční (neboli *in-management*, např. se opravím ihned po užití obecněčeského rysu) a postinterakční (neboli *post-management*, např. když moderátor se zpětně omluví za svoji nespisovnou mluvu). (Nekvapil & Sherman, 2009, s. 184).

Ačkoli se teorie jazykového managementu zprvu může jevit spíše jako mikrosociologická teorie vhodná pro popis každodenních interakcí, její obecná východiska o dvojím procesu jazykové interakce jsou použitelná i v rámci institucionálních polí jazyka. Teorie jazykového managementu

²⁶ Do hry vstupují samozřejmě další aspekty v závislosti na tom, o jaký typ přesvědčování se jedná: vizuální aspekt ve videospotech, obecný sociologický aspekt sociálního jednání v osobním přesvědčování (např. společenské významy, které přisuzujeme aktivitám, jako jsou rozdávání letáček nebo chození od domu k domu).

totiž rozlišuje tzv. *jednoduchý* a *organizovaný* (neboli institucionální) management. Struktura organizovaného managementu je podobná jako v případě jednoduchého, týká se nicméně rozsáhlých komplexních jazykových jevů. Příkladem organizovaného managementu může být např. standardizace prvku, který platil jako nespisovný, nebo naopak potlačení a vyloučení určitých prvků ze spisovného jazyka (např. germanismy v češtině). Ve hře organizovaného managementu tak není pouze jazyk jako diskurs, ale jazyk jako celý systém. (Nekvapil, 2016, s. 13–15).

Census můžeme pojímat jako celospolečenskou systematizovanou a institucionalizovanou jazykovou interakci, jíž předchází předinterakční management ve formě společenské diskuse, plánování censu, ale i přesvědčování. Samotná interakce je pak vysoce formalizovaná a dovoluje jen určité typy odpovědí, přičemž za neúčast či chybné zadání údajů hrozí v postinterakčním managementu právní postih.

Konverzační analýza vznikla v návaznosti na etnometodologii a jejím cílem je popsat základní pravidla („neproblematické problémy“) rozhovorů, mezi které patří pravidla sekvenční organizace, tematické organizace a kategorizace. (Nekvapil, 2000, s. 4). Kategorizace a způsoby pojmenování jsou důležitou součástí nejen rozhovorů, ale i analyzovaných textů. Jakkoli jsou pojmy jako např. „menšina“, „cizinec“ či „na území státu tradičně užívaný jazyk“ definovány zákonem, účastníci předinterakčního managementu, a především přesvědčování, s nimi pracují svým způsobem. Poddisciplína konverzační analýzy, *členská kategorizační analýza*, je analýzou laické kategorizace skutečností: základním zjištěním tohoto směru je, že kategorie jsou bohaté na inference (srov. Clift, 2016, s. 187), to znamená, že pojmenování téhož jevu jako „vyhnání“ či „odsun“ nám říká mnoho jak o inventáři kategorií daného mluvčího, tak i o jeho postoji k danému jevu. Členská kategorizační analýza nám bude nápomocna zejm. při analýze toho, jak jednotliví respondenti popisují svou identitu a svůj jazyk. Kromě toho je důležité dodat, že při transkripci rozhovorů jsme použili konverzačněanalytickou metodu přepisu.²⁷

Analýza diskursu je široce pojatá skupina teorií, která se v mnohém překrývá s konverzační analýzou i jazykovým managementem. Má za cíl zkoumat vždy větší celky promluv („diskurs“ je někdy používán jako synonymum pro jazykový útvar přesahující hranici věty či konkrétního textu). Hlavním rozdílem mezi analýzou diskursu na straně jedné a konverzační analýzou a jazykovým managementem na straně druhé je to, že analýza diskursu dává mnohem větší důraz na aspekty moci v jazyce (srov. Blommaert, 2009, s. 1 ff.): jakým způsobem je

²⁷ Petr Kaderka, Jiří Nekvapil (2017): TRANSKRIPCE V KONVERZAČNÍ ANALÝZE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/TRANSKRIPCE_V_KONVERZAČNÍ_ANALÝZE (poslední přístup: 9. 7. 2024)

definována legitimní promluva a legitimní promlouvající, jakým způsobem jsou promluvy a promlouvající z diskursu vylučováni: to mohou být příklady otázek, kterými se zabývá analýza diskursu. (srov. Foucault, 1994, s. 7–27). Promlouvající hraje v mocenské hře jazyka jen vedlejší roli; důležitější jsou totiž ustanovená a střežená pravidla diskursu, včetně toho, jakou společenskou roli právě daný promlouvající zastává a od které se nemůže odchýlit.

4.3 Kvalitativní rozhovory se zastupiteli národnostních menšin

4.3.1 Důvody pro vedení kvalitativního rozhovoru

Pro zodpovězení výzkumné otázky, tedy „nakolik, jakým způsobem a s jakým úspěchem probíhá před censem (v předcensové situaci) přesvědčování k udání národnosti/jazyka?“ (4.1) bylo nutné zjistit nejen to, jak přesvědčování probíhá oficiálními veřejnými cestami (jako jsou kampaně Rady vlády pro národnostní menšiny nebo menšinových organizací), nýbrž i to, jak přesvědčování probíhá v každodenních konverzacích příslušníků národnostních a jazykových menšin.

Jak ale získat data o takovém druhu přesvědčování? Měl by výzkumník kontaktovat náhodné příslušníky národnostních a jazykových menšin? Jak ale by to měl provést, když vezmeme v potaz, že příslušnost k národnostní a jazykové menšině je soukromou věcí? Navíc, proč by mělo těmto lidem tolik záležet na tom, zda se lidé se stejnou národností či stejným mateřským jazykem k těmto svým identitám přihlásí?

Za účelem získání relevantních dat o osobním přesvědčování bylo tudíž třeba najít tu část menšinového obyvatelstva, které na výsledcích sčítání lidu určitě záleží. To nemusí být příslušníci menšin obecně, ani to nemusí být příslušníci menšinových spolků, které dostávají dotace většinou nezávisle na sčítání lidu. Ti, na které dopadají výsledky censů existenciálně, jsou členové výborů pro národnostní menšiny. Moc prosazovat menšinovou politiku v obcích je v rámci českých zákonů zcela závislá na výborech pro národnostní menšiny (viz 3.2) a zákony zároveň definují, že minimálně polovina výboru musí být tvořena příslušníky národnostních menšin (zákon č. 128/2000 § 117, odst. 3). Lidé zastupující funkci člena výboru pro národnostní menšiny tuto funkci vykonávají dobrovolně s tím, že usilují o prosazování určité národnostní a jazykové politiky. Proto se dá očekávat, že na výsledcích sčítání lidu mají nejen institucionální zájem, ale i zájem ryze osobní.

Členové výborů pro národnostní menšiny jsou zároveň středním článkem v řetězci přesvědčování: komunikují s menšinovými spolky i s Radou vlády, ale zároveň znají příslušníky národnostních menšin ve své obci/kraji osobně. Jsou tak součástí organizovaného jazykového managementu, ale mají přístup i k jednoduchému jazykovému managementu, tedy k důvodům a způsobům udávání jazyka a národnosti jednotlivci.

4.3.2 Struktura rozhovoru

Před kontaktováním respondentů jsem si připravil tematickou strukturu rozhovoru, který byl designován jako polostrukturovaný rozhovor výzkumníka (tj. mě) se členem výboru pro národnostní menšiny, preferovaně menšinové národnosti a jazyka.

Rozhovor byl složen z následujících tematických bodů, na které respondenti i výzkumník volně navazovali:

1. uvedení výzkumu,
2. warm-up otázky, které sledovaly a) biografii respondenta a jeho cestu k menšinové politice a b) život menšiny v obci,
3. názor na zákonné ukotvení výborů pro národnostní menšiny,
4. osobní důvody pro (ne)udávání národnosti a jazyka, zamýšlení se nad důvody jiných lidí,
5. přesvědčování respondenta či respondentem k udání jazyka a národnosti,
6. pojetí a vztah jazyka a národnosti,
7. závěr, otázky na výzkumníka, ad hoc otázky.

Pro detailnější strukturu rozhovoru a odchylky od této struktury viz PŘÍLOHU č. 1.

4.3.3 Výběr a kontaktování respondentů

Výběr respondentů probíhal systematicky na základě seznamu existujících výborů pro národnostní menšiny v ČR. Aktuální seznam jsem čerpal z vládní Zprávy o situaci národnostních menšin v ČR (*Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2021, 2022, s. 45*), kde byly vypsány následující obce²⁸:

²⁸ Na základě zákona v tomto případě znamená, že byly zřízeny povinností udanou § 117, odst. 3 zákona č. 128/2000 Sb. (více k tomuto zákonu viz 3.2)

obec	poradní orgány zřízeny na základě zákona ⁴³
Aš	ANO
Bílá Voda	NE
Bukovec	ANO
Bystřice (okr. Frýdek-Místek)	ANO
Česká Lípa	NE
Česká Třebová	NE
Český Těšín	ANO
Dolní Lomná	ANO
Hnojník	ANO
Horní Suchá	ANO
Hrádek	ANO
Cheb	NE
Chotěbuz	ANO
Jablunkov	ANO
Kobylá nad Vidnavkou	NE
Košařska	ANO
Milíkov	ANO
Mosty u Jablunkova	ANO
Návsí	ANO
Nýdek	ANO
Petrovice u Karviné	ANO
Písečná (okr. Frýdek-Místek)	ANO
Semněvice	NE
Smilovice (okr. Frýdek-Místek)	ANO
Stonava	ANO
Střítež	ANO
Těrlícko	ANO
Třanovice	ANO
Vendryně	ANO

Tabulka 2 Obce s výběrem pro národnostní menšiny, 2021

Respondenty jsem kontaktoval a rozhovory vedl od dubna do listopadu roku 2023.

Postupoval jsem tak, že jsem postupně e-mailem kontaktoval všechny tyto obce, a to těmito způsoby (pořadí odráží preferenci, v případě nemožnosti postupu s nižším číslem jsem vždy volil následující postup): 1. kontaktování skrz oficiální adresu předsedy/předsedkyně výboru pro národnostní menšiny, 2. kontaktování jiného člena výboru pro národnostní menšiny, jehož kontakt byl zveřejněn na stránkách obce, 3. kontaktování jiného zaměstnance obce (starosty/starostky, sekretáře/sekretářky), 4. kontaktování obecné adresy obce (např. podatelny).

Pokud jsem nekontaktoval přímo předsedkyně/předsedy, členky/členy výboru pro národnostní menšiny, v e-mailu jsem se představil a žádal kontakt na někoho z nich se stručným vysvětlením svého záměru; pokud jsem psal přímo členům výborů, kromě detailněji popsaného záměru včetně časových horizontů rozhovoru jsem přidal i své telefonní číslo, na kterém mě mohli oslovení respondenti kontaktovat.

V případě dlouhého čekání na odpověď jsem daného respondenta či obec kontaktoval zhruba po třech měsících znovu. Znění (prototypických) mailových zpráv zasílaných respondentům či obcím viz v PŘÍLOZE 2.

4.3.4 Seznam vykonaných rozhovorů

Ze všech 29 obcí, ve kterých měl být zřízen výbor pro národnostní menšiny, se mi podařilo vykonat rozhovory se zástupci z 5 obcí. V případě zbylých mi někdy bylo řečeno, že výbor v obci (již) není nebo mi nebylo odpovězeno ze strany obce či ze strany konkrétního zástupce

národnostních menšin. Jedna respondentka pak odmítla vést rozhovor, proto mi odpověděla mailem na pro ty účely upravený seznam otázek (viz PŘÍLOHU 1, bod 2). Kromě respondenta z Karlovarského kraje byli všichni ostatní polské národnosti a pocházeli z kraje Moravskoslezského, kde je výborů pro národnostní menšiny zřízeno nejvíce.

Mateřskými jazyky pěti respondentů působících ve výborech pro národnostní menšiny, se kterými jsem rozhovory vedl, byly pouze čeština a polština. I z toho důvodu jsem se rozhodl v návaznosti na pět rozhovorů s komunálními menšinovými politiky provést jeden s předsedou Shromáždění německých spolků v ČR s účelem zjistit, proč německá menšina, přestože v posledních letech usilovala o regionální ochranu, není aktivní ve výborech pro národnostní menšiny (či alespoň aktivně nereaguje na mé žádosti o rozhovor). K německé menšině a přesunu němčiny do nejchráněnější části III v Chartě viz 6.2.

Číslo rozhovoru	Modus rozhovoru	Zkratka respondenta	Pohlaví	Národnost	Mateřský jazyk	Pozice	Kraj	Velikost obce	Délka rozhovoru
1	Online videohovor	PJ	muž	polská	polský	předseda výboru	MSK	5-10 tisíc	47:20
2	Online audiohovor	PN	muž	polská	polský	předseda výboru	MSK	2-5 tisíc	42:50
3	Online videohovor	PHK	žena	česká	český	předsedkyně výboru	MSK	1-2 tisíce	1:05:00
		PHP	muž	polská	polský	bývalý předseda výboru			
4	Písemná odpověď (mailem)	PV	žena	polská	polský	předsedkyně výboru	MSK	2-5 tisíc	X
5	Online videohovor	CH	muž	česká ²⁹	český	předseda výboru	KV	20-50 tisíc	1:03:35
6	Osobní rozhovor	ND	muž	německá	německý	předseda Shromáždění německých spolků v ČR; místopředseda	³⁰	X	1:05:54

²⁹ Původem banátský Čech.

³⁰ Zastupuje menšiny v celé ČR, nemá regionální příslušnost ani pozici v obecním či regionálním orgánu

						Rady vlády pro národnostní			
--	--	--	--	--	--	-------------------------------	--	--	--

Tabulka 3 Vykonané rozhovory s menšinovými politiky

4.3.5 Transkripce

Pro transkripci rozhovorů (video, audio i osobních) byla použita metoda transkripce, kterou užívá konverzační analýza.³¹ Na rozdíl od přepisu rozhovoru pro žurnalistické a politické účely jsme se metodou konverzačně-analytického přepisu pokoušeli zachytit vše, co bylo řečeno, včetně překlepů a přerěknutí, přeryvů, pauz, hezitačních zvuků či rozdílů ve výslovnosti vzhledem k výslovnosti ortoepické. Výsledný přepis tak nemusí sloužit pouze k jednoduché obsahové analýze výroků respondenta, ale hodí se i pro analýzu interakce výzkumníka s respondentem, párových sekvencí či zvláštností mluvy respondenta vzhledem k odlišnému mateřskému jazyku.³² Se záměrem ve výsledné analýze spojit oba aspekty – tedy analýzu obsahu promluv respondentů a konverzační analýzu rozhovoru – jsme ustoupili z některých pravidel konverzační analýzy (např. přepis všeho malými písmeny) s cílem zajistit lepší čitelnost výchozího transkriptu.

Transkripty jsou souhrnně k dispozici v PŘÍLOZE 3, číslované podle pořadí z tabulky 3 (viz výše). Každý transkript je uveden datem a místem rozhovoru, a dále pak krátkým popisem respondenta, jeho pozice a dalších relevantních informací týkající se způsobu jeho kontaktování či obecně jeho osobnosti. Dále následuje samotný transkript, který je občas přerušen poznámkami přepisovatele o tematických blocích a času jejich počátku (což je další z obsahově-analytických rysů našeho způsobu transkriptu). Každý řádek transkriptu, včetně názvů tematických bloků, je číslován.

Nová replika začíná vždy na novém řádku. Výzkumník (*tazatel*, *interviewer*), tj. autor této práce, je značen písmenem I, jednotliví respondenti pak zkratkami uvedenými výše v tabulce 3. V přepisu samotných replik jsou pak používány následující transkripční symboly:

ND: aha [jojoho takhle]	Současné pronesené pasáže (v hranatých závorkách) (6; 449-450)
I: [spíš než na ten] počet lidí	
ND: -no tak samozřejmě	Okamžité navázání na předchozí repliku (pomlčka před začátkem slova) (6; 695)

³¹ Petr Kaderka, Jiří Nekvapil (2017): TRANSKRIPCE V KONVERZAČNÍ ANALÝZE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/TRANSKRIPCE_V_KONVERZAČNÍ_ANALÝZE (poslední přístup: 15. 7. 2024)

³² Nejvíce viditelné v případě respondenta PHP v rozhovoru č. 3.

<u>takhle</u>	Zdůraznění slova/slabiky
no: a::	Protažení hlásky (kratší delší)
eh hm mhm ee	Hezitační zvuky
(.) (..) (...)	Pauza (krátká, delší, dlouhá)
, ?	Stoupnutí hlasu (mírné a vysoké)
; .	Klesnutí hlasu (mírné a hluboké)
cizi-	Nedokončení slova
(menšiny)	Předpokládaný, ne dobře srozumitelný výraz
()	Nesrozumitelný výraz
((smích))	Komentář zapisovatele ³³

Tabulka 4 Transkripční symboly

4.3.5.1 Výhody konverzačně-analytické transkripce: příklad

Ukažme si důležitost konverzačně-analytické transkripce na úryvku z rozhovoru č. 6:

³³ Komentář zapisovatele byl často používán tehdy, když respondent vyslovil něco v jiném jazyce (či nářečí), což jsou velmi důležité momenty rozhovorů s národnostními menšinami, např. zde úryvky z rozhovoru č. 3, resp. 6:

683 PHP: (..) no t- reagovali tak na t- ((žertovně napodobuje nářečím
684 „po naszymu”)) to je jasne dycky že (byl) polokem tak dycky to na-
685 to je jasne že to napišem

464 německá menšina eh: taky prostě: je na tom podobně akorát (z těch
465 historických) protože když dneska vejdete do hospody a řeknete že

466 jste německá menšina jo, (.) tak polovina hospody z legrace vám
467 řekne ((s německou výslovností)) heil Hitler jo, jo;

543 ND: tady je jako už tři sta let od doby že jo, bitvě na Bílé hoře
 544 (.) tak tam mají Češi problém obrovský s Němcema,
 545 I: hm
 546 ND: () s německým elementem jo: ,
 547 I: hm
 548 ND: tak; to trvá už víc než tři sta let; potom se založila
 549 Československo a: eh: dva eh: neviditelní nepřátelé byli dva; církev
 550 a cizi- menšiny,
 551 I: hm
 552 ND: hlavně teda my: německá ale i jakékoliv jiné kromě slovenské a
 553 české protože
 554 I: hm

Úryvek 1 Výbody konverzačně-analytické transkripce (6; 543-554)

Prostá obsahově analytická transkripce by pak mohla vypadat např. následovně:

ND: Tři sta let, už od bitvy na Bílé hoře mají Češi obrovský problém s Němci, s německým elementem. To trvá už víc než tři sta let. Potom se založilo Československo a neviditelní nepřátelé byli dva: církev a menšiny; hlavně teda my, německá menšina, ale i jakékoliv jiné kromě slovenské a české.

Takový přepis by vynechal analyticky esenciální rysy celého úryvku. Z hlediska jednoduchého jazykového managementu je třeba zajímavé, jak se ND na řádku 549 hezitačními zvuky připravuje na hlavní sdělení své věty. Z hlediska komunikace mezi I a ND zde dochází vzhledem k průběhu rozhovoru k mnoha responzivním zvukům ze strany I, které reagují na zvýšení tónu v replikách ND. Nejzajímavější část tohoto úryvku nicméně spočívá v přerěknutí ND na řádku 550, kdy chtěl původně říct „cizinci“, ale provede *self-repair*, kterým jasně zdůrazňuje rozdíl v kategoriích „cizince“ a „menšiny“: příslušníky „autochtonních“ národnostních menšin totiž nepovažuje za cizince, naopak je zařazuje do stejného inventáře kategorií jako „státotvorné“ národy první republiky, tj. Čechy a Slováky, jak dokazuje koordinace v řádcích 552-3.

Vidíme, že jen v těchto několika řádcích by v případě použití jiné hrubší metody než konverzačně-analytické transkripce došlo ke ztrátě velmi relevantních informací, díky kterým můžeme lépe porozumět např. dynamice rozhovoru nebo kategorizačním principům jednotlivých respondentů.

4.4 Formy přesvědčování

Přesvědčování k udání určité národnosti či jazyka může probíhat různými cestami, které jsou všechny hodny analýzy. Uvedme nyní několik nejdůležitějších forem, kterými přesvědčování probíhalo před censem 2021 podle tří rovin, které jsme uvedli v kapitole 4.1.

Přesvědčování, které probíhá ze strany státu či organizace (roviny (1) a (2) v rozdělení v kapitole 4.1) budeme nazývat **organizované** přesvědčování. Vyznačuje se formou sdělovatele a příjemce, tedy frontálního přenosu informací, ve kterém příjemce není schopen přímé reakce, která by změnila informační tok ze strany sdělovatele. Zároveň pro organizované přesvědčování platí to, že jeho metody jsou masové, tzn. šíří tutéž informaci tisícům příjemců. Do organizovaného přesvědčování tak řadíme informační brožurky statistického úřadu určené menšinovým spolkům³⁴, oficiální a menšinové kampaně ke sčítání lidu: videa, články, plakátky, letáčky.

Přesvědčování probíhající na rovině jednotlivců (rovina (3) v kapitole 4.1) budeme nazývat **jednoduché**. To se vyznačuje formou konverzace, v níž probíhá jednoduchý jazykový management. To znamená, že mluvčí na sebe mohou reagovat a přesvědčující může sdělované informace přizpůsobit na míru přesvědčovanému. Při jednoduchém přesvědčování může být jádro sdělení skryto a na první pohled se může jevit spíš jako domluva. Tomu odpovídají různé rodinné strategie zapisování národnosti a mateřského jazyka dětem mladším 15 let, za něž sčítací formulář vypisují rodiče. Do jednoduchého přesvědčování patří jakékoli konverzace vedené s účelem přesvědčit druhého o vhodnosti udání (určité) národnosti či jazyka: ty mohou probíhat v rodině, mezi známými či formou obchůzky domů v obci s přesvědčováním buď „vlažných“ nebo každého občana. Tento druh nazýváme po vzoru amerických a britských kontaktních kampaní *door-to-door* přesvědčování.

Existuje i spojení obou těchto typů, které může mít formu osobního doporučení či zasílání videí nebo propojení *door-to-door* přesvědčování s rozdáváním letáčků.

5 Analýza přesvědčování

Následuje rozbor úryvků rozhovorů s lidmi aktivními v komunální i státní menšinové politice a textových či audiovizuálních materiálů sloužících k přesvědčení lidí k udání mateřského jazyka či národnosti. V rozhovorech s lidmi musíme mít stále na paměti to, že se nejedná o analýzu

³⁴ Informace ke Sčítání lidu, domů a bytů 2021 pro organizace zastupující národnostní menšiny.

samotného aktu přesvědčování, nýbrž o analýzu popisu tohoto přesvědčování, vzpomínek na něj či názorů na přesvědčování.³⁵

Tento rozbor začneme nastíněním toho, jak se respondenti dostali k menšinové politice a jaké zájmy v ní sledují (5.1), a popisem jejich pojetí národnosti a mateřského jazyka vůbec (5.2). Oba tyto oddíly nám pomohou pochopit to, proč někteří respondenti přesvědčování před sčítáním lidu jakožto přesvědčování vnímali či se jej sami účastnili a jiní nikoli. Základním předpokladem v oddílu 5.1 je to, že lidem, kteří vstoupili do menšinové politiky za účelem prosazovat práva nějaké menšiny, bude více záležet na tom, nakolik lidé vyplňují svou národnost a mateřský jazyk. V oddílu 5.2 pak předpokládáme, že přesvědčovací mechanismus v případě národnosti a jazyka předpokládá jakýsi „imperativ konzervace“, který vyznávají přesvědčující. Totiž že věří v to, že národnost i mateřský jazyk jsou něčím zděděným, co je třeba chránit, aktivně rozvíjet a hlásit se k tomu.

To nás dovede k oddílu 5.3, ve kterém se společně s respondenty pokusíme přijít na kloub tomu, jaké důvody mohou mít lidé k tomu, aby neudávali svou národnost a mateřský jazyk. Pět základními důvody jsou podle respondentů strach, nezájem, vykořenění (či chybějící pocit přináležitosti), vícečetná identita a identita odlišná od těch, které census dovoluje vypsat. Lidé se všemi pěti udanými důvody se mohou stát objektem přesvědčování.

V oddílech 5.4 až 5.6 pak rozebereme samotné metody přesvědčování s důvody, které přesvědčující jednotlivci či organizace udávají pro udání národnosti a mateřského jazyka.

Citované úryvky a textové odkazy k výroky respondentů je možné dohledat v PŘÍLOZE 3. která obsahuje transkript všech 6 rozhovorů, které jsou číslovány podle tabulky z kapitoly 4.3.4. Citujeme vždy tak, že uvedeme číslo rozhovoru a za středník pak číslo řádků, kde se daný úryvek nachází. V případě rozhovoru 4 řádky nepoužíváme, jelikož se jedná o krátkou písemnou odpověď.

5.1 Cesta respondentů k menšinové politice

Na začátku všech rozhovorů jsem se respondentů ptal, jakým způsobem se dostali ke své funkci (předsedy či člena výboru pro národnostní menšiny, resp. místopředsedy Rady vlády pro národnostní menšiny v případě ND). Chtěl jsem docílit toho, aby mi vyprávěli svůj životní příběh a cestu k zastupování menšin a tím i další otázky vázali ke své identitě a propojovali se svým životem (např. otázky na to, co pro ně znamená mateřský jazyk). Důležité je dodat, že z právního hlediska může být předsedou výboru pro národnostní menšiny pouze obecní zastupitel, zatímco členem může být kdokoli.

³⁵ K takřkajíc živé analýze přesvědčování bychom museli začít ještě před sčítáním roku 2021.

V případě polské menšiny na Těšínsku (rozhovory 1-4) respondenti opakovaně odpovídali na tuto otázku tak, že to bylo „automatické“ (3;26) či „logické“ (2;128, viz úryvek níže) z toho důvodu, že jsou aktivní buďto v místní menšinové organizaci (PZKO – Polský svaz kulturně-osvětový) nebo ve straně, jejíž hlavním cílem je právě prosazování práv národnostních menšin. V případě rozhovoru 4 byla paní PHK dosazena na místo předsedkyně výboru pro národnostní menšiny z rozhodnutí zastupitelstva (4;88 ff.) a s menšinovou politikou neměla do té doby žádnou zkušenost, nicméně pan PHP je nejaktivnějším členem výboru, který je v něm již po čtyři volební období. Rozhovory z Těšínska mají společné to, že se považuje za samozřejmé, že výbor pro národnostní menšiny je spojen s polskou menšinou, a tedy i s polskými menšinovými organizacemi: za nejdůležitější činnosti výboru, které jednotliví respondenti udávají, jsou pořádání polských menšinových událostí, starost o polské instituce v obci (zejm. školu a dům PZKO). (viz rozhovory 1-4 v PŘÍLOZE 3).

- 122 PN: a jakožto příslušník menšiny (.) sice nás tam v obci je víc
123 příslušníků menšiny ale spíš jakože (.) aktivní člen toho PZKO což
124 je tady ta místní organizace
- 125 I: hm
- 126 PN: taková ta největší
- 127 I: polský svaz kulturně osvětový
- 128 PN: jo jojo takže: mi přišlo to všem takové jakože logické, tak jsem
129 si říkal- dokonce tuším i můj otec jako předchůdce v zastupitelstvu
130 byl taky členem té
- 131 I: hm
- 132 PN: no vlastně i předsedou;
- Úryvek 2 Cesta příslušníků polské menšiny do výborů (2; 122-132)*

V případě respondenta CH ze západních Čech se situace od ostatních rozhovorů výrazně odlišuje tím, že on sám se nepovažuje za příslušníka národnostní či jazykové menšiny. Přesto má zkušenost s životem v pozici menšiny, konkrétně z Rumunska, kde vyrůstal, proto se v rámci rozdělování vedení výboru členy zastupitelstva rozhodl, že bude předsedou výboru pro národnostní menšiny, protože díky své zkušenosti „ví, co to vobnáší.“ (viz úryvek níže).

38 CH: že tam dává aby každom výboru v každý komisi aby byl nějakej (.)
 39 z toho hnutí nebo z tý strany jo,
 40 I: jo
 41 CH: a na mě padlo nebo (.) jo: tým že jsem (..) trošku zažil
 42 národnostní menšinu že jsem žil v Rumunsku jako národnostní menšina
 43 I: hm
 44 CH: česká; tak (..) jsem to vzal jakoby tady to (..) tady tu komisi
 45 I: hm
 46 CH: že přeci trošku člověk zažil to tak vím (.) co to vobnáší;
Úryvek 3 Z minority majoritou (5;38-46)

5.2 Pojetí národnosti a mateřského jazyka

Přímé otázky na pojetí národnosti a mateřského jazyka jsem respondentům pokládal až na konci samotného rozhovoru, abych neovlivňoval jejich odpovědi týkající se přesvědčování.³⁶

5.2.1 Národnost zděděná a rozvíjená

Na otázku, co pro ně osobně znamená jejich národnost, odpovídali respondenti velmi často odkazováním ke svým předkům, zejména k rodičům: popisováním toho, jakým způsobem je vychovali jejich rodiče a jakou kulturu a tradice jim vštíplí.

574 PJ: hm (.) hm (..) no to znamená jako (.) hlásit se ke svým kořenům
 575 třeba jo, nebo:,
 576 I: hm
 577 PJ: byt prostě v nějakých tradičních (.) ee: (jak to říct) (.)
 578 udržovat tady tradice třeba jot,
 579 I: hm
 580 PJ: nebo něco takového z otce na syna: a z- s- vnuka na dědu: a
 581 takové ty věci jak se říká jo,
Úryvek 4 Historické pojetí národnosti (1;574-581)

Velmi často (i ve výše uvedeném úryvku) se národnost váže nejen ke zděděné kultuře, ale i k osobnímu přihlášení k této kultuře a jejímu rozvíjení, což je právě ten moment, který stojí v základu soudobého pojetí národnosti jakožto deklarace: PV ve své písemné odpovědi (4) stručně shrnuje oba tyto aspekty následovně: „Národnost je totiž kromě faktů, že mí rodiče, prarodiče atd. byli opravdu Poláci a na tom nic nezměním, také věc uvědomění a chuti v tom dále pokračovat.“

³⁶ Kdybych to učinil naopak, mohlo by se lehkost stát, že by respondenti esencialisticky pojmající národnost odmítli jakoukoli možnost přesvědčování.

Respondent ND z německé menšiny dával větší důraz na historické aspekty národnosti a na to, jak se pojem národnosti rozměnil a lidé už vlastně netuší, co to znamená, mít nějakou národnost.

CH pocházející z české menšiny v rumunském Banátu byl jediným, který národnost mnohokrát přímo spojoval s komunitou (národem), zatímco ostatní zdůrazňovali *vnitřní* aspekty národnosti, tedy citovou náklonnost, vztah či afinitu k určité kultuře. Příčinou životní zkušenosti z rumunského Banátu, ve kterém podle jeho slov až do devadesátých let panovala endogamie mezi jednotlivými etnickými skupinami, které zároveň většinou obývaly etnicky homogenní obce, dává důraz i na biologické rozdíly a etnické stereotypy („disciplína“), kterým se ostatní respondenti vyhýbají:

745 CH: tak my jsme tam byli brány trošku že, (.) tak už podle vizáži
746 jo, Rumuni jsou o trošku tmavší jo, dá se říct ale pozná se to i
747 podle: já nevím nás tam brali protože jsme si uměli se vším poradit,
748 byli jsme eh: pracovitý tak eh: dá se říct že nás tam dávali za vzor
749 jo, ty Rumuni potom jo, když jsme třeba jeli někam s- já nevím se
750 souborem nebo (.) jo no prostě se jelo na nějaký výlet třeba se
751 školou nebo to: tak nás dávali za vzor jo, Rumunům, aby viděli jo,
752 už ta disciplína třeba jo, (.) tak eh: jako nás menšinu, tak jsme jí
753 tam byli (.) dá se říct vzorem jo, když mám takovou zkušenost jo, že
754 řekli podívejte se jo, jak- jak se (.) Češi chovají jo,

Úryvek 5 Pojetí českého národa v životní zkušenosti CH (5;745-754)

Na základě takových odlišných životních zkušeností očekáváme, že přesvědčování k národnosti budou schopni (a budou jej chápat) pouze ti respondenti uznávající dynamický aspekt národnosti spojený s její nesamozřejmostí.

5.2.2 Z prsu matky vysátý mateřský jazyk

Na otázku, co je to mateřský jazyk, odpovídali všichni v souladu s oficiálním statistickým pojetím jazyka, tedy že se jedná o jazyk, kterým s dítětem hovořila matka, resp. rodiče v dětství. Všichni respondenti kladou na mateřský jazyk důraz nějakého citového vztahu, který ale není věcí osobního výběru, ale člověk jej získal přirozeně, stejně jako se učí chodit. PV mluví o tom, že

materšký jazyk člověk získává „společně s mateřským mlékem“ a PJ pak v ukázce níže podobně o tom, že je mateřský jazyk vysátý z prsu matky.

- 680 PJ: ((zamyšleně)) hm (..) no vyru- to je to že člověk vyrustal od
681 dětství vlastně
- 682 I: hm
- 683 PJ: v tom mateřském jazyce (.) že to vlastně (.) vysál z prsu matky
684 jako jo,
- 685 I: hm
- 686 PJ: pokud by se to dalo- když to řeknu takto v uvozovkách,
687 I: hm
- 688 PJ: jo: a samozřejmě ti rodiče ho k tomu musí vést jako že jo tady
689 tím způsobem jo,
- 690 I: hm
- 691 PJ: tak to je (.) tak to je (.) no pak třeba i když se pohybuje v té
692 komunitě nějaké těch- těch lidí jo:,
- 693 I: hm
- 694 PJ: má ty polský základní školy střední školy

Úryvek 6 Mateřský jazyk vysátý z prsu matky (1;680-694)

Citové pouto i explicitní vazba na rodinné prostředí poukazuje k tomu, že pod mateřským jazykem si lidé často představují velmi konkrétní mluvu svých rodičů a blízkých, což v jejich očích může komplikovat jednoznačné udání jazyka, neboť onen „srdeční“ jazyk, jak jinak nazývá mateřský jazyk ND (viz následující úryvek), je často oficiálně považován za „pouhý“ dialekt a v censech proto není legitimní odpovědí.

- 709 ND: nějaký třeba předky a tak dále, no a potom eh: a: nejlepší je
710 samozřejmě: to je nejsilnější prvek že tu identitu žijete doma že
711 jste již žil že vás v tom vychovávali jako nás že jo, (.) my jsme
712 doma mluvili německy;
- 713 I: hm
- 714 ND: německý písničky pohádky prostě: co je to; jo, to- to je to
715 nejsilnější

Úryvek 7 Mateřský jazyk jako ústřední prvek identity (6;709-715)

5.2.3 Vztah mezi národností a mateřským jazykem

Velmi silnou vazbu mezi národností a mateřským jazykem uznávají všichni. CH dokonce nechápe, z jakého důvodu se censy ptají na národnost i jazyk: vidí mezi nimi tak jednoznačnou spojitost, že dvojí otázku považuje za „chyták“. Znovu je to názor, který můžeme přičíst na vrub jeho dětství v etnicky homogenních českých vesnicích v Rumunsku:

510 CH: tak to si myslím že- jo, když tam už napíše mateřskej jazyk
511 nějakej (.) tak už napíše i (.) že jakoby národnost

512 I: hm

513 CH: a to si myslím že to tam je dá se říct jakoby zbytečný ((smích))

514 I: ((smích))

515 CH: nebo nějakej jakoby takovej chyták jakoby jo, aby se teda

516 zjistilo víc o těch lidech nevím; no,

Úryvek 8 Jednoznačný vztah mezi jazykem a národností (5;510-516)

PHP pak tvrdí, že mezi národností a mateřským jazykem je „téměř rovnítko“, přestože zná pár lidí, kteří mluví po našem, chodili na polské školy, ale hlásí se k české národnosti, ačkoli spisovně česky pořádně neumí. Odmítá takovému jednání přiznat legitimitu a tvrdí, že za tím stojí pouze malicherné důvody. (3;1054ff).

PN uznává silnou vazbu mezi jazykem a národností, ale tvrdí, že není v žádném případě zásadní. Stejně jako v případě CH, i zde můžeme mluvit o vlivu jeho životní situace: mateřským jazykem jeho ženy je čeština a své děti proto vychovávají bilingvně, proto je zvyklý přemýšlet v multilingvních a multietnických souvislostech.

ND, PJ i PV chápali otázku na vztah mateřského jazyka a národnosti mnohem normativněji než zbylí respondenti. PJ tak mluví o tom, že je dobře, když oba „vyjdou do páru“:

758 PJ: hm (.) tož taková otázka (.) no, národnost a jazyk (.) tak je
759 dobrý když to asi jako (.) souzní že, národnost s tím jazykem je:
760 (.) vyjde jakoby v páru vlastně jo,

Úryvek 9 Souznění mateřského jazyka a národnosti (1;758-760)

ND tvrdí, že by jazyk „měl být s (národnostní) identitou ve vztahu“ a ve svém případě tvrdí, že jazyk pro něho tvoří až dvě třetiny jeho národnostní identity. (6;749ff.). PV zase chápe jako svou povinnost předávat jazyk svých předků svým potomkům, kterýmžto jazykem míní znovu národní jazyk. Ztrátu možnosti učit se polsky ve školách vnímá např. jako jednu z potenciálních hrozeb ztráty národního uvědomění:

„Proto je tak důležitá péče o rodný jazyk, abychom měli ten jazyk stále na očích, v médiích, novinách...aby nezaniklo polské školství, aby se děti učili ve svém rodném jazyce. Pokud tuto možnost ztratíme, ztratíme i grunt pod nohama a můžeme se za čas ptát, kým vůbec jsem a odkud pocházím a jaké jsem národnosti.“

5.3 Důvody k neudávání mateřského jazyka a národnosti

Před předložením jednotlivých důvodů pro neudávání mateřského jazyka a národnosti je třeba konstatovat, že tyto důvody se netýkají samotných respondentů: všichni totiž svůj mateřský jazyk i národnost vyplnili s různými cíli, které za tímto aktem viděli a které si nastíníme v kapitole 5.6. Cílem tohoto oddílu je prozkoumat, jak si představují důvody nevypisování národnosti lidí v pozici, pro kterou je naprosto nezbytné, aby se lidé hlásili ke své národnosti. Všichni na otázku, zda by lidé podle nich měli více vyplňovat svou národnost a mateřský jazyk, odpověděli kladně. Proto je portrétování těch, kteří neudávají svou národnost, často negativně zabarveno. Nebudeme se věnovat důvodům lidí, kteří se rozhodli vypsát jinou národnost či jiný jazyk, než jaký by podle respondentů „měli mít“. V souvislosti s tím se na mysl dere náboženská metafora: nebudeme se věnovat konvertitům, ale pouze těm, kteří jsou hodnoceni jako chladní ve víře či zmatení.

5.3.1 Strach

Strach z vypsání své národnosti a jazyka či obecně přihlášení se k němu může mít různé podoby, které můžeme přirovnat k podobám strachu volit ve volbách stranu, ke které máme názorově nejbližší. Jedním typem strachu může být to, že se bojíme rozepře ve svém nejbližším okolí: příkladem ze současnosti by mohla být situace, kdy celá rodina volí Bidena, pouze jedna z osob by byl zarputilý trumpovec. Pokud nechce politická černá ovce rodiny riskovat rodinný spor, rozhodne se raději nevolit. Tentýž důvod vnímá PJ v rámci národnostně smíšených rodin.

490 PJ: že to nemá žádný význam třeba jo, (.) řekne že má manželku
491 třeba ja nevim Češku Němku nebo někoho a že to nebude dělat a že
492 chce mít třeba klid v rodině kvůli toho: jo?

Úryvek 10 Strach z rodinné rozepře (1:490-492)

Druhým typem je strach z institucionálního zneužití či diskriminace. Pokud vím, že voliči určité strany jsou dlouhodobě ostrakizováni zbytkem společnosti (např. nazývání „dezoláty“ v ČR), rozhodnu se tuto stranu raději nevolit, protože mi v tom brání snaha o udržení jistého společenského statutu. V horším případě by se mohlo jednat o stranu, jejíž voliči jsou institucionálně pronásledováni. Zde ani nemusíme užívat volební metafory: historie nás bohužel učí, že státní data o národnosti populace mohou být zneužita k hrůzostrašným účelům. Takový strach indikuje ND v případě romské a německé menšiny a zčásti z něho viní společnost, zčásti stát. Každopádně je to pro něj důvod pro to, proč nepřijímat výsledky censů jako bernou minci.

Na rozdíl od prvního typu strachu zde ND neviní sčítané ze zbabělosti, nýbrž viní společenský systém z nezajištění bezpečných podmínek pro vyjadřování své národnosti a jazyka:

469 ND: jo: to dneska je úplně běžný jo, ještě furt jo, (.) neboli ta:k
470 a až- protože tam je- protože ta společnost je xenofobní (.)

471 I: hm

472 ND: část nenávidná; ještě pořád a ještě si ze všeho dělá legraci
473 tak proto prostě ty národnostní menšiny některé jo, prostě se raději
474 nehlásí

475 I: hm

476 ND: a raději si říkají (.) ať o mně nikdo neví (.) to je problém a
477 do té doby prostě nemůžeme prostě jet podle kvantity jo,

478 I: tím myslíte že třeba: (.) lidé se bojí přihlásit tam,

479 ND: no ta:k nemusí se přímo bát (.) ale není to příjemný (.) a když
480 nemusí a něco vám není úplně příjemný; abyste něco udělal musíte být
481 motivován jo,

482 I: jasně jasně

483 ND: protože když nejste motivován, tak to neděláte

484 I: hm

485 ND: jo, protože prostě zvolíte neutralitu jo,

486 I: hm

487 ND: a to je ten případ (.) každý () zvolí neutralitu když se
488 přímo nebojí (.) to je vono

Úryvek 11 Strach na základě společenských podmínek (6; 469-488)

Přesvědčování v případě strachu může mít podobu dodávání odvahy (jednoduché přesvědčování) či vysvětlování toho, že údaje jsou zpracovávány tak, že nemůže dojít k jejich zneužití (organizované přesvědčování).

5.3.2 Nezájem

Nezájem jako důvod pro neudávání své národnosti a jazyka může obsahovat velmi široký okruh témat, o které se daní lidé nezajímají. Může se jednat obecně o nezájem o otázku národnosti, kterou nicméně respondenti spojují s národnostním vykořeněním. Proto se podíváme na projekci *politického nezájmu*, který respondenti přisuzují lidem, kteří neudávají svou národnost. V popisech

takového nezájmu jde totiž jasně vidět, že respondenti vnímají udání národnosti a jazyka jako politický akt, nikoli jako pouhý výraz vlastního přesvědčení.

419 PN: ale samozřejmě někdo to tak nebere (.) nezáleží mu tady na tom
420 rozvoji té minority nebo na na- nějaké- na nějakém zachování
421 statusu quo takže: to prostě vidí jinak; jo ale zase (.)

Úryvek 12 Neudávání národnosti jako nezájem o rozvoj minority (2;419-421)

660 I: hm hm (.) a: jaké si myslíte že lidé mají důvod nedeklarovat svůj
661 národnost a jazyk co lidi vede k tomu (.) nebo třeba: zejména tu
662 polskou menšinu (.) k tomu aby tam nic nenapsali (..) aby tam hm vy
663 jste je šel přesvědčovat takže to znamená že jste se jako bál že tam
664 nic nenapišou (.) tak co je vede k tomu aby tam nic nenapsali
665 PHP: hm (.) jaké jsou důvody no: prostě řekl bych nezájem o věci
666 veřejné no:

Úryvek 13 Neudávání národnosti jako "nezájem o věci veřejné" (3;660-666)

Přesvědčování v případě nezájmu má formu vyvolávání zájmu, vysvětlování toho, že výsledky censu se přímo dotýkají života přesvědčovaného.

5.3.3 Vykořenění

Vykořenění můžeme chápat jako odklon od národnosti či mateřského jazyka předků bez zisku nové národnostní či jazykové identity. V rámci rozhovorů jsem se s tímto důvodem nevyplňování národnosti setkal zejm. v rozhovoru s ND, když jsme mluvili o německé menšině, která podle něj byla po druhé světové válce výrazně potlačenější než ostatní menšiny, což vedlo k tomu, že lidé byli pragmatickými důvody nuceni svou identitu skrývat či se jí vzdát. Přesvědčování má pak podivuhodnou formu vysvětlování identity druhému, apel na rodinné souvislosti: jak uvidíme později na příkladech, jedná se o vskutku „obrozenecký“ podnik.

5.3.4 Multietnická a multilingvní identita

Pokud se někdo cítí spřízněn s vícero národnostmi a myslí si, že má vícero mateřských jazyků, může lehkou dojít k tomu, že neví, kterou z těchto národností, resp. který z těchto jazyků vybrat, proto se rozhodne, že nevypíše nic:

464 PN: no právě to neumí no- jasně definovat (.) nemá na výběr ze tří
465 voleb čeština polština po našimu

466 I: hm

467 PN: no tak tam radši nenapiše nic;

Úryvek 14 Neudání jazyka z důvodu více jazykových identit (2;464-467)

Přesvědčování zde na sebe bere formu vylučování některých identit a připomínání těch „důležitějších“. Za zmínku stojí, že oficiální organizace censu 2021 takové případy řešila

v nápovědě, kterou dala k dispozici sčítaným, a doporučila lidem s více než 2 mateřskými jazyky vypsat ty dva, které považují za *nejdůležitější*.³⁷ Faktuální otázka na jazyk tak v sobě přece jen skryla subjektivní stanovisko.

5.3.5 Jiná identita

Jak jsme viděli v názorech na mateřský jazyk, národnostní či jazyková identita může být lidmi vnímána v mnohem menším měřítku, které se může vymykat oficiálnímu rozdělení na jazyky a národy. To může vést sčítaného k tomu, že a) uvede dané „neoficiální“ národnosti / jazyky, b) uvede to, co považuje za oficiální nadtyp dané neoficiální verze, c) neuvede nic.

5.3.5.1 Příklad: „Tam, kde se mluví po našimu, jsem doma“

Respondenti z Těšínska (rozhovory 1-4) často mluvili o tom, že jejich obce jsou sice národnostně rozdělené, ale nejsou reálně rozděleny jazykově, protože Poláci a z velké části i Češi mluví přechodovým nářečím nazývaným *po naszymu* (*po našimu*). To, zda lidé toto nářečí při sčítání určí jako češtinu či jako polštinu závisí zejména na národnosti sčítaných a jejich historickém argumentu:

43 PN: ono: to nářečí má nějaký původ v nějakém jazyce:,

44 I: hm

45 PN: a my třeba tady eh: Poláci tvrdíme nebo bylo nám řečeno že to
46 spíš jakoby: eh: původ lze nalézt v té polštině

Úryvek 15 Po našem a původ v polštině (2;43-46)

Když jsem se ptal PJ, podle čeho pozná, že je někdo Čech či Polák, řekl, že po našem Čechů je trochu bližší češtině, zatímco Poláků polštině, ale že se jedná pouze o jiné „vyslovování“. (1;655ff.). Otázku, co je jejich mateřský jazyk, mi PJ i PN v rozhovoru shodně zodpověděli tak, že je to po našem. Oba se však v censu přihlásili k polštině: v případě PJ s argumentem, že po

³⁷ „Mám 3 mateřské jazyky. Kam mohu vyplnit třetí?“

Vyplnění více než dvou mateřských jazyků není možné. Jako mateřský jazyk se uvede jazyk, kterým s vámi v dětství hovořila matka nebo osoby, jež vás vychovaly (tj. první jazyk, kterým se sčítaná osoba učila mluvit). Zvolte prosím dva jazyky, které považujete za nejdůležitější.“

Nápověda byla k dispozici na následující stránce: https://www.czso.cz/csu/scitani2021/rozsirena-napoveda-k-lsf#_Toc59259365 Nyní (červenec 2024) již k dispozici není.

našymu je polštině bližší, v případě PN pak na základě neznalosti interpretačních postupů statistického úřadu, případně strachu z dezinterpretace:

669 I: hm (.) a: a další otázka která- co je mateřský jazyk podle vás,
670 (.) a podobně jak- jak se jak se projevuje jak- kdyby se vás někdo
671 zeptal někdo z Prahy třeba nebo někdo z Varšavy to je jedno; jaký je
672 vlastně váš mateřský jazyk (.) tak co byste odpověděl?

673 PN: no já bych odpověděl to po našimu;

674 I: hm a:-

675 PN: já bych to odpověděl to po našimu (.) byť třeba uvedl jsem tu
676 polštinu ale to je třeba možná jenom z té nevědomosti že jsem
677 neviděl že můžu uvést cokoliv anebo si to pardon (.) možná už
678 nepamatuju

Úryvek 16 Po našymu jako mateřský jazyk (2;669-678)

Polská menšina používá spisovnou polštinu na svých akcích a oficiálních plakátcích (či např. v kampani ke sčítání lidu) a zejména pak ve školství. Podle respondentů však mezi sebou všichni hovoří dialektem. Situace polské menšiny má pak charakter diglosie, kde je spisovná polština oficiální prestižní jazykovou varietou a po našymu všeobecně užívanou (viz následující úryvek). To se pak odráží i v pojmání censu, který je úředním, oficiálním procesem.

486 PHP: my se tu dorozumíváme nářečím (.) no, jasné že na oficiálních
487 akcích třeba kulturních toho pézetkáó ((PZKO)) a tak dále nebo co
488 tak (.) ty oficiality jsou v te polštině že, ale stejně potom se
489 přejde

490 PHK: hm hm

491 PHP: přejde po našemu jo

Úryvek 17 Diglosie polštiny a po našymu na akcích polské menšiny (3;486-491)

Při popisu takové jazykové situace pak dochází ke zdánlivě nesmyslným tvrzením, jako je to, že někdo má mateřský jazyk polštinu, ale nemluví polsky; PJ se snaží objasnit, proč se zdráhají hlásit k polské národnosti a polskému jazyku, pokud je pojmán jako totožný s polštinou a Poláky v Polsku, následovně:

598 PJ: to je spíš takové- (.) oni ani nechtějí být vlastně tady jakože
599 Poláci moc jakože hlásit se tam k tomu- k tomu Polsku tomu: jo,
600 podle mě to: (.) no oni to mají jako, mají tu polštinu jako mateřský
601 jazyk, ale oni doma třeba nemluví polsky jo,

602 I: hm

603 PJ: oni mluví jak fakt po našimu;

Úryvek 18 Lidé mající polštinu jako mateřský jazyk nemluví polsky (1;598-603)

PN tvrdí, že i sčítání *po našymu* by mělo svoji hodnotu. V následujícím úryvku lze jasně vidět, že to není pouze národnost, co je v očích lidí voleno svobodnou identifikací, ale i jazyk. Jazyk není pouze objektivním faktem, nýbrž je předmětem citového vztahu mluvčích daného jazyka. Velmi vřelý osobní vztah ke svému (menšinovému) mateřskému jazyku bylo něco, co spojovalo mluvčího němčiny s mluvčími polštiny v oddíle 5.2.2. Na následujícím úryvku vidíme, že vřelý vztah k regionálnímu jazyku může být průsečíkem mezi minoritou a majoritou, možností vytvoření společné identity přes rozdíly mezi národnostmi. PN se proto staví pro to, aby bylo *po našymu* přidáno jako legitimní možnost odpovědi otázky na mateřský jazyk:

- 423 PN: zase část lidí to třeba: řekněme kteří se neciti byt Poláky ale
424 jakoby uvede: ((změna hlasu, citace)) jo ale umím mluvit třeba i po
425 našimu
- 426 I: [takže]
- 427 PN: [což je] si myslím že by mělo taky svoju- svoji hodnotu.
- 428 I: myslíte že má svoji hodnotu když se lidé necítí Poláky ale v- v-
429 vyplní tam tu polskou národnost myslíte,
- 430 PN: no ne; třeba se cítí- cítí příslušnost k t- tomuto nářečí
- 431 I: hm
- 432 PN: to nářečí v podstatě for- neformalizuje ale ale určuje tady
433 třeba pro ně nějaký region ke kterému cítí nějakou řekněme vazbu jo,
- 434 I: hm hm
- 435 PN: to znamená, tam kde se mluví po našimu jsem doma
- 436 I: hm
- 437 PN: takhle to je velmi častý argument i u spousty: řekněme Čechů
438 kteří kteří třeba jakoby nikdy
- 439 I: hm
- 440 PN: nemě- nechod- nechodili do polské školy, nikdy polskou (.)
441 národnost nevedli, ale myslím si že by měli uvést dobře ale máme
442 tady nějakou nějakou společnou řeč kterou by třeba někteří chtěli i
443 chránit
- 444 I: hm a tak třeba kdyby- kdyby byla možnost jako přidat po našimu do
445 do toho výběru těch jazyků nebo spíš do těch jazyků kteř- které jsou
446 zpracovávány takhle a potom jsou ve statistikách samostatně tak
447 byste byl pro nebo proti?
- 448 PN: jo (.) jo
- Úryvek 19 "Tam, kde se mluví po našymu, jsem doma."

Pojetí těšínského nářečí jako samostatného jazyka není nové, v příručce *Mnobojazyčnost v České republice* se můžeme dočíst, že „[v]elká část osob, která těšínským nářečím mluví, jej nepovažuje ani za polské, ani za české, ani za oběma jazykům společné nářečí“ (Nekvapil et al., 2009, s. 38). V dokumentech vlády nicméně vystupuje těšínské nářečí jako dialekt polštiny, proto

je *Chartou* v okresech, kde se po našem mluví (tj. Karviná a Frýdek-Místek), chráněna polština. (Nekvapil et al., 2009, s. 38–39).

Stejná potíž „jiné identity“ a lidí, co se na základě toho buďto nepřihlásili k žádné kategorii nebo se přihlásili ke kategorii přechodové, provází Těšínsko i v případě otázky na národnost. To, jak se polské menšinové organizace a jednotlivci rozhodli tento problém řešit, si ukážeme v kapitolách 5.5 a 5.6.

5.4 Přesvědčovací praktiky ze strany státu

5.4.1 Přesvědčování sčítaných

Cílem marketingové komunikace státu před censem je zajistit sčítání legitimitu, a tedy i následující hladký sběr všech dat. Na rozdíl od jednotlivců a menšinových zájmových skupin má stát ten nejobecnější zájem: hladký průběh sběru dat. Pro pozitivní obraz sčítání v rámci kampaně stát může dokonce přimhouřit oko před recesistickými kousky, jako je v posledních několika sčítáních udávání náboženské víry Jedi. Ba stát může dokonce takové recese využít k tomu, aby zpestřil průběh sčítání a učinil jej zábavnější. ČSÚ se proto opakovaně k fenoménu Jedi vyjadřovalo v tiskových zprávách.³⁸

Přesvědčování k vyplnění konkrétních otázek musí pracovat s čtyřmi výše (5.3) udanými důvody pro nedeclarování (vynecháváme „vykořenění“, což je důvod, který na nevyplňující projikují aktivní příslušníci národnostních menšin, nikoli „národnostně neutrální“ stát), a navíc musí nabídnout vysvětlení, na co se vlastně otázka ptá. Metodologické vysvětlení faktického obsahu otázky je součástí přesvědčovacího procesu, na který má stát takřkajíc monopol, protože určuje hranice úspěšného provedení mluvního aktu vyplnění otázky (srov. 2.1). Je představitelné, že přesvědčující jednotlivec někomu řekne, že se má národnost udávat podle občanství, ale v tu chvíli se jedná o lež a zneužití mluvního aktu. Stejně jako církve určují, co je považováno za legitimní křest, stát vymezuje legitimitu vyplňování otázek.

³⁸ Srov. např. Předběžné výsledky sčítání lidu 2011, kde byl odstavec o národnosti uvozen slovy „Podíl věřících u jednotlivých církví se zásadně neměnil, přibyli Jediové“ https://web.archive.org/web/20120104161044/http://czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/predbezne_vysledky_sctani_lidu_domu_a_bytu_2011

Definice je tedy prvním mluvním aktem, který má za cíl zvýšit návratnost dotazníků a zároveň zvýšit jejich validitu. CH se ve svém životě setkával často s tím, že lidé v jeho blízkosti zaměňovali občanství a národnost (označovali ho pak za Rumuna kvůli jeho rumunskému občanství, jakkoli se CH hlásil k české národnosti), CH pak popisuje nepochopení otázky jako jeden z možných důvodů nedeklarování národnosti:

622 CH: eh: říkám je to- já s- si myslím že většinou to je:- že vím že
623 se s tím nesešli nevědí t- protože říkám že mluvil jsem (.) s
624 hodně lidma a: v hodně případech prostě ten rozdíl neviděli v
625 národnosti a občanství,
626 I: hm
627 CH: potom jim přijde dotazník a oni nevědí ani, tak tam radši
628 nenapišou nic a (.) je hotovo

Úryvek 20 Národnost a občanství (5; 622-628)

Z tohoto důvodu se stát snaží sčítaným vysvětlit, *o co se jedná*. Tomu, jak tyto definice vypadají v případě jazyka a národnosti, jsme se věnovali v historické části (2.4).

5.4.1.1 Náповěda k otázkám: vysvětlování a zdůvodňování

Důvod *strachu a nezájmu* řeší stát tak, že vysvětluje, *ke čemu* tento údaj slouží, a za tímto účelem v „detailní náповědě“³⁹ ke sčítání 2021 byla zřízena kolonka „Proč tento údaj zjistíme?“

V případě mateřského jazyka je vysvětlení v náповědě sčítání zaměřeno *explicitně na menšinové jazyky*. Absentující zdůvodnění pro lidi s mateřským jazykem češtinou poukazuje na to, že od rodilých mluvčích češtiny tento údaj *není třeba*: čeština je totiž automatickým úředním jazykem a nyní se jedná jen o to, zjistit údaje o zbylých jazycích a tak zajistit jak jejich ochranu, tak efektivnější státní správu. Zdůvodnění je tak mířeno primárně na mluvčí menšinových jazyků a přesvědčování je podpořeno i výčtem práv, které z výsledků sčítání lidu vyplývají.⁴⁰ Údaj o jazyce je stejně ve vysvětlivkách propojen s národností; a to tak, že zdůvodnění poukazuje na to, že data o mateřském jazyce přispívají „formování národnostní politiky státu.“

³⁹ Tato náповěda byla k dispozici všem, kteří se sčítali online. Dnes (červenec 2024) již na internetu není k dohledání, proto pracuji se staženými textovými daty této náповědy, které jsem stáhl z: https://www.czso.cz/csu/scitani2021/rozsirena-napoveda-k-lsf#_Toc59259365

⁴⁰ Tato data umožňují rozhodovat o podpoře používání a zachování různých jazyků v dané lokalitě. Může se jednat například o zavedení dvojjazyčných místních názvů a nápisů či nabídku jazykového vzdělávání. (již citováno v oddíle 2.4.4)

V případě národnosti podrobná nápověda explicitně zmiňuje, že národnostní údaj musí být napsán česky⁴¹, vysvětlivky tento údaj pak explicitně odlišují od mateřského a převážně používaného jazyka i státního občanství. Stejně jako v případě jazyka je i zde zdůvodnění zaměřeno na příslušníky národnostních menšin („Sčítání je zcela unikátním zdrojem dat o počtech národnostních menšin a jejich geografickém rozmístění.“) Cílový příjemce tohoto sdělení tedy znovu není příslušník majoritní národnosti, nýbrž příslušník národnostní menšiny. Ve výčtu státem zřizovaných či podporovaných aktivit určených pro národnostní menšiny a závislých na datech z censu jsou znovu zmíněny položky, které bychom řadili spíše pod jazykovou politiku. To je v tomto případě nicméně oprávněné, protože jazyková politika je opravdu závislá na sčítání národnosti (viz kapitolu 3).

Důvod *multietnické a multilingvní identity* pro nevyplnění dotazníku řeší nápověda stručně tak, že sčítaným sdělí, ať vypíšu své dva „nejdůležitější“ mateřské jazyky, resp. dvě „hlavní“ národnosti. Zdůvodnění nemožnosti vyplnění vícero jazyků a národností nápověda neposkytuje. Možnost vyplnění dvou národností a dvou mateřských jazyků nicméně nápověda zdůrazňuje: stejně jako ji zdůrazňují jiné dokumenty či samotný sčítací formulář.

Důvod *jiných identit* pak nápověda neřeší, pouze konstatuje, že možnosti mateřského jazyka se určují podle „seznamu existujících jazyků“ a národnosti pak podle „seznamu existujících národností.“ K žádným konkrétním seznamům nicméně neodkazuje, což by bylo vhodné už jen proto, jak odlišně mohly vypadat „povolené“ národnosti a jazyky v minulosti (viz např. diskusi o „hraničních“ národnostech a jazycích v oddíle 2.4.4).

Sečteno a podtrženo, nápověda ke sčítání lidu 2021 byla v případě zdůvodňování vyplnění explicitně zaměřena na členy národnostních a jazykových menšin, kteří tak byli považováni – na rozdíl od majority – za hodné přesvědčování.

5.4.1.2 Instruktažní a propagační videa ČSÚ

Český statistický úřad ke sčítání lidu 2021 zveřejnil několik instruktažních a propagačních videí. Otázkám národnosti a jazyka překvapivě nejenže není věnováno žádné z videí, ale nejsou zmíněny ani v instruktažních videích, která probírají potenciálně problematické otázky v internetovém, resp. listinném formuláři.⁴² Pro srovnání, otázka národnosti byla vysvětlena

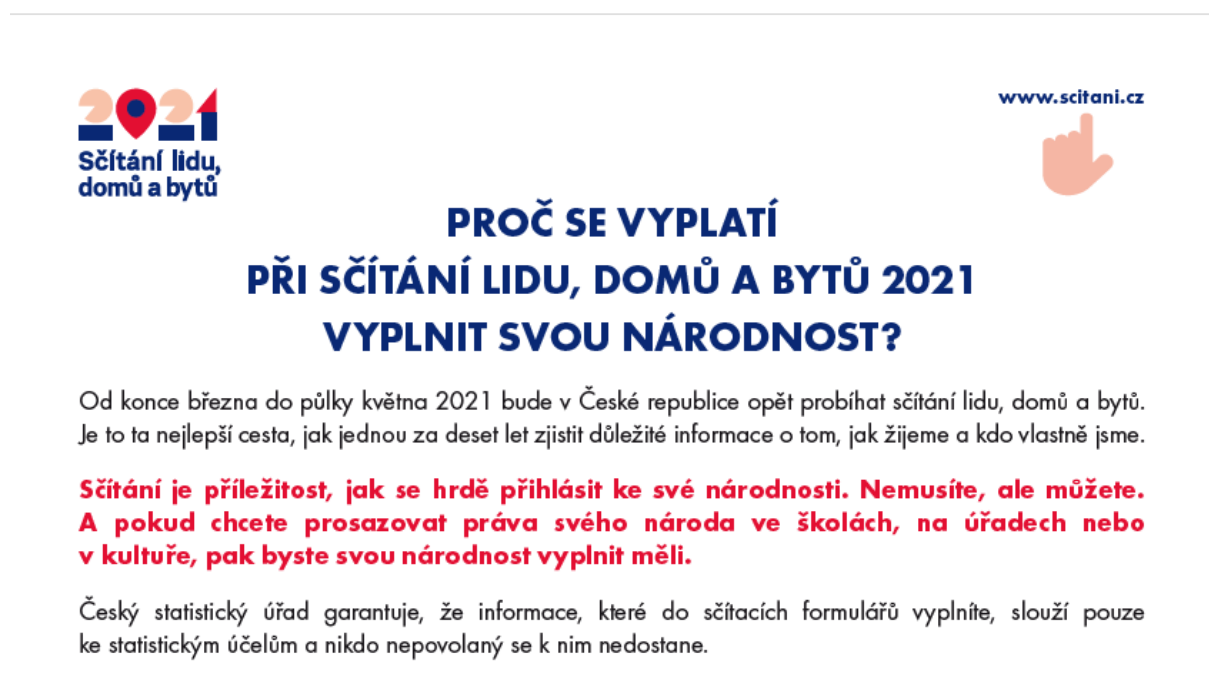
⁴¹ Což je důvod pro zajímavý bilingvní název kampaně polské menšiny „Wpisuje: polská“ – tedy „píšu: polská“ ve smyslu „polská národnost“. Více ke kampani polské menšiny viz 5.5.2.

⁴² Český statistický úřad. *Jak vyplnit elektronický sčítací formulář?* In: Youtube. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=XYh_IU4LyII&list=PLxnb2QCPRij-ITZiIsxDa0C0tXXEJMYUP&index=15&ab_channel=%C4%8Cesk%C3%BDstatistick%C3%BD%C3%BA%C5%99ad

v podobném instruktážním videu při censu roku 2011,⁴³ které bylo součástí kampaně, jež obsahovala rovněž videa zcela zasvěcená otázkám menšin.⁴⁴

5.4.1.3 Leták „Proč se vyplátí při Sčítání lidu, domů a bytů 2021 vyplnit svou národnost?“

Český statistický úřad vydal leták pro příslušníky národnostních menšin, který poté šířil buďto přímo nebo přes Radu vlády pro národnostní menšiny a organizace zastupující národnostní menšiny.⁴⁵ Jakkoli název tohoto letáku přímo neodkazuje pouze k národnostním menšinám, z jeho obsahu je jasné, že je určen jim.⁴⁶ Leták má formát A4 a jeho úvodní část vypadá následovně:

Obrázek 6 Leták pro příslušníky národnostních menšin

Český statistický úřad. *Jak vyplnit listinný sčítací formulář?* In: Youtube. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=xTIpLzKR68U&list=PLxnb2QCPRIj-ITZiIsxDAoC0tXXEJMYUP&index=14&ab_channel=%C4%8Cesk%C3%BDstatistick%C3%BD%C3%BA%C5%99ad

⁴³ Scitanilidu2011. *Jak vyplnit Sčítací list osoby - Sčítání lidu, domů a bytů 2011.* In: Youtube, Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=gypPEgaWbms&ab_channel=Scitanilidu2011

⁴⁴ Scitanilidu2011. *Sčítání lidu 2011 - kněz Zbigniew Czendlik.* In: Youtube, Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=qm_3vwj8qV8&ab_channel=Scitanilidu2011

Zde kněz polské národnosti a polského mateřského jazyka Zbigniew Czendlik říká, že „národnostní menšiny mají své specifické problémy stejně jako lidé věřící, ale o nich nejdříve musíme vědět.“ Čímž se kampaň zaměřuje opět (stejně jako v případě zdůvodnění deklarace národnosti a mateřského jazyka) na určité skupiny obyvatel (věřící a národnostní menšiny), přičemž jiné, které jsou považovány za majoritu (nevěřící, Češi), nezmiňuje.

⁴⁵ Viz bod 5 ze Zázpisu jednání Rady vlády pro národnostní menšiny ze dne 8. ledna. <https://vlada.gov.cz/cz/ppov/rnm/aktuality/jednani-rady-ze-dne-8-ledna-2021-186449/> Samotný leták je pak stále volně ke stažení zde: <https://vlada.gov.cz/cz/ppov/rnm/aktuality/probehne-scitani-lidu-bytu-a-domu-2021-proc-se-vyplati-vyplnit-svou-narodnost--187073/>

⁴⁶ Jako o letáku určeném příslušníkům národnostních menšin se o něm píše i ve výše zmíněném zápisu jednání Rady vlády.

V druhé větě nás možná překvapí fráze, že sčítání lidu pomáhá zjistit informace o tom, „kdo vlastně jsme.“ Census se zde projevuje jako „ultimátní rejstřík pravdy“ (Arel, 2001, s. 94), prostředek tvorby identity populace, jak jsme o něm mluvili zejm. v kapitolách 1.4 a 2.2. Odpověď na otázku, kdo jsme, můžeme zjistit na základě statistických údajů.

Tučný text zbarvený červeně je pak skvělým příkladem nepřímého přesvědčování. Deklarace národnosti je popsána jako „přihlášení ke *své* národnosti“ evokující samozřejmost toho, že každý má *svou* národnost, tedy to, že národnost je vždy již *moje* a jediné, co je třeba řešit je binární problém, zda se k ní přihlásit či nepřihlásit. Nejvíc do očí bijící je však slovo „hrdě“, které může implikovat, že opačné jednání, tedy nepřihlášení se ke své národnosti má opačný význam, tedy „zbaběle“. Druhá věta pak zdůrazňuje možnost neudat národnost. Třetí věta pak z těchto dvou možností (udat či neudat) normativně volí vyplnění národnosti s odůvodněními, které se týkají „prosazování práv svého národa“. Třetí věta je pak přímým přesvědčováním, protože explicitně tvrdí, že by se čtenáři tohoto letáku měli k národnosti přihlásit. Kromě toho zaměňuje pojmy národa a národnosti.

Dále leták pokračuje apelem „Počítáme s vámi při sčítání 2021“, po němž následují odstavce snažící se vyvrátit důvody pro nedeclarování: *strachu* („Vaše data jsou v bezpečí“), *nezájmu* („K čemu je uvedení národnosti dobré?“) a vysvětlující, jak sčítání národnosti funguje (odstavce „Sečíst se je jednoduché“, „Národnost není to samé, co občanství“ a „Uvedení národnosti je nepovinné“).

Na rozdíl od nápovědy k otázkám tento leták neobsahuje žádné přesvědčování k udání mateřského jazyka, ani zdůvodnění této otázky; týká se tedy čistě jen otázky národnosti. Žádný podobný dokument z dílny ČSÚ týkající se sčítání mateřského jazyka před sčítáním 2021 šířen nebyl. Můžeme jen usuzovat, že důvody pro to jsou 1) irelevance dat o mateřském jazyce pro politiku, 2) oficiální povinnost této otázky: přesvědčování k vyplnění povinné otázky by se mohlo jevit jako selhání ČSÚ, 3) relativně vysoká návratnost v porovnání s otázkou na národnost.

5.4.2 Přesvědčování menšinových organizací

5.4.2.1 Informace pro organizace zastupující národnostní menšiny

Společně s letákem pro příslušníky národnostních menšin vytvořil ČSÚ čtyřstranný dokument „Informace ke Sčítání lidu, domů a bytů 2021 pro organizace zastupující národnostní menšiny“, ten je pak s posvěcením Rady vlády pro národnostní menšiny šířen společně s letáčkem mezi organizace zastupující národnostní menšiny a jejich regionální spolky.⁴⁷ Adresáty tohoto dokumentu nejsou jacíkoli příslušníci národnostních menšin, nýbrž jejich političtí zástupci, tedy i ti, kteří jsou členy obecních a krajských výborů pro národnostní menšiny. Již z úvodní strany uvádějí obsah dokumentu je patrné, že tento dokument jde do větší hloubky než leták v praktických otázkách prosazování menšinové politiky. Zatímco leták výbory pro národnostní menšiny výslovně vůbec nezmiňuje, dokument menšinovým organizacím o něm mluví a posléze objasňuje, jaké politické kroky je třeba učinit k menšinovému školství či vícejazyčným názvům v obci.

Obrázek 7 Úvodní strana dokumentu pro organizace zastupující národnostní menšiny

Dokument začíná tématem bezpečí osobních dat, které by mělo odbourat důvod strachu. Dále popisuje otázku národnosti se zdůrazněním dobrovolnosti dané otázky a možnosti dvou odpovědí. Přesvědčování k vyplnění této otázky přes její dobrovolnost zde není přímé jako v letáku:

„Přestože se jedná o dobrovolnou, tedy nepovinnou deklaraci, ve svém důsledku hraje v životě minorit významnou roli. V ýše zastoupení jednotlivých národnostních menšin se totiž přímo odráží v možnostech uplatňování jejich práv v České republice. Zjednodušeně se tak dá říct, že čím více je přihlášených zástupců národnostní menšiny, tím větší vliv to má na chod obcí, krajů a státu.“

⁴⁷ Rada vlády jej sdílí např. zde, kde jej mohou stáhnout i čtenáři této práce: <https://vlada.gov.cz/cz/ppov/rnm/aktuality/probehne-scitani-lidu--bytu-a-domu-2021--proc-se-vyplati-vyplnit-svou-narodnost--187073/>

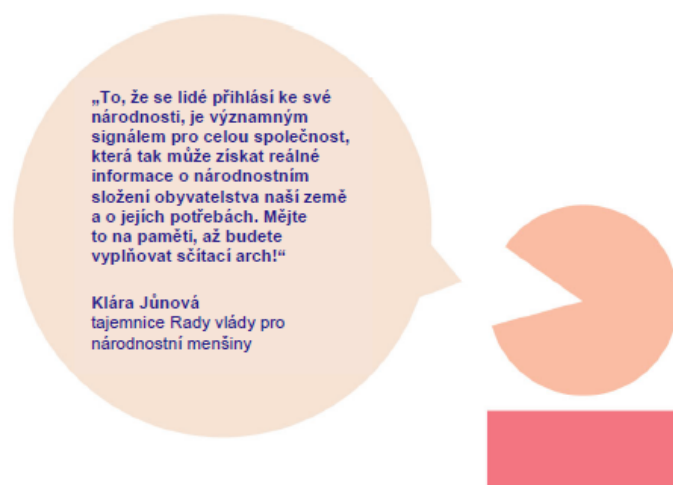
Veliký rozdíl vůči letáku je rovněž neosobní charakter sdělení: leták byl přímo adresován příslušníkovi národnostních menšin zdůrazňující výhody, které z „přihlášení se ke své národnosti“ bude mít on sám. Zde se mluví neosobně o vlivu počtu přihlášených na chod obcí, krajů a státu.

Dokument dále vysvětluje možnost založení výboru pro národnostní menšiny a jeho význam. Výbor nazývá „odrazovým můstkem“ ke třem oblastem menšinové politiky a každé z nich věnuje dva odstavce: „školství“, „volby a jazyk při veřejném styku“ a „vícejazyčné názvy.“ Jeden oddíl je dále věnován „právům nenavázaným na existenci výborů“, která jsou v dokumentu – za účelem přesvědčení k udání menšinové národnosti – s výsledky censu spojeny napřímo:

„Řada základních a důležitých práv příslušníků národnostních menšin sice není přímo navázána na existenci výborů pro národnostní menšiny, ale skutečnost, že se k dané národnostní menšině občané hlásí, může mít vliv na intenzitu aktivit příslušníků národnostních menšin a rozsah jejich podpory z veřejných rozpočtů.“

Zatímco výbory jsou jediným odrazovým můstkem ke třem zmíněným oblastem menšinové politiky, v ostatních oblastech (jako jsou programy na podporu rozvoje menšinové kultury) přihlášení k dané národnostní menšině „může mít vliv“ na jejich podporu.

Poslední strana dokumentu je věnována obecným informacím o sčítání s důrazem na informace, které mohou zajímat národnostní menšiny, tj. např. na možnost vyplnit formulář v jiném než českém jazyce. V pravém dolním rohu poslední strany se nachází apel tajemnice Rady vlády pro národnostní menšiny Kláry Jůnové v „geometrické“ grafice censu 2021. Bublina s citací a apelem v druhé osobě množného čísla je vybočením z jinak neosobního dokumentu, který má spíše charakter návodu a vysvětlivek.

Obrázek 8 *Apel tajemnice Rady vlády pro národnostní menšiny v dokumentu určeném menšinovým organizacím*

5.5 Přesvědčovací praktiky ze strany menšinových organizací

Organizace zastupující národnostní menšiny před censem 2021 vytvořily kampaně s cílem přesvědčit příslušníky své menšiny k přihlášení se ke své národnosti. V rámci následujícího textu se zaměříme na kampaně německé a polské menšiny, protože právě s politiky z těchto menšin jsou vedeny kvalitativní rozhovory. Tento výběr by nicméně neměl zastrít fakt, že i organizace zastupující ostatní národnostní menšiny tvořily velmi komplexní kampaně.⁴⁸ Naším cílem je analyzovat přesvědčovací praktiky obou těchto kampaní a následně porovnat jejich formální i obsahové rozdíly.

5.5.1 Kampaň německé menšiny

Kampaň německé menšiny pro udávání národnosti byla organizována Shromážděním německých spolků v České republice (Landesversammlung der deutschen Vereine in der Tschechischen Republik). S předsedou Shromáždění Martinem Herbertem Dzingelem jsem vedl rozhovor č. 6, proto ho jinde označuji zkratkou DN. Martin H. Dzingel byl nejaktivnější postavou celé kampaně: kromě jeho přítomnosti v nejdůležitějším díle kampaně, tj. videospotu #priznejkoreny, Martin H. Dzingel vícekrát vystupoval v médiích – německo-⁴⁹ i česko-jazyčných.⁵⁰ Z důvodu jeho výstupů z oficiální pozice předsedy organizace zastupující německou menšinu budeme i tyto považovat za organizované přesvědčování ze strany menšinových organizací. Kampaň německé menšiny můžeme rozdělit na dvě hlavní přesvědčovací témata: prvním jsou německé kořeny a druhým národnostně rozmanitá společnost.

5.5.1.1 Přiznat kořeny ve stavu vykořenění

Kampaň německé menšiny dává velmi často důraz na *vykořenění* jako důvod nedeklarování německé národnosti. V článku magazínu německé menšiny v ČR LandesEcho se například píše:

„Mnobo rodin v Česku má německé kořeny. V běžném životě nám je však často připomínají jen příjmení. Podle Dzingela je proto obzvlášť důležité, kolik lidí se ke své německé národnosti [Volkszugehörigkeit] skutečně hlásí: „Ti lidé tu jsou, ale často nepřiznávají svou německou rodinnou historii,“ postěžuje si.“⁵¹

⁴⁸ Např. kampaň romské menšiny. Romea. *Přihlaste se ke romské národnosti: Romské organizace spustily kampaň ke sčítání, ve které "vystupuje" i prezident Zeman*. Online v: <https://romea.cz/cz/domaci/prihlaste-se-k-romske-narodnosti-romske-organizace-spustily-kampan-ke-scitani-ve-ktere-vystupuje-i-prezident-zeman>

⁴⁹ Např. v médiu německé menšiny v ČR, Rommel, M.: LandesEcho. 8. 3. 2021 Die Volkszählung – ein Test für die deutsche Minderheit <https://landesecho.cz/forum-der-deutschen/die-volkszaehlung-ein-test-fuer-die-deutsche-minderheit/001657/>

⁵⁰ Jeho výstup v deníku Právo z 18. března 2021 dokonce sdílí na facebookovém profilu Shromáždění německých spolků: *Lidé se nehlásí ke své národnosti: Vyjasní to sčítání?* <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2948192632171092&set=a.1416936185296752>

⁵¹ Překlad vlastní, originál: Deutsche Wurzeln gibt es in Tschechien in vielen Familien. Oft sind es aber nur noch die Nachnamen, die im alltäglichen Leben daran erinnern. Laut Dzingel sei es deswegen vor allem entscheidend,

Z jakých důvodů ale lidé nepřiznávají své kořeny? Dzingel to v článku pro deník Právo vysvětluje na příkladu části své rodiny, která se po válce asimilovala a „necítí svoji německou identitu tak, jak by to za jiných okolností bylo přirozené.“⁵² Deklarace německé národnosti je tak spojena s uvědoměním si své rodinné historie a asimilace, která je považována za nepřirozenou. Vstupuje zde do hry něco, co jsme na počátku 5. kapitoly nazvaly „imperativem konzervace“, tedy protiasimilační ideou o zachování minulého stavu.

Na rodinný původ obyvatel je do velké míry zaměřen i videospot „Sčítání lidu 2021: #priznejkoreny“.⁵³ S nostalgickým hudebním podkladem se v česko-jazyčném videu nejdřív objevuje věta „Sčítání lidu je tu“, kterou následuje otázka „Víš, kdo jsi?“. Poté kamera postupně zobrazuje tři osoby držící v rukou staré černobílé rodinné fotky. Textový doprovod se u jednotlivých osob snaží zodpovědět položenou otázku po identitě: „Němec?“ „Čech?“ „Obojí?“. Po zobrazení všech tří protagonistů se objeví další otázka: „Jaké máš kořeny?“

Sčítání lidu 2021: #priznejkoreny

Obrázek 9 Martin H. Dzingel ve videospotu *Shromáždění německých spolků*

Tři lidé hlásící se k německé národnosti ve videu mimo jiné popisují svůj rodinný původ a celé video je vizuálně doprovázeno fotkami či německy psanými dokumenty, které protagonisté nastavují před kameru.

wie viele sich auch tatsächlich zur deutschen Volkszugehörigkeit bekennen. „Die Leute sind ja da, aber bekennen sich oft nicht zur deutschen Familiengeschichte“, beklagt er.

Rommel, M.: LandesEcho. 8. 3. 2021 Die Volkszählung – ein Test für die deutsche Minderheit <https://landesecho.cz/forum-der-deutschen/die-volkszaehlung-ein-test-fuer-die-deutsche-minderheit/001657/>

⁵² Právo. 18.3.2021 *Lidé se nehlásí ke své národnosti: Vjasní to sčítání?* 18.3.2021 sdíleno na facebookový profil *Landesversammlung der deutschen Vereine / Shromáždění německých spolků*: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2948192632171092&set=a.1416936185296752>

⁵³ Landesversammlung der deutschen Vereine in der Tschechischen Republik e. V. 1.3.2021. Sčítání lidu 2021: #priznejkoreny In: Youtube. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=KUW6c9k3WKY&ab_channel=%C4%8Cesk%C3%BDstatistick%C3%BD%C3%BA%C5%99ad

5.5.1.2 Mnohonárodnostní Němci a mnohonárodnostní společnost

V polistopadových sčítáních počet lidí hlásících se k německé národnosti každých 10 let výrazně klesal. V roce 2021 naopak mírně stoupl, což si Martin H. Dzingel vysvětluje možností zapsat si dvě národnosti a kampaní Shromáždění německých spolků, která právě tuto možnost propagovala. ND (M.H. Dzingel) v rozhovoru hodnotil sčítání takto:

363 ND: docela jako to bylo drsný (.) my jsme udělali před minulým
364 sčítáním lidu dost velkou kampaň; a vlastně jsme ten vývoj jakoby
365 početně stopli; protože před- (.) v roce dva tisíce jedenáct
366 ((2011)) byl- bylo nějakých dvacet pět tisíc ((25 tisíc příslušníků
367 německé menšiny)) a teďka bylo taky nějakých dvacet pět tisíc (.)
368 plus mínus jo, čili já- my vlastně- my jsme- my jsme- stoprocentně
369 zastavili stagnaci neboli ten- ten- ten- to klesání jo, (.) a to
370 diametrálně vlastně;

371 I: hm

372 ND: a: ale zase tam pozorujeme tam ten- ten pře:.- přechod vlastně
373 těch lidí kteří mají dvojí a jednu- jednu jo, což je velice logické;
374 protože jo:, tak. (.) takže- takže určitě za nás pozitivní

Úryvek 21 Zastavení pádu počtu příslušníků německé menšiny v censech

Ze statistického hlediska je vhodné zmínit, že počet osob udávající dvojí národnost roste: v roce 2011, kdy byla tato možnost uvedena, se k dvojí národnosti přihlásilo téměř 164 tisíc obyvatel, a v roce 2021 už 420 tisíc. Český statistický úřad k tomuto nárůstu říká, že „nemohl ve větší míře ovlivnit složení obyvatel České republiky.“ (PD 2021, 2024, s. 68). To znamená, že se jednalo o nárůst v hlášení dvojí národnosti, nikoli o změnu reálného složení obyvatelstva. Z celkového počtu přihlášených k německé národnosti (téměř 25 tisíc obyvatel) se ke dvojí národnosti – české a německé – hlásilo téměř 14 tisíc obyvatel. (PD 2021, 2024, s. 69). Pro německou národnostní menšinu se tak jeví možnost přihlášení se ke dvojí národnosti naprosto nezbytnou.

V propagačním videu se možnost dvojí národnosti několikrát zmiňuje. Cílem je ukázat lidem s multietnickou a multilingvní identitou (viz 5.3.4), že nemusí nechat sčítací arch prázdný, ani se nemusí hlásit pouze k jedné národnosti, ale mohou ke dvěma – Němec, Čech nebo obojí! Tato možnost je prezentována jako společenský pokrok. Popisek samotného propagačního videa tak říká, že se jedná o kampaň „na podporu otevřeného přístupu k národnostním otázkám (nejen) při sčítání lidu 2021.“ Otevřeným přístupem je pak to, že lidé přiznávají svou mnohačetnou identitu, což dříve nebylo možné. Dva přiložené obrázky⁵⁴, které Shromáždění německých spolků sdílelo na Facebooku, tak spojuje implicitní pozitivní hodnocení možnosti hlásit se ke dvěma národnostem.

Obrázek 11 Kampaň německé menšiny s důrazem na dvojí národnost

Obrázek 10 Kampaň německé menšiny s důrazem na dvojí národnost

Důraz na dvojí národnost jde ruku v ruce s důrazem na mnohokulturní identitu společnosti žijící v Česku. V propagačním videu tak Martin Dzingel vysvětluje:

Myslím si, že když se té německé národnosti, která tvoří vlastně část té identity české, česko-moravsko-slezské kotliny, že když se jí zřekneme, tak vlastně to jenom ochudí celý tenhle prostor.

⁵⁴ Obrázky z facebookového profilu *Landesversammlung der deutschen Vereine / Shromáždění německých spolků* ze dne 21., resp. 24. března 2024
<https://www.facebook.com/photo/?fbid=3810933388941662&set=a.464044243630610>
<https://www.facebook.com/photo/?fbid=3818092704892397&set=a.464044243630610>

Ideál tolerantní mnohonárodnostní společnosti Dzingel zdůrazňuje i jinde: důležité přitom je, že se vždy odkazuje k minulosti (soužití Čechů s Němci před druhou světovou válkou), přičemž propaguje soudobé ideály otevřené společnosti, jak je tomu např. i na přiloženém facebookovém příspěvku.⁵⁵

Videospot končí apelem, který ve druhé osobě jednotného čísla akcentuje aspekty dvojí národnosti, rodinné historie i současných možností:

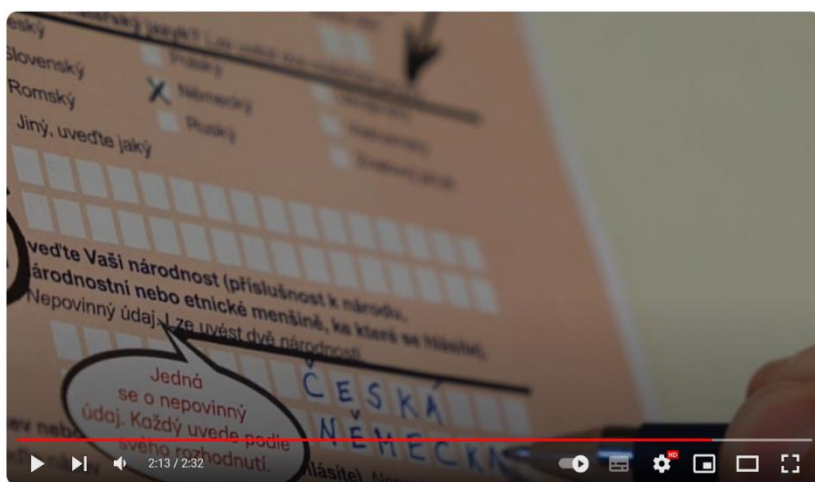
26. března můžeš uvést dvě národnosti, tak to neprošvihni a #příznejkoreny, protože je #2021

Po těchto slovech následují záběr na záznamový arch, který vyplňuje člověk vypisující dvě národnosti: českou a německou (v tomto pořadí, viz obrázek).

Kampaň přímo nevybízí k vypsání němčiny jako mateřského jazyka a až na výjimečné výstupy v německo-jazyčných médiích je vedena česky. To je, jak uvidíme, jeden z velkých rozdílů mezi kampaní německé a polské menšiny.

Obrázek 12 Německá národnost jako spoluvůrce tolerantní společnosti

Sčítání lidu 2021: #nřiznejkoreny

Obrázek 13 Deklarace dvojí národnosti ve videospotu německé menšiny

5.5.2 Kampaň polské menšiny

Ve *Zprávě o situaci národnostních menšin za rok 2021* je v oddíle věnovaném německé menšině popsán úspěch zastavit pád počtu lidí hlásících se k německé národnosti. Tento úspěch nicméně není přímo spojován s kampaní – a oddíl mluví pouze o „angažovanosti“ Shromáždění německých spolků. (*Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2021, 2022, s. 19*). Polská menšina – na rozdíl od německé – svou kampaní přímo reflektuje:

⁵⁵ *Landesversammlung der deutschen Vereine / Shromáždění německých spolků* 26. března 2024 <https://www.facebook.com/photo/?fbid=3824833740884960&set=a.464044243630610>

Kongres Poláků v České republice (dále jen „Kongres Poláků“) ve spolupráci s dalšími polskými spolky vedl kampaň před Sčítáním lidu, bytů a domů 2021 směřující na příslušníky polské národnostní menšiny se sloganem „Wpisuję polską“ (Uvádím polskou národnost) jak u starší generace tradiční tištěnou formou, tak u mladší generace s využitím moderních komunikačních prostředků včetně sociálních sítí. (Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2021, 2022, s. 20)

Kampaň Kongresu Poláků byla na rozdíl od kampaně Shromáždění německých spolků zaměřena silně regionálně, na region Těšínského Slezska.⁵⁶ Kromě toho se od kampaně německé menšiny lišila formálně tím, že v rámci ní bylo vyprodukováno mnohem více obsahu: ať už videí, letáčků či bannerů. Kongres Poláků rovněž na svém facebookovém profilu informoval o obecném průběhu sčítání (např. výpalcích online sčítání) nebo vytvářel ankety za účelem zvýšení zájmu o sčítání (např. hlasování o tom, zda lidé preferují elektronický nebo papírový formulář).

5.5.2.1 Jazyk kampaně, jazyk a kampaň

Oficiální kampaň byla vedena zejména ve standardní polštině, přičemž nářečí po naszymu v ní mělo pouze symbolickou funkci. Videá či bannery tak často byly pojmenovány po naszymu, ale samotný obsah již následoval v polštině. Často používaným heslem tak například byla fráze „Jezech Polok“, což v po naszymu znamená „jsem Polákem“ (viz příložený obrázek⁵⁷).

Ewa Farna - Wpisuję polská #jezechpolok

Obrázek 14 Fráze "jezech Polok" v propagačním videu Kongresu Poláků

Zachování jazyka po naszymu je pak v kampani několikrát zmíněno jako důvod k vypsání polské národnosti. Ve dvojjazyčném (polsko-českém) letáčku „5 důvodů proč je dobré napsat

⁵⁶ Polská menšina má v Moravskoslezském kraji (kde se nachází i region Těšínska) sice největší zastoupení. To činí ale „pouhých“ 66 % Poláků v ČR. (PD 2021, 2024, s. 75). Explicitní koncentraci na Těšínsko můžeme vnímat jako politický projev: jen tam jsou Poláci schopni zakládat výbory pro národnostní menšiny. Kromě toho je právě tam identita Poláků nejroztříštěnější; jinde po republice bude velká část polské menšiny složena i z imigrantů z Polska, u nichž nehrozí deklarace regionální či přechodové identity (Slezané či jazyk po naszymu).

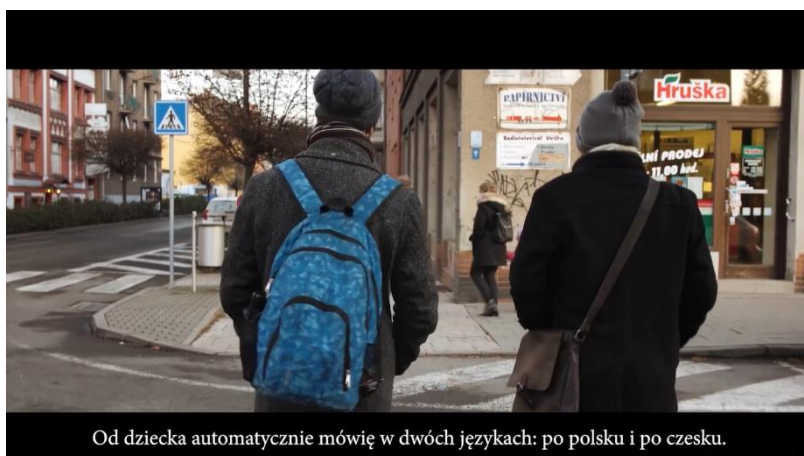
⁵⁷ Kongres Poláků v České republice. Ewa Farna - Wpisuję polská #jezechpolok [Online]. <https://www.polonica.cz/SpisLudnosci2021/>

polskou národností“ (5 powodów, dlaczego warto wpisać narodowość polską⁵⁸) se tak píše, že „bez Poláků zanikne na Těšínsku těšínské nářečí, mluvení „po našimu“.“ To je doplněno bublinami se slovy z po naszymu (viz příložený obrázek).

S jazykem přímo souvisí i další dva z pěti udávaných důvodů: školství („Bez Poláků na Těšínsku nebudou polské školy a školky.“) a mnohojazyčnost. Zaměříme se na druhý z těchto důvodů, protože tak pochopíme funkci češtiny v kampani.

Z příloženého obrázku o mnohojazyčnosti je patrné regionální zaměření polské kampaně („Poláci na Těšínsku“). Nadpis mnohojazyčnost by mohl implikovat více než dva jazyky, nicméně v textu se mluví o „dvojazyčném prostředí“ a podle příloženého obrázku se zdá, že se jedná o češtinu a polštinu.

Pouze dvě videa kampaně byla v češtině a jedno z nich popisuje výhody, které plynou ze dvou identit lidí Poláků žijících na Těšínsku. Video je pojmenováno „Návštěva kamaráda“ (resp. „Wizyta kumpla“⁵⁹) a pojednává o návštěvě majoritního Čecha u svého polského kamaráda v Těšíně.⁵⁹ Po záběrech několika dvojazyčných názvů (nádrazí, ulice), se český kamarád ptá: „Podívej, vždycky mě to zajímalo. Říkáš o sobě, že jsi Polák z Česka, vid? A bydlet takhle v pohraničí, má to vůbec nějaké výhody?“ Polák svého druha pozve na procházku s tím, že mu to vysvětlí, během čehož popisuje „výhody“ své dvojí identity, z nichž jedna je ta, že „od malička mluvím]

Obrázek 17 "Od malička mluvím automaticky polsky a česky": v kampanové video v češtině

Gwara

Bez Polaków zaniknie na Zaolziu gwara cieszyńska, mówienie "po naszymu".

Obrázek 15 Poláci a po naszymu v kampanovém letáčku (polská var.

Mnohojazyčnost

Poláci na Těšínsku tvoří přirozené dvojazyčné prostředí. Dvojazyčnost člověka obohacuje, je velkým přínosem v osobním životě i zaměstnání.

Obrázek 16 Mnohojazyčnost v kampanovém letáčku (česká varianta)

⁵⁸ 5 powodów, dlaczego warto wpisać narodowość polską [Online]. Kongres Polaków V Rc. https://www.polonica.cz/Files/File/wpisuje-polska_ulotka-dl_print_13_2.pdf

⁵⁹ Kongres Poláků v České republice. cz Návštěva kamaráda/ PL Wizyta kumpla [Online]. <https://www.polonica.cz/SpisLudnosci2021/>

automaticky polsky a česky“ (polské titulky, viz obrázek).

Důraz na polsko-českou dvojjazyčnost dokazují i některá hesla bannerů, které si mohli lidé vygenerovat na stránkách kampaně. Jedno z hesel znělo: „dogadam się, domluwím se“.⁶⁰ Polsky a česky tak zdůrazňují dvojjazyčnost a dvojí jazykovou identitu Poláků na Těšínsku. Bannery, které si lidé vytvořily, mohly sloužit k osobní kampani jednotlivých tvůrců bannerů a byly rovněž dále využívány Kongresem Poláků ve facebookové kampani.

Přiložený osobní banner⁶¹ ilustruje vícejazyčnost kampaně: po polsko-českém hesle, vybraném z nabídky vytvořené Kongresem Poláků, následuje polsko-české hlavní heslo kampaně. Pod jménem tvůrce osobního banneru se pak nachází prostor pro otevřené uvedení odpovědi na otázku, která je na stránce ke tvoření bannerů uvedena ve standardní polštině: „funkcja, stanowisko lub zawód“ (funkce, pozice nebo povolání). Autor banneru na to odpovídá nářečím po naszymu, kterým je napsáno i heslo „jezech Polok“.

Obrázek 18 Příklad osobního banneru: Mnohojazyčná kampaně formou i obsahem

Dvojjazyčný byl nakonec i název kampaně, tj. „wpisuję polską“. Čeština zde odkazuje k faktu, že vyplnění papírových formulářů bylo možno výhradně v jazyce českém. (viz 2.4.4).

Kampaně polské menšiny tak byla vícejazyčná obsahem, když akcentovala přínos Poláků (tedy vypsání polské národnosti) pro „dvojjazyčnou“ oblast Těšínska či mluvila o důležitosti Poláků pro uchování dialektu po naszymu, i formou: navzdory dominanci standardní polštiny tak byla využíváno po naszymu, kterým se měla zdůraznit svébytná regionální identita, která je nicméně v souladu s přihlášením se k polské národnosti, a čeština, která byla užívána pro vysvětlení výhod, které plynou z dvojí identity.

5.5.2.2 „Tylko polská“: Jediná národnost a strach z dezintrepretace dat

Pokud byla v předchozím oddíle řeč o dvojí identitě, musí být vysvětleno, že tato dvojí identita má zcela odlišnou formu od té, která byla prezentována v kampani německé menšiny. Protagonisté videí kampaně Kongresu Poláků tak nikdy neřeknou, že by kromě polské národnosti

⁶⁰ Generátor bannerů viz zde: <https://www.polonica.cz/Wygeneruj-swoj-baner/>

⁶¹ Využíváme veřejných dat, které Kongres Poláků sdílel v této složce: <https://drive.google.com/drive/folders/1W6aTMW9JVgifyXcWSG4XTPaEPX7YP0By>

identity měli i národnostní identitu českou. Dvojitá identita má být tak pouze jazykovou, případně státní: to lze vidět např. tehdy, kdy ve videu „Návštěva kamaráda“ polský protagonista vysvětluje, že ve fotbale může fandit českému i polskému národnímu týmu.

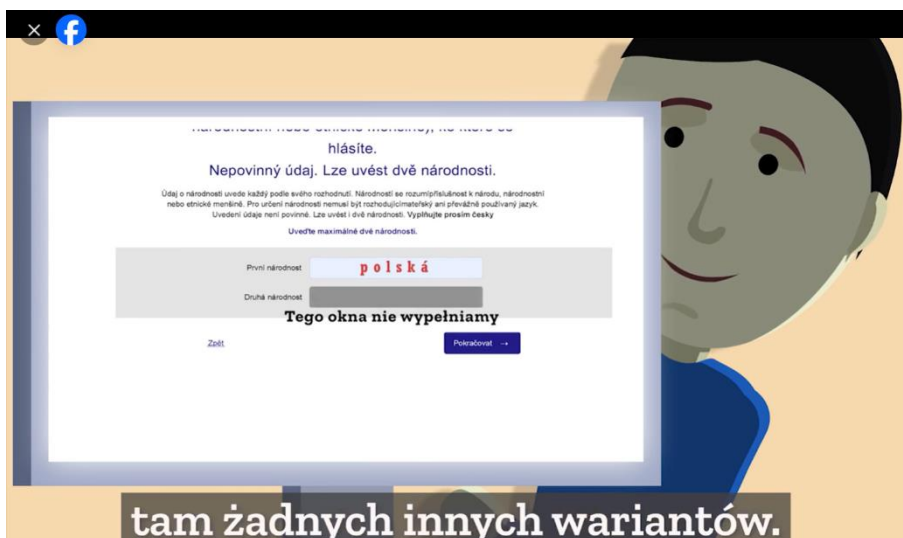
Jediná (polská) národnost je přítomna i v příkladech, kde bychom očekávali národnost dvojitou. Ve videu „(Nie)zwykli bohaterowie“⁶² tak vystupuje lékař, který mluví česky a hned první větou sám sebe identifikuje jako Čecha: „Jsem Čech. Žiju tady pod Beskydami víc jak 25 let. Tenhle region mi přirostl k srdci a tady se cítím doma. Oženil jsem se s Polkou. Máme spolu dvě už dospělé děti, které chodí do polských škol. (...) Jsem přesvědčen a považuji to za přirozené, že mé děti v poličku národnost vpisují polská.“ Samozřejmě nevidíme do myslí dětí z tohoto smíšeného manželství ani nevíme, jakou národnost či národnosti nakonec vyplnili. Přesto je patrné, že v rámci kampaně bylo cílem přesvědčit obyvatele, včetně těch, jejichž původ je dvojnárodnostní, k vyplnění polské národnosti. Jiné národnosti buďto nebyly zmíněny (jako v tomto případě) nebo kampaně od jejich vypisování vysloveně odrazovala. Na přiloženém letáčku, který má poskytnout návod k vyplnění formuláře sčítání lidu, se tak u druhé národnosti polsky píše, že „toto okno formuláře NEVYPLŇUJEME“.⁶³

Obrázek 19 Leták Kongresu Poláků odrazující od výpisu dvou národností

⁶² Kongres Poláků v České republice. "(Nie)zwykli bohaterowie" - *Wpisuję: polská* [Online]. <https://www.polonica.cz/SpisLudnosci2021/>

⁶³ Ulotka do pobrania [Online]. Kongres Polaków V R. <https://www.polonica.cz/SpisLudnosci2021/> a <https://www.polonica.cz/Files/File/ulotka.pdf>

Jaké má takové jednání důvod? Pokud pátráme dál po kampani, zjistíme, že se za tím do určité míry skrývá strach z dezinterpretace ze strany ČSÚ. Např. informační video o sčítání lidu, které Kongres Poláků vytvořil česky s polskými titulky (viz obrázek), říká: „Pokud si chcete být jistí, že bylo vaše prohlášení týkající se rodného jazyka, polského, a národnosti polské, spočítáno a uznáno, neuvádějte žádné další varianty.“

Obrázek 20 Informační video Kongresu Poláků odrazující od vyplnění dvou národností

V jednom z videí podnikatel a předseda Kongresu Poláků Mariusz Walach mluví (polsky s českými titulky) o tom, že

„v případě sčítání lidu musíme však pamatovat na to, že podle jeho zásad prohlášení takových národností jako je např. slezská, goralská nebo zaolziańska, bude spadat do rubriky „Jiné“. Stejně tak to bude s prohlášením dvojí národnosti, např. polsko-české. Je tedy škoda promarnit svůj hlas, zejména proto, že je pro nás velmi důležitý každý hlas. Proto já sám s pevným přesvědčením uvedu národnost polskou a jenom polskou. K tomu srdečně vybízím všechny z vás.“⁶⁴

Kromě velmi viditelné volební rétoriky („škoda promarnit svůj hlas“), která ukazuje, že přesvědčovací praktiky jsou jedním z aspektů, které mají censy a volby společné⁶⁵, je zde patrný strach z nedeklarování národnosti z důvodů multietnické a jiné národnostní identity (5.3.4 a 5.3.5).

V sérii krátkých rozhovorů s výraznými osobnostmi polské menšiny, která je nazvána *Kwestionariusz spisowy* (Sčítací dotazník),

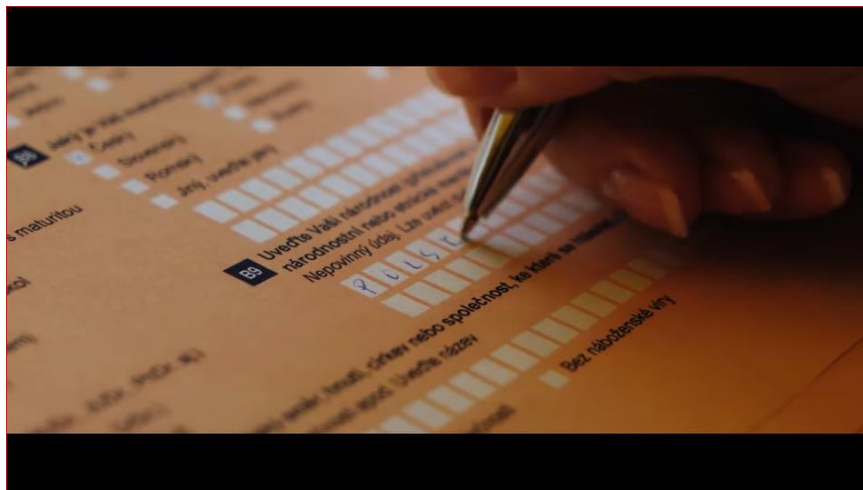
Obrázek 21 Volební rétorika v propagačním videu s předsedou Kongresu Poláků

⁶⁴ Głos - Gazeta Polaków w Republice Czeskiej. *Prezes Kongresu Polaków w RC Mariusz Walach - Wpisuje polską* In: Youtube. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=Tqi5L7dalum&t=3s&ab_channel=G%C5%82os-GazetaPolak%C3%B3wRepubliceCzeskiej

⁶⁵ Přírovnáním cenzu k volbám jsme se více zabývali v kapitole 1.4.

pak první otázka zní „Dlaczego w rubryce narodowość wpisujemy tylko polską?“ (tedy „Proč v rubryce národnost vyplňujeme jenom polská?“).

Záběr na člověka vypisující svou národnost tak v případě videí polské kampaně vypadá výrazně odlišně, než jak tomu bylo v případě videospotu německé menšiny, kde někdo vypisoval dvojí národnost, českou a německou (v tomto pořadí, viz Obrázek 13). Ve videu s českým lékařem tak jeho větu o tom, že jeho „dětí vpisují polská“ následuje záběr vyplňování sčítacího formuláře jedinou národností, tj. polskou (viz příložený obrázek⁶⁶).

Obrázek 22 Deklarace jedné národnosti ve videospotu polské menšiny

Strach z dezinterpretace je podle PN (který, jak jsme viděli v oddíle 5.3.5.1, navrhuje sčítat samostatně nářečí po naszymu, tedy staví se silně na stranu regionální identity vůči národní) jedním z důvodů, proč by lidé měli vyplňovat polskou národnost. Jako jeden z možných cílů kampaně Kongresu Poláků tak vnímá vyhnout se nečitelnosti menšinové populace na Těšínsku (viz následující úryvek).

406 PN: jako určitě posílení té pozice tady těch menšin jo: a jakoby j-
407 my tady nevíme jak to bude interpretováno potom když řekneme když
408 budu uvedeme po našimu skoro polsky nebo tak nějak takže proto tady
409 proběhla taková řekněme neformální nebo možná i formální kampaň (.)
410 vážení přátelé napište tam polská protože (.) protože jinak budeme
411 nečitelní jo,

412 I: hm

413 PN: anebo nevíme jak se budou (.) ta- prostě ty výstupy potom
414 interpretovat

415 I: to-

416 PN: takže dobrá (.) z takové opatrnosti; preventivní opatrnost
417 prostě (.) ano pišme polská

Úryvek 22 Strach z dezinterpretace jiných odpovědí než "polská" (2;406-417)

⁶⁶ Kongres Poláků v České republice. "(Nie)zwykli bohaterowie" - Wpisują: polská [Online]. <https://www.polonica.cz/SpisLudnosci2021/>

Strach polských menšinových politiků je nicméně oprávněný pouze z části: „jiné“ národnosti, především slezská, jsou opravdu zpracovávány samostatně, a jejich vyplnění by proto mohlo znemožnit polskou menšinovou politiku. Dvojitá národnost (např. česká a polská, slezská a polská atd.) je nicméně zpracovávána tak, že pro založení výboru pro národnostní menšiny je určující, zda jedna (jakákoli) z obou národností je považována za menšinovou.⁶⁷

Lidé hlásící se k polské národnosti (celkem 37 910 osob) většinou vyplnili pouze jednu národnost – polskou (26 802 osob). (PD 2021, 2024, s. 69). Nakolik se jednalo o vliv kampaně, která od vyplňování dvojí národnosti aktivně odrazovala, se nedá říct.

5.5.3 Srovnání kampaní německé a polské menšiny

Následující tabulka schematicky porovnává kampaně německé a polské menšiny. Jako schematické toto porovnání nazývám proto, že některé údaje platí pro obě kampaně. Snažím se proto udané rozdělení vnímat spíše ideálně-typicky; např. společenský ideál tolerantní společnosti tak jistě do určité míry platí i pro kampaň Kongresu Poláků, ta nicméně tento ideál nezdůrazňuje jako kampaň menšiny německé.

	Převládající jazyk	Fokus	Dosah	Přesvědčování k udání dvojí národnosti?	Společenské ideály	Přesvědčování k udání mateřského jazyka?
Kampaň Kongresu Poláků	polština	Multietnická a jiná identita	Regionální (Těšínsko)	Ne	Kulturně bohatý region	Ne
Kampaň Shromáždění německých spolků	čeština	Multietnická identita a vykořenění	Celostátní	Ano	Tolerantní společnost	Ne

Tabulka 5 Schematické srovnání kampaní polské a německé menšiny

⁶⁷ Viz Metodiku k posuzování podílu občanů hlásících se k jiné národnosti než české pro ustavení výborů pro národnostní menšiny a pro označování ulic v jazyce národnostní menšiny, <https://www.mvcr.cz/odk2/clanek/informace-ke-zrizovani-vyboru-pro-narodnostni-mensiny-a-oznacovani-ulic-v-jazyce-narodnostni-mensiny-v-souvislosti-se-scitanim-lidu-domu-a-bytu-2021.aspx>

5.6 Přesvědčovací praktiky ze strany jednotlivců

Ve výše citovaném propagačním videu⁶⁸ Mariusz Wałach říká, že „nejdůležitější kampaň vede každý z nás, a to každý den.“ Ve videu tím předseda Kongresu Poláků míní zejména každodenní „drobnou práci“, jako je angažování se v menšinových spolcích či v životě polské menšiny na Těšínsku. Respondentů jsem se nicméně ptal, zda prováděli nějakou kontaktní kampaň, resp. zda někoho přesvědčovali k udání své národnosti či jazyka, nebo zda byli oni sami přesvědčováni.

Odpovědi byli různorodé. CH, který je národnostně Čechem, nikoho nepřesvědčoval, ani se nikdy v životě nesetkal s tím, že by to někdo dělal. Všichni ostatní buďto přesvědčovali nebo se s takovým jednáním minimálně setkali.

5.6.1 Rodinné strategie

Základní sčítací jednotkou censusu není občan, ale domácnost. Za tu se vyplňují společné údaje o bydlišti. Jeden člen domácnosti může teoreticky vyplnit i osobní list za zbylé členy domácnosti, pokud získá jejich souhlas. Tak i v kampani polské menšiny jedno video vybízelo k tomu, aby sledující vyplnili sčítací list za babičku nebo za líného syna. Za děti pak zpravidla vyplňují sčítací list osoby rodiče. Ve všech domácnostech, ale zejména ve smíšených manželstvích tak může docházet k různým strategiím vypsání národnosti dětí za politickým účelem. PN, Polák mající českou manželku, tak na otázku, zda někoho přesvědčoval k udání své národnosti, odpověděl, že pouze svoji manželku (viz následující úryvek). Vyplnění české národnosti se mu jevilo jako zbytečné, resp. „nikomu by tím nepomohli“, zatímco vyplnění národnosti polské bude mít přímý politický vliv.

⁶⁸ Głos - Gazeta Polaków w Republice Czeskiej. *Prezes Kongresu Polaków w RC Mariusz Wałach - Wpisuje polską*
In: Youtube. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=Tqi5L7daluM&t=3s&ab_channel=G%C5%82os-GazetaPolak%C3%B3wRepubliceCzeskiej

561 PN: ((napodobuje sebe mluvícího k manželce)) podívej se, když se
562 vyplní česká (.) nikomu tím neublížíme ani nepomůžeme (.) ale
563 samozřejmě ale my máme v podstatě takovou dohodu v podstatě děti si
564 budou v podstatě určovat tu identitu samy,
565 I: hm
566 PN: ale zatím jsme to museli, děti byly malé takže jsme to uváděli
567 za ně, manželka s tím nakonec souhlasila, ano, dobře uveď polská
568 I: hm
569 PN: děti chodí do polské školy
570 I: hm
571 PN: tak řekněme nějakou dobu budou (..) ano příslušníci polské
572 menšiny automaticky tady [podle]
573 I: [hm]
574 PN: toho sčítání ale v budoucnu se budou moci rozhodnout
575 I: takže třeba za těch deset let devět let (.) nebo osm vlastně už
576 PN: ano
577 I: když bude další sčítání tak už-
578 PN: tak už budou- už budou vlastním jménem
579 I: dobře
580 PN: deklarovat

Úryvek 23 Rodinné strategie: vyplňování polské národnosti dětem

5.6.2 Kontaktní kampaň

5.6.2.1 Door-to-door přesvědčování: „kdybysme jako skoro nezašli přímo do každé rodiny, [...] tak by asi těch deset procent nebylo“

Na kontaktní kampani mimo svou rodinu a okruh nejbližších přátel se z respondentů podíleli (nebo se o tom minimálně rozmluvili) PHP a ND.

PHP žije v obci, ve které se počet příslušníků polské menšiny dlouhodobě pohybuje na hranici potřebné ke zřízení výboru pro národnostní menšiny. Výbor by sice mohl být zřízen i bez zákonné nutnosti, to by nicméně do velké míry záleželo na libovůli zastupitelstva, s nímž historicky PHP často bojoval. Proto cítil nutnost zapojit se do kampaně, a to i s pomocí materiálů oficiální kampaně Kongresu Poláků. Přestože chválil internetovou kampaň, přišla mu nedostatečná, protože není dostupná pro obyvatele vyššího věku, kteří nemají přístup k moderním sdělovacím prostředkům. V následujícím úryvku PHP popisuje tyto výhrady proti oficiální kampani Kongresu Poláků a mluví o tom, že bez osobního přesvědčování by nejspíš v obci nedosáhli kvóty 10 procent potřebné pro vznik výboru:

608 PHP: nějaké (.) ten internet a tak dále no: ale: já myslím že kdyby
609 nebyla u nas přímo osobní kampaň
610 PHK: hm
611 PHP: kdybysme jako skoro nezašli přímo do každé rodiny
612 I: hm
613 PHP: a vysvětlovali jim, ukazovali oč jde tak že: by asi těch deset
614 procent nebylo
615 I: hm
616 PHP: a i když byla ta kampaň z kongresu polaku tak (.) podle mě
617 určitě a určitě jsem to říkal i na tom kongresu polaku jako že:
618 prostě prostě musí s- se jít jako- přímo na ty lidi k těm lidem
619 I: hm
620 PHP: že každý nema zatím nějak přístup k těmto moderním sdělovacím
621 prostředkům a tak podobně

Úryvek 24 Důležitost osobního přesvědčování v obci pana PHP (3;608-621)

PHP dále popisuje, že buď „chodil sám nebo s někým“, vybaven letáčky Kongresu Poláků, které si chválil i proto, že na nich byly slavné osobnosti (např. zpěvačka Ewa Farna). V rozhovoru uvedl PHP dva důvody, kterými se snažil lidi přesvědčit, a to, aby lidem jejich národnost zůstala v srdci (což je projevem strachu z neudání národnosti z důvodu *vykořenění*) a aby mohl dále fungovat výbor pro národnostní menšiny:

647 PHP: (..) no: jednak prostě aby v těch lidech to bylo jako jo:
648 I: hm
649 PHP: aby jim to zůstalo v srdci a aby prostě se- cítili nějak že tu
650 jsou rovnocení a tak dále (.)
651 I: hm
652 PHP: no tak to je ta jedna věc no a: i ten výbor pro národnostní
653 menšiny který vlastně je takovým (.) reprezentantem nebo- nebo ten
654 předseda těch orga- organ- organizace jedne protože tu je jedna není
655 více polských organizací
656 I: hm
657 PHP: tak reprezentuje takže: to má ten svůj vyznam tu svou
658 důležitost

Úryvek 25 Udávané důvody pro vyplnění národnosti při kontaktní kampani (3;647-658)

O výběru lidí, za kterými se vypravil, PHP říká, že je nerozlišoval, přičemž nechodil za lidmi aktivními v polské menšinové organizaci PZKO. Nakonec řekl, že dával důraz na to, aby přišel za těmi, co mají smíšené polsko-české domácnosti. Reakci občanů si chválil: prý mu vždy přislíbili, že vyplní polskou národnost. Často se také setkával s tím, že lidé nevěděli, že má udání národnosti tak velký vliv.

Rozhovor č.3 byl jedinečný v tom, že jsem jej vedl kromě pana PHP i s paní PHK, Češkou, která je v zastupitelstvu a momentálně předsedá výboru pro národnostní menšiny v obci. PHK tvrdí, že za ní nikdo nebyl, protože si tam vždycky „šoupne češtinu“. Nato se začnou oba bavit o otci PHK, který se považuje za Poláka:

- 792 PHP: ((žertovně)) já za tebou nebyl?
793 PHK: tys byl za mojím tatškou protože můj tatka má [polskou můj tat-
794 ano
795 PHP: [no aspoň tak] no
796 PHK: no tak no: (.) tys byl tady protože můj tatínek má polskou
797 národnost takže ten ten-
798 PHP: nebo se hlási k polske narodnosti-
799 PHK: -no ano takže ten ten (.) takže: takžes tu tu to a tatka
800 samozřejmě ten to jakože vždycky napíše že jo,
801 PHP: no a vlastně říkal to co jsem tu říkal furt (.) ((napodobuje
802 otce PHK.)) za mnou nemusíš chodit [je to stejně napišem]
803 PHK: [přesně ((souhlasné zvuky))]
Úryvek 26 PHP přesvědčuje otce PHK (3;792-803)

Identita otce PHK se v předchozím úryvku jeví jako jasně daná: při situaci přesvědčování odpoví přesvědčujícímu PHP, že za ním ani nemusí chodit. O to větší je překvapení, když později PHK identitu svého otce znovu tematizuje. V momentě, kdy PHP a PHK vedou diskusi o tom, zda může mít člověk více mateřských jazyků nebo jen jeden (PHP se kloní k jednomu mateřskému jazyku a PHK k více mateřským jazykům), PHK začne mluvit o svém otci, který „neví, co je jeho mateřský jazyk“ a v běžném hovoru se svou dcerou tuto otázku nedokáže zodpovědět. Ve sčítání lidu ale přesto udává polštinu (viz následující úryvek). Zda je to i vlivem přesvědčování ze strany PHP, nevíme. Každopádně tento příklad ukazuje, že není radno otázku na jazyk v souladu s censy považovat za jednoduchou a jednoznačně zodpověditelnou otázku. Tím tento příklad obrací logiku otázek na národnost a jazyk: národnost byla učiněna v moderních censech dobrovolnou i z důvodu nejednoznačnosti a v určitých případech nemožnosti odpovědi (můžeme si představit člověka, který nemá žádnou národnost), zato otázka na mateřský jazyk měla být objektivní (nemůžeme si představit člověka, který nemá žádný mateřský jazyk).

987 I: ((smích)) no a pane ((PHP)) co vy byste měl za argument teda, pro
 988 to že je jenom jeden mateřsky jazyk
 989 PHP: si myslím no že matka mě učila jenom jedním jazykem tak to беру
 990 jako že to je ten mateřsky jazyk
 991 I: takže se to řídí podle matky myslíte?
 992 PHP: no: (.) zjednodušeně řečeno
 993 PHK: no a to ti teď třeba řeknu že můj tatínek maminka maminka jeho
 994 na něho mluvila dvěma jazyky mluvila na něho polsky a mluvila na
 995 něho německy jo: a on byl ve své podstatě muj tatínek je troj-
 996 trojjazyčný, on je německo polsko čech jo, takže jo, a já nevím, co
 997 je vlastně jeho mateřština vlastně?
 998 PHP: to by to by museli bysme ho zavolat
 999 I: no: co myslíte-
 1000 PHK: no on na to neodpoví (.) on fakt neví (.) já už jsem to s ním
 1001 rozebírala a on neví (.) on ti na to neodpoví
 1002 I: no a: když se to potom vypisuje do- vypisuje se to toho sčítání
 1003 PHK: no tak to tu polštinu no, ((smích)) ale jako jako nevím jestli
 1004 zrovna mateřština jakože taková nevím no
 1005 I: no a do toho sčítání teda vypisuje polštinu, myslíte jo?
 1006 PHK: jo tam píše tu polštinu jo, ale já myslím že on není přesvědčen
 1007 o tom že to je polština; že to má trojitou no,

Úryvek 27 Znalost mateřského jazyka v realitě a v censech (3;987-1007)

5.6.2.2 „Máš nějakou babičku německou?": Pátrání po rodinných kořenech a přesvědčování

Kromě oficiální kampaně Shromáždění německých spolků mluví ND o osobním přesvědčování svých přátel. Tvrdil, že lidé často vůbec netuší, co pojmy „národnost“ nebo „identita“ znamenají. Důvody v tom vidí historické: konkrétně strach mluvit o své národnostní identitě nebo používat svůj mateřský jazyk. Na otázku, zda se ho lidé ptali, co pojem národnosti vůbec znamená, odpověděl, že pořád:

659 ND: (hele no tak) furt no furt
660 I: hm
661 ND: protože tady v té společnosti my vlastně: jak vám říkám jo, ta:-
662 ta vlastně národnostní identita už sto let se oni nemluví poněvadž
663 máme jednu československou jsme měli jo, (.) a všechno ostatní bylo
664 na překážku takže: nebudeme vůbec se o tom bavit jo,
665 I: hm
666 ND: dyť nakonec i Židé mi říkají že, ty starší jo, že po válce radši
667 o tom nemluvili
668 I: hm
669 ND: ani za komunismu za bolševika jo,
670 I: hm
671 ND: a já říkám pro:č, vy jste byli jakoby že jo nebyli nepřátelé
672 I: hm
673 ND: (a oni) jojo, to si jenom myslíš jo, mluvili jsme doma německy
674 že jo, todle todle přišli z koncentráku a šup jim zabavili majetek
675 prtže byli v němec(ké) a tak dále; neboli tím chci říct že o té
676 národnosti o identitě o něčem se tady vůbec nemluvalo jo, (.)

Úryvek 28 Historické důvody ztráty národnostní identity (5; 659-676)

Dále ND říká, že se ho ptali „skoro všichni“ a že on jim tedy všem „vysvětloval“. Toto „vysvětlování“ pak ND popisuje následovně:

695 ND: -no tak samozřejmě já jsem jim to při- takhle já jsem jim to
696 vysvětloval tak tak v první řadě je: jestli máš vůbec nějakou-
697 nějakou eh: jako afinitu k nějaké
698 I: hm
699 ND: jiné než české identitě pře tu českou identitu ty si ji
700 neuvědomuješ ale máš ji že jo, protože tady žiješ mluvíš česky čes-
701 a tak dále; a jestli máš- jestli si to dokážeš představit jo,
702 I: hm
703 ND: to je první věc a jestliže máte nějakou náklonnost tak to je
704 podle mě první předpoklad k tomu abyste nějakou jinou nebo prostě

Úryvek 29 "Vysvětlování" národnosti panem ND (5;695-705)

Z předcházejícího úryvku je patrné, že ND vnímá pojem národnosti velmi obecně: popis svého vysvětlování/přesvědčování začíná „afinitou k jiné než české identitě“. Za pozornost stojí, že českou identitu považuje u lidí, které přesvědčoval, za samozřejmost (minimálně v tomto popisu), což je v souladu s dvojnárodnostní strategií kampaně německé menšiny (viz 5.5.1.2). Afinita či náklonnost je pak prvním předpokladem k přihlášení se k jiné než české národnosti.

V jiné části rozhovoru pak ND tvrdí, že „přesvědčil spoustu lidí“ a to argumenty mířenými proti vykořenění jako důvodu neudávání své národnosti. V následujícím úryvku tak představuje sebe sama, jak se ptá svých známých, zda mají německé předky, tedy německé geny. V předchozím úryvku důležitá afinita je v následujícím úryvku vyjádřena oblibou německého jazyka. Celý úryvek pak končí apelem k přiznáním se ke svým kořenům, který stál rovněž v centru kampaně Shromáždění německých spolků (viz 5.5.1.1).

628 ND: [je česko-německá] a přesvědčování:, no jistě; spoustu lidí jsem
629 přesvědčil prostě jsem říkal, hele ((cituje sám sebe)) máš nějakou
630 babičku německou? no tak všichni mají samozřejmě jo, říkám no vidíš
631 tak jako máš tam taky geny nějaké že jo:, nějaké a myslíš že je to
632 správné? je. líbí se ti německý jazyk? líbí; babička jím mluvila; a
633 já říkám vidíš to:, tak se přiznej ke svým kořenům

Úryvek 30 Kořeny a afinita jako důvod k udání německé národnosti v osobním přesvědčování ND

5.7 Mateřský jazyk nehodný přesvědčování

Obě zmiňované kampaně a všechny rozhovory, ve kterých se respondenti dotkli tématu přesvědčování, mají jedno společné: mateřský jazyk v nich není hoden přesvědčování nebo se ho přesvědčování dotýká jen velmi málo. Kampaně německé menšiny je vedena téměř výhradně v češtině a mateřský jazyk se v ní objevuje jen jako jeden z možných indikátorů národnosti. V kampani polské menšiny sice jazyk (polský a po naszymu) hraje důležitější roli, nicméně kromě několika výjimek se nesnaží lidi přesvědčit k deklaraci polského jazyka.

Absence mateřského jazyka může mít několik důvodů: první je ten, že udání mateřského jazyka je formálně povinné, proto odpadá možnost, že by ho někdo nevyplnil. To se sice děje, ale v mnohem menší míře než v případě národnosti.⁶⁹ Druhý důvod je ten, že se tato otázka zdá jasnější a lehčeji zodpověditelná. PN to vysvětluje tak, že národnost se může měnit (případně může být i ztracena), ale mateřský jazyk zůstává týž (viz úryvek níže). To, že tomu tak nemusí být a národnost může být v některých případech „jasnější“ než mateřský jazyk, jsme si ukázali v oddíle 5.6.2.1 na příkladu otce respondentky PHK, který neví, co je jeho mateřský jazyk. To nicméně nic nemění na

⁶⁹ *Non-response rate* je v případě mateřského jazyka „pouhých“ 7,2 procenta populace.

tom, že obecně se tato otázka jeví jednoznačněji a není tolik ohrožena některými důvody k nedeklarování, jako např. vykořeněním.

714 PN: hm hm hm ((zamyšleně)) eh: (...) ((nádech)) mateřský jazyk nebo
715 národnost, (.) tu národnost v podstatě měníte jo, (.) vy ten
716 mateřský jazyk zůstane (.) pořád stejný ten bude jeden

717 I: hm

Úryvek 31 Proměnlivost národnosti a stálost mateřského jazyka (2;714-717)

Třetím, pro nás nejdůležitějším důvodem absence přesvědčování k mateřskému jazyku je to, že z tohoto údaje neplynou žádná přímá zákonná opatření. Pokud chápeme politický vliv jako hlavní cíl v pozadí veškerých přesvědčovacích praktik kolem censů, nemá přesvědčování k jazyku smysl. S určitým podílem rodilých mluvčích menšinového jazyka nemůžete založit výbor pro národnostní menšiny a nemůžete prosazovat menšinovou politiku, a to včetně té jazykové.

K němčině i polštině jako k mateřskému jazyku se při sčítání lidu přihlásilo více lidí než k německé a polské národnosti. (téměř 50 tisíc v případě polštiny a dobrých 30 tisíc v případě němčiny) (*PD 2021, 2024, s. 71*). Nemohl by tento fakt být jedním z důvodů, proč by menšinová politika mohli chtít změnit zákonné ukotvení výborů pro národnostní menšiny a místo dat o národnosti vycházet z dat o mateřském jazyce? Tomu a dalším výhledům menšinové politiky se budeme věnovat v následující – poslední – kapitole této práce.

6 Cesty menšin k jazykové politice: Výhledy do budoucna

6.1 Návrhy na změnu zákonného ukotvení

Z mnoha důvodů se nám jevílo ukotvení výborů pro národnostní menšiny problematické: obyvatelé, kteří chtějí prosazovat jazykovou politiku (např. dvojjazyčné názvy nebo školství v menšinovém jazyce), ale cítí se národnostně nevyhranění, nutí k tomu, aby udali národnost „v souladu“ s jejich jazykem (viz 3.3), a zároveň otázku po národnosti provází velmi vysoká míra neodpovědí. Velmi zajímavý moment nastal v rozhovoru s PHP, tedy mužem, který chodil po své obci a přesvědčoval své chladné či nerozhodnuté občany, příp. ty, kteří pocházeli z multietnického

707 PHK: to je těžké no
708 PHP: ja si třeba myslím no ale to už je možná trochu: trochu (.)
709 jako víc za rámec no: že prostě národnostní státy to už je jako
710 přežitek jako jo,
711 I: hm
712 PHP: ja se spíš evropsky feu- (.) f- ((zamýšlí se nad slovem, které
713 má na jazyku)) ehm: (.) hm: jak je to (.) jak je, jak je to spojené
714 státy americké no;
715 I: federalista
716 PHP: federalista no;
717 I: hm (.) jo (.) dobře ale tím chcete říct to že je překonané to aby
718 lidé vyplňovali co jsou za národnost nebo jak to myslíte,
719 PHP: ((ironický smích))
720 I: [to ne: ne,]
721 PHP: [no:] (.) to ještě nebude u všech lidí stejný názor (.) to
722 ještě bude dlouho trvat no
723 I: ((smích))
724 PHP: to ještě bude dlouho trvat až to lidé tak nějak pochopí že (.)
725 je to prostě není to nejdůležitější jesi si Čech nebo Polák asi no,
726 I: hm hm (.) dobře to bych s vámi klidně souhlasil ale: ale pořád
727 pořád se trochu vyhýbáte té mojí původní otázce jestli byste byl rád
728 kdyby to tam ti lidi spíš psali nebo nepsali, (.) to je- jestli
729 jestli si myslíte že to je důležité nebo nedůležité, to je druhá
730 věc.
731 PHP: momentálně jo (.) momentálně jaké jsou právní věci a tak dále
732 tak jsem pro to aby to potom psali
733 I: hm (.) dobř-
734 PHP: -to má svůj význam (.) momentálně je to má svůj význam
Úryvek 32 Národnosti ve federalistické Evropě? (3;707-734)

prostředí: na otázku, zda *by měli* lidé více vyplňovat svou národnost a svůj mateřský jazyk mi odpověděl následovně:

Z úryvku vyplývá, že PHP by národnostnímu rozdělení nedával v rámci zákonů ustanovující podporu menšin takovou váhu, ale spíš by se zaměřil na to, co jednotlivé národnosti spojuje. Nakonec říká, že je „momentálně“ pro to, aby lidé vypisovali svou národnost, protože to momentálně má svůj význam. To nepřímou implikuje, že v jím vysněné budoucnosti už by to tento svůj význam (on jím myslí politický význam, možnost prosazování polské kultury a polského jazyka ve své obci) nemělo mít. Z tohoto úhlu pohledu se důvod jeho přesvědčování druhých zdá být čistě pragmatickým: dělá to pro momentální význam censových dat pro polskou komunitu ve své obci. Tím se projevuje donucovací moc národnostních censů: pokud cítím jinou identitu než národa „svého jazyka“, mohu svému jazyku škodit. Pokud by se tak PHP či kdokoli jiný cítil být primárně Evropanem a necítil by se být Polákem, uškodil by pozici svého jazyka.

PHP tak navrhuje, aby byly výbory pro národnostní menšiny zakládány prostě tam, kde o to bude mít daná menšina zájem. Jeho argumentem je i to, že větší města (udává příklad Havířova a Karviné) nemají v současném stavu šanci ze zákona založit výbor pro národnostní menšiny.⁷⁰

- 764 PHP: třeba Karviná a tak dále (.) je (.) kde těch lidí kteří se
765 hlásí k té polské národnosti nebo: no k té polské národnosti taky
766 budou nějaké stovky ale v rámci sto tisíc obyvatel jako vůbec nemají
767 šanci mít ten výbor pro národnostní menšiny takže:
768 I: hm
769 PHP: takže kdyby to bylo dané, že jo? když o to požádají, tak prostě
770 jim to bude umožněno, tak proč ne?
771 I: hm (.) a stejně i ve v ((OBEC)) proč ne, myslíte, (.) nebo jenom
772 ve větších městech?
773 PHP: nee (.) tak platí to pro všechny
774 I: platí to pro všechny
775 PHP: hm

Úryvek 33 Obtíže se zřizováním výborů ve větších městech (3;764-775)

Někteří respondenti jsou nicméně se současným stavem spokojeni, a pokud by něco měnili, tak by pouze snížili kvótu na pět procent, ať už kvůli zjednodušení zakládání výborů ve větších obcích nebo proto, že „v menších obcích jde zase často o skupinu lidí, kteří jsou velmi aktivní a významným způsobem se zapojují do dění,“ jak si myslí respondentka PV (rozhovor 4).

⁷⁰ To zcela neodpovídá skutečnosti, protože v Karviné byl podíl národnostních menšin dostatečný k tomu, aby byl zřízen výbor pro národnostní menšiny. V Havířově nicméně výbor není. (*Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2021, 2022*, s. 44).

Problém nízkého poměru vyplněných odpovědí na národnost vnímali veskrze všichni respondenti. Nejvíc se o tom dokázal rozmluvit ND, i na základě jeho zkušeností v celostátní

- 293 I: a kdybych se vrátil jenom k těm výborům (.) tak tady konkrétně
294 byste změnil co,
- 295 ND: no k těm výborům no, k těm výborům, určitě no tam bych určitě
296 změnil eh: taky () procentuální procentuální část jo,
- 297 I: hm
- 298 ND: tam bych jako určitě nějak zviditelnil aktivity té národnostní
299 menšiny která tam je jo, (.) viditelné aktivity jak prostě vyvíjí
300 eh: nebo jak rozvíjí a pečuje o jejich kulturu a: a prostě jak- jak
301 provádí projekty a kolik a-
- 302 I: -hm
- 303 ND: to si myslím že by- by měla být velká- eh: nebo velké kritérium
304 ukazatel k tomu aby se ten- eh: aby se ten- eh: výbor zřídil a ta
305 menšina tam mohla nějakým způsobem fungovat
- 306 I: takže byste vlastně to: (.) zákonné zřízení výboru nepřenechával
307 jenom na těch censech
- 308 ND: ano přesně tak; určitě ne určitě ne (.) několik dalších kritérií
309 jo, objektivních kritérií která by nějaká komise třeba posoudila
310 byly by tam nějaká- nějaké tvrdé prostě: že jo, podmínky jo,
311 kritéria, nějaké takzvaně měkké jo, a na základě toho by se to (.)
312 protože no: udělalo

Úryvek 34 Návrh změny v zakládání výborů pro národnostní menšiny (6;293-312)

menšinové politice. Kromě snížení poměru nutného k založení výboru pro národnostní menšiny by rovněž zohlednil aktivity a projekty menšin v obci: tím by v rámci možnosti založení výborů pro národnostní menšiny zohlednil „tvrdá“ i „měkká“ kritéria:

6.1.1 Bylo by lepší zakládat výbory podle mateřského jazyka?

Někdo by mohl říct, že by pro obě menšiny bylo výhodnější zakládat výbory pro národnostní menšiny podle jazykového klíče. S touto možností, která by se mohla jevit logickým řešením problému vysokého poměru neodpovědí v otázce na národnost, nicméně respondenti překvapivě spíše nesouhlasili nebo je ani nenapadla.

V případě polské menšiny tento problém spočívá v nejasné definici jazyka, kterým lidé zde mluví. Již jsme řekli, že nářečí po naszymu mají polští mluvčí tendenci chápat jako dialekt polštiny

a čeští zas často jako dialekt češtiny. (viz 5.3.5.1). Často jej však vnímají jako něco zcela unikátního nespádající ani pod jeden z daných jazyků. Strach z dezinterpretace by tu mohl být stejně velký, jako panuje v případě „jiných“ národností, jako jsou např. goralská nebo slezská. Respondenti PHP a PHK si nemyslí, že lidé deklarují po naszymu jako svůj mateřský jazyk (viz úryvek níže). Co ale podle nich deklarují, je slezský mateřský jazyk. Ten má pozoruhodnou pozici, protože není ani Českem ani Polskem uznán za menšinový jazyk a oběma státy je považován za dialekt úředního jazyka (tj. češtiny, resp. polštiny). Komise expertů sice v hodnocení Polska mluví o tom, že by měl stát vést debatu s proponenty slezského jazyka jako samostatného, Polsko to ale odmítá. (*Fourth Evaluation Report on Poland, 2023, s. 11 a 88*). V pramenném díle českého sčítání slezský jazyk vůbec nefiguruje: to, že jej čeští statistici počítají společně s moravským jazykem pod jazyk český

je patrné např. z online Statistického atlasu, který vydává ČSÚ a kde jsou český, moravský a slezský zpracovány společně.⁷¹

Lidé na Těšínsku nemluví „čistou polštinou“. Deklarace polské národnosti je vnímána jako přihlášení se k polské identitě, s kterou souvisí používání polštiny v oficiálním styku, tedy v diglotickém vztahu s po naszymu, zatímco národnostní Češi, kteří mluví po naszymu, používají pro oficiální účely češtinu. Pokud by se kritériem stal mateřský jazyk, byly by tím znemožněny jakékoli pokusy učinit i v censech z po naszymu společného jmenovatele Čechů a Poláků na Těšínsku, protože by již zákonně byli nuceni k tomu, aby vypisovali jazyky, které používají ve

554 PHP: mm- no mám obavu jak by to lidé pochopili no;
555 I: hm
556 PHP: jak by to pochopili jako, jak by to bylo jestli (.) jak by tam
557 byla prostě ta alternativa polština čeština (.) nevím jesi tam bude
558 třeba alternativa nářečí, nebo tak jo,
559 I: hm to tam není právě
560 PHK: [není no]
561 PHP: [hm tak] to je: (.) to je dost takove (.) jak jsem říkal no:
562 nemluvíme jenom čistou polštinou mezi sebou že,
563 I: hm
564 PHP: proto lidé by to tam kdovíjak jak by to pochopili,
565 PHK: no
566 PHP: jak by to tam napsali čili: no podle mě by to pro nás jako pro
567 národnostní menšinu nebylo dobre.
568 I: hm [takže]
569 PHP: [udělat]
570 I: myslíte že už i teď třeba lidé často píšou do (.) toho sčítání
571 lidu (.) do jazyka třeba to nářečí že tam třeba napíšou na otázku
572 jaký je váš mateřský jazyk napíšou po naszymu?
573 PHK: [to asi ne: co,]
574 PHP: [no po naszymu] ne (.) ale slezsky
575 I: slezsky
576 PHP: slezské nářečí
577 I: slezsky
578 PHP: slezské nářečí

Úryvek 35 Strach z deklarace slezského mateřského jazyka (3; 554-578)

formálních situacích. Pokud by přece jen lidé vypisovaly místo svých národních jazyků jazyk po naszymu, mohlo

by dojít k vícero nežádoucím účinkům: zaprvé, po naszymu by mohlo být považováno za dialekt češtiny, čímž by bylo znemožněno zakládání menšinových výborů; zadruhé, po naszymu by mohlo být považováno za dialekt polštiny, výbory by pak byly zakládány i tam, kde se obyvatelstvo považuje za české a nestojí o polskou jazykovou politiku; zatřetí, pokud by po naszymu bylo považováno za samostatný jazyk, tak by nebylo reálně možné polsko-jazyčné školství ani dvojjazyčné česko-polské nápisy. Po naszymu nicméně nemá kodifikovanou variantu, proto je v něm v současnosti školství nemyslitelné. Kromě toho se zdá, že současní polští politici na Těšínsku o oficiální nápisy ani o školství v po naszymu nestojí: jak jsme již zmínili, při oficiálních příležitostech preferují polštinu a za své považují české i polské dějiny a kulturu.

*

ND, který se vůči současným menšinovým zákonům stavěl výrazně negativně, rovněž preferuje stav, kdy se menšinová politika, včetně jazykové, odvozuje od udávání národnosti. Problém německé menšiny je totiž ten, že mnoho jejích příslušníků od druhé světové války přišlo o němčinu jako svůj mateřský jazyk. Německá menšina se po druhé světové válce ocitla v situaci, kdy neobývala jednotné území. Mnohem častěji než v případě na Těšínsku usazené polské menšiny tak docházelo ke smíšeným manželstvím. Německá identita (podle ND, viz 5.6.2.2) zároveň byla na rozdíl od polské potlačována mnohem násilněji. To vedlo k součtu ke ztrátě němčiny jako mateřského jazyka, která je nejviditelnější u nejmladších generací. ND tento historicky zapříčiněný stav popisuje a srovnává se situací polské menšiny následovně:

605 ND: tak zaprvé dvojjazyčnost (je) u nás jednoznačná; jenom si vemte
606 že, po vyhnání německých- po vyhnání tři miliony Němců tady zbylo
607 dvě stě až dvě stě padesát tisíc (.) a to byly většinou to byly buď
608 vdovy jo: ,
609 I: hm
610 ND: většinou to byly vdovy jo, a nebo smíšený manželství jo,
611 I: hm
612 ND: tak moje babička děda padl todle tak;
613 I: hm
614 ND: moje babička měla pět dětí jedno z toho je moje matka; čtyři
615 děti si vzaly české partnery a jenom jedna jediná Němce (.) no jasně
616 je to úplně j- logický; kde ho měla, kde ho měli vzít ty Němce,
617 I: hm
618 ND: když byli všichni (.) v- v luftě že jo, jo: neboli je jasný že
619 my dneska- třeba Poláci; ty nikdo nevyhnal jo,
620 I: hm
621 ND: čili oni tam jsou furt mezi sebou jo:, oni ten problém nemaj; my
622 jednoznačně; my nemůžeme prostě nikdo nemůže po nás chtít abysme
623 měli čistou stodě- stoprocentní německou národnost. kdepak bysme-
624 nebo: myšlení vnímání; kdepak my jsme ho asi tak vzali? na stromě
625 nerostlo čili- čili my jsm- my prostě každé- každá ta rodina skoro
626 (.)

Úryvek 36 Historické důvody roztržité identity současné německé menšiny (6;605-626)

„Poláky nikdo nevyhnal“, proto mohli „přirozeně“ reprodukovat svou kulturu a smíšená manželství, jak potvrzovali polští respondenti, jsou zde relativně novou záležitostí. Zato Němci byly víceméně donuceni ke smíšeným manželstvím a splnutí s většinovou populací.

Proto je podle ND důležité tvořit jazykovou politiku, zejm. pak školskou, na základě národnosti: mnohé rodiny již ztratily němčinu jako svůj mateřský jazyk, to ale neznamená, že by se ji děti ve školách neměly učit, právě naopak. Na rozdíl od polské menšiny, která usiluje o udržení polského jazyka a nářečí po naszymu, jde německé menšině o obrození němčiny jako menšinového jazyka. ND to popisuje následovně:

1243 I: a: a to školství teda na čem by to mělo být založené jestli spíš
1244 na tom jak- jak k jaké národnosti nebo jakou identitu národnosti ti
1245 lidé mají nebo jak- jak s nimi mluví rodiče doma?
1246 ND: hm jo určitě jak- jakou mají tu identitu (.) a tu identitu eh:
1247 že jo prže ten rodič by ji měl deklarovat za to dítě jo,

1248 I: hm

1249 ND: takže určitě si myslím že by to mělo být podle té identity hm;

1250 I: hm (.) a nevadilo by to potom že by přišly do té školy a učily by
1251 se de facto cizí jazyk?

1252 ND: n- ne nevadilo

1253 I: nevadilo

1254 ND: musí se to z- zase obnovit že jo, to- to si myslím že je to
1255 dokonce nutné jo,

Úryvek 37 Školy podle národnostního klíče a obrození německé menšiny (6;1243-1255)

6.2 Porovnání strategií polské a německé menšiny

Dne 28. února 2024 vstoupilo v platnost doplnění (...) Evropské charty regionálních či menšinových jazyků (dále jen „Charta“) za účelem povýšit v ČR ochranu němčiny jako menšinového jazyka v souladu s Chartou na nejvyšší úroveň, tedy podle části III Charty.⁷²

Přesun němčiny na nejvyšší úroveň ochrany Evropské charty regionálních či menšinových jazyků je snad nejvýznamnější změnou v ochraně menšinových jazyků v ČR v současnosti. Martin H. Dzingel v rozhovoru tvrdil, že na tomto přesunu má on „stoprocentní“ podíl (viz 6;820), byl totiž hlavou tohoto procesu. Byl to on, kdo podal v roce 2019 žádost na vládu a kdo dále vyjednával, které články budou pro ochranu němčiny aplikovány. V tomto procesu probíhaly rovněž přesvědčovací praktiky; jejich cílem tentokrát nebylo přimět občany k udání národnosti, nýbrž přimět české úředníky a politiky, aby uznali legitimitu požadavků německé menšiny.

Martin H. Dzingel popisuje toto přesvědčování následovně:

⁷² Vláda ČR. 4.3.2024 Česká republika rozšířila ochranu němčiny jako menšinového jazyka [Online]: <https://vlada.gov.cz/cz/ppov/rnm/aktuality/ceska-republika-rozsirila-ochranu-nemciny-jako-mensinoveho-jazyka-212242/>

1078 ND: ale ta: jako hlavně- hlavně tam jsme argumentovali tím (.) tím
1079 velkým bezprávím který- který tady bylo a že bysme si zasloužili aby
1080 ten stát nás nějak podpořil

1081 I: hm

1082 ND: a potom tím historickým- těmi historickými konotacemi

1083 I: hm

1084 ND: že německá menšina tady osm set let vytvářela hodnoty, jo,

1085 I: hm

1086 ND: které jsou dneska zcela zásadní,

1087 I: hm

1088 ND: takže- a potom že- a: proto si zasloužíme ochranu jo, to bylo "

1089 I: hm

1090 ND: hlavní jako jo, ty:- ty počty nejsou úplně důležitý protože
1091 teďka byla nebo minulej nebo předminulej rok někde v těch velšských
1092 tam (.) v Anglii naho:oře že jo, eh: tam byla taky jeden jazyk eh:
1093 udělen mu třetí ochrana (.) a tam je devět řečníků devět;

1094 I: hm

1095 ND: jo:, čili to ani tak nezáleží na tom

1096 I: hm

1097 ND: jo, tam (.) to právě naopak ti: eh: úředníci kteří nám moc
1098 nepřáli tak ti říkali jo, ((cituje)) dyť vás je tady pět a půl; co
1099 byste chtěli, jo? my jsme říkali ((cituje)) nevadí; jako jsou jsou
1100 menšiny kde jich je devět řečníků a teď jsem jim tam předložil to
1101 bylo zrovna aktuální jo:, takže: takže eh: ten- ty- ty kvantitativní
1102 údaje eh: jsou leckdy na:- můžou být leckdy jako:- i na škodu.

Úryvek 38 Přesvědčování úředníků k udělení vyšší ochrany němčině (6;1078-1102)

ND (Martin H. Dzingel) argumentoval historickými konotacemi: jak bezprávím, které bylo způsobeno německé menšině po druhé světové válce, tak pozitivními hodnotami, které zde německá menšina po staletí vytvářela. Nejdůležitější se ale zdá přesvědčování k tomu, že „počty nejsou úplně důležitý“ (1090), tedy přesvědčování o tom, že kvantita není důležitá pro udělení ochrany. Úředníci trvali na tom, že příslušníků německé menšiny je tady „pět a půl“ (1098) a že v tomto počtu se nemůže dožadovat větších práv, a ND jim oponoval příkladem z Velké Británie,

kde měl nějaký jazyk pouhých devět mluvčích, a přesto mu byla udělena nejvyšší ochrana. ND uzavírá své vyprávění tím, že „kvantitativní údaje mohou být leckdy na škodu.“

Charta žádné kvantitativní kvóty nevyžaduje, přesto dává menšinám široká práva; práva, kterých by se po celém Česku „vnitřně vyhnaná“ německá menšina jen těžko domáhala prostřednictvím českých zákonů stojících na censech. V okresech Cheb, Karlovy Vary, Sokolov, Liberec, Ústí nad Labem, Český Krumlov, Opava a Svitavy tak bude mít německá menšina dle Charty právo na podstatnou část předškolního, základního a středoškolského vzdělávání v němčině (článek 8, odst. 1 a)ii, b)ii, c)ii).

Zatímco německá menšina politicky využila možnosti obejít české zákony, které Martin H. Dzingel vnímá jako příliš přísné, a např. zakládání regionálních německých škol na základě nich považuje za „téměř nereálné“ (viz 6;1127), polská menšina je s tímto stavem spokojena. Nikdo z respondentů z polské menšiny nemluvil o tom, že by zákony týkající se národnostních menšin potřebovaly výraznou úpravu. Respondentka PV tak např. mluví o zákonech, ale jediný problém, který v nich vnímá, je, že „často naráží na nejednoznačný výklad zákona či [si] musí[] odbýt dlouhé čekání na případný kvalifikovaný dotaz.“ V situaci, kdy polská menšina sídlí většinou v jednom regionu, který je jak chráněn Chartou, tak je v něm pro vysoký podíl polské menšiny relativně jednoduché zakládat výbory pro národnostní menšiny, se nemůžeme divit tomu, že PV si pro regionální menšinovou politiku nedokáže představit „jiné kritérium a měřitelnost této skutečnosti než oficiální sčítání lidu.“

Polské menšině navíc nejde o radikální obnovu ztracené identity. Jakkoli byla během první republiky i během minulého režimu polská menšina různými způsoby potlačována, stále fungovaly organizace, ve kterých se její členové mohli sdružovat, a zejména nikdy nebyl narušen „přirozený“ proces předávání jazyka a kultury, a to včetně školství.

Z toho všeho vyplývá, že polská a německá menšina volí rozdílné strategie. Polská menšina se snaží udržet nabyté pozice a plně využívat práva, která jsou jí přislíbena českými zákony na základě dostačujících výsledků censu. Zato menšině německé současné české zákony nevyhovují pro svůj důraz na kvantitativní data (získávaná z censů). Proto se politici německé menšiny obracejí k mezinárodním úmluvám – jako je Charta – které nemají pevně stanovená kritéria, na jejichž základě by měly být národnostní menšina nebo menšinový jazyk hodny ochrany, kromě toho, že se jedná o jazyk či menšinu *tradiční* (viz Charta článek 1 odst. a)), což německá menšina v ČR splňuje.

Závěr

V průběhu této práce jsme zkoumali vzájemný vliv censů a menšinové politiky.

V první kapitole jsme prozkoumali dvojí povahu censu, který je sám do jisté míry sociologickým výzkumem a zároveň může být předmětem sociologického výzkumu. Jeho jedinečnost v rámci sociologického výzkumu spočívala v jeho stáří i v tom, že na své výsledky klade nárok úplnosti.

Druhá kapitola popsala to, jak se census historicky a typologicky ptal na národnost a jazyk. Otázky vyskytující se ve sčítání lidu jsme typologicky rozlišili na tzv. deklaratorní a faktuální a toto rozlišení jsme se následně pokusili vysvětlit na základě teorie mluvních aktů. Tyto poznatky jsme pak aplikovali v analýze historického vývoje pozice jazyka v českých censech. Na základě faktických a teoretických výsledků jsme na konci druhé kapitoly vysvětlili, co myslíme „přesvědčovací potenciálem“ deklaratorních otázek na národnost, jazyk a náboženství v censech.

Třetí kapitola se věnovala jazykové politice v ČR a jejím souvislostem s censy. Ukázalo se, že mezinárodní úmluvy, ke kterým se Česko zavázalo, censy vnímají pouze jako zdroje informací a z kvantitativních údajů, které z censů vyplývají, přímo nic neodvozují. Na druhou stranu české zákony stanovující možnosti komunální menšinové politiky jsou na censech přímo závislé. Zákony ČR pak mísí pojmy mateřského jazyka a národnosti, a jazyková práva pak přiznávají nikoli jazykovým, nýbrž národnostním menšinám. Na konci třetí kapitoly popisujeme vliv, který takové zákony mohou mít, na konzervaci herderovské ideje o neodlučitelnosti mateřského jazyka a národnosti.

Čtvrtá kapitola byla věnována teoretickým a metodologickým východiskům empirického výzkumu přesvědčování před českým censem roku 2021. Nejdřív jsme přednesli hypotézu o existenci přesvědčovacích praktik na třech rovinách. Poté jsme celý výzkum teoreticky zarámovali teoriemi jazykového managementu, konverzační analýzy a analýzy diskursu. Dále jsme popsali důvod a náležitosti rozhovorů vedených s menšinovými politiky a rozdělili přesvědčovací praktiky na organizované a jednoduché.

Pátá kapitola se střídavě věnovala jednoduchým přesvědčovacím praktikám, o kterých mluvili jednotliví respondenti v rozhovorech, a praktikám organizovaným, ze strany státu a menšinových organizací. Důraz byl kladen zejména na menšinu polskou a německou. Důležitým zjištěním bylo, že ve většině případů docházelo k přesvědčování k udání (určité) národnosti, zatímco k udání mateřského jazyka k přesvědčování téměř nedocházelo.

V šesté kapitole jsme mluvili o možných změnách zákonného ukotvení komunálních menšinových práv, jak si je představují respondenti. Velký rozdíl byl zaznamenán mezi představami a strategiemi polské a německé menšiny. Zatímco zástupci polské jsou spíše spokojeni se současným ukotvením práv v censech, německá menšina, vzhledem ke svému rozptýlení po celé republice, preferuje jiné než kvantitativní podmínky menšinové politiky.

*

Přestože se nám v této práci podařilo potvrdit hypotézu o existenci přesvědčovacích strategiích, ukázalo se, že náš výzkum trpí několika nedostatky, kterých by se mělo budoucí zkoumání téhož tématu vyvarovat.

Zaprvé, rozhovory s menšinovými politiky mohou být vždy pouze nepřímým důkazem přesvědčování. To byla jejich největší nevýhoda v porovnání s dokumenty analyzovanými na rovině organizovaného přesvědčování. Sebereflexe dva roky starých událostí není rozhodně srovnatelná s možností výzkumníka být přímo na místě v rozhodný moment, kdy se přesvědčování děje, a pomocí metody zúčastněného etnologického pozorování se např. vydat na „přesvědčovací procházku“ po obci společně s menšinovými politiky. Taková možnost se nabízí výzkumníkům při dalším sčítání lidu, tj. v roce 2031.

Zadruhé se zdá, že metoda online polostrukturovaného rozhovoru byla příliš upjatá. Od mnohých respondentů jsem získal pozvánky do jejich obce či dokonce do jejich domu. Tímto způsobem by se dalo vytvořit přirozenější prostředí pro rozhovor a zároveň by se do výzkumu daly zapojit další osoby. Metodou sněhové koule by přesvědčující politici mohli dovést výzkumníka např. k občanům, kteří naopak byli někým přesvědčováni. Kromě toho se zdá, že v online rozhovoru omezenými časovými možnostmi, byly otázky týkající se přesvědčování příliš přímé; respondenti tak mohli odpovědět negativně, protože si pod tímto pojmem představovali něco mnohem „vážnějšího“, než to, co se pod ním podle nás skrývá. Zde narážíme na obecný problém vnučování vědeckých pojmů zkoumaným osobám. Tomu je třeba se v budoucích výzkumech vyhnout, k čemuž může pomoci právě i přirozenější situace výzkumníkovy návštěvy obce.

Seznam příloh

Příloha 1: Detailní struktura kvalitativních rozhovorů

Příloha 2: Kontaktování výborů pro národnostní menšiny

Příloha 3: Transkript rozhovorů

Bibliografie

- Arel, D. (2001). Language categories in censuses: Backward- or forward-looking? In D. I. Kertzer & D. Arel (Ed.), *Census and Identity* (1. vyd., s. 92–120). Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511606045.005>
- Austin, J. L. (2000). *Jak udělat něco slovy* (Vyd. 1). Filosofia.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění* (1. vyd). Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Blommaert, J. (2009). *Discourse: A critical introduction* (1. publ., 5. print). Cambridge University Press.
- Boháč, A. (1921). Národnost či jazyk? *Československý statistický věstník*, 2, 40–58.
- Boháč, A. (1930). Rádlův sociologický rozbor naší národní statistiky. *Československý statistický věstník*, 1, 1–22.
- Boháč, A. (1931). Nationality and the New Czechoslovak Census. *The Slavonic and East European Review*, 10(28), 105–115.
- Brix, E. (1982). *Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation: Die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen, 1880 bis 1910*. Böhlau.
- Bubeník, J., & Křesťan, J. (1995a). Národnost a sčítání lidu: K historickým souvislostem polemiky mezi Antonínem Boháčem a Emanuele Rádlem. *Historická demografie*, 19, 119–133.
- Bubeník, J., & Křesťan, J. (1995b). Zjišťování národnosti jako problém statistický a politický: Zkušenosti ze sčítání lidu za První republiky. *Paginae historiae*, 3, 111–131.
- Butler, J. (2006). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Clift, R. (2016). *Conversation analysis*. Cambridge University Press.

- Cooley, L. (2022). “It Will Do No More than Annoy the Protestants”: The 1991 Northern Ireland Census and the Irish Language. *Nationalism and Ethnic Politics*, 28(3), 269–289. <https://doi.org/10.1080/13537113.2022.2052594>
- de Vries, J. (2005). Language Censuses. In U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, & P. Trudgill (Ed.), *Sociolinguistics* (s. 1104–1116). Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110171488.2.7.1104>
- Durkheim, É. (with Simpson, G.). (2002). *Suicide: A study in sociology* (1. publ. in Routledge classics). Routledge.
- Foucault, M. (1994). *Diskurs ; Autor ; Genealogie: Tři studie* (P. Horák, Přel.; Vydání 1). Svoboda.
- Foucault, M. (2000). *Dobřížet a trestat: Kniha o zrodu vězení* (Čestmír. Pelikán, Přel.). Dauphin.
- Foucault, M. (2016). *Mýšlení vnějšku* (Vydání třetí). Herrmann & synové.
- Fourth Evaluation Report on Poland*. (2023, červen 14). Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages. <https://rm.coe.int/polandecrml4-en/1680ac6470>
- Heaton, J. (2012). *Reworking qualitative data*. SAGE.
- Hult, F. M., & Johnson, D. C. (Ed.). (2015). *Research Methods in Language Policy and Planning: A Practical Guide* (1. vyd.). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118340349>
- Kertzer, D. I., & Arel, D. (Ed.). (2001). *Census and Identity: The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses* (1. vyd.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511606045>
- Kladiwa, P., Gawrecki, D., Kadlec, P., Pokludová, A., & Popelka, P. (2016a). *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930. 1. Díl* (Vydání 1). Ostravská univerzita.
- Kladiwa, P., Gawrecki, D., Kadlec, P., Pokludová, A., & Popelka, P. (2016b). *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930. 2. Díl* (Vydání 1). Ostravská univerzita.
- Krejčí, D. (1920). Má se při našem příštím sčítání lidu zjišťovati národnost nebo řeč mateřská? *Československý statistický věstník*, 1, 275–285.

- Kučera, M. (1992). *K předběžným výsledkům sčítání lidu, domů a bytů k 3. Březnu 1991 / With respect to the preliminary census data.* XXXX 28(3), 394–402.
- Nekvapil, J. (2000). *Mluvení o osobách: Sociální kategorizace v česko-německém kontaktu. Tréninkový modul.*
<https://doi.org/10.13140/RG.2.2.21166.97608>
- Nekvapil, J. (2016). Language Management Theory as one approach in Language Policy and Planning. *Current Issues in Language Planning*, 17(1), 11–22.
<https://doi.org/10.1080/14664208.2016.1108481>
- Nekvapil, J., & Sherman, T. (2009). Pre-interaction management in multinational companies in Central Europe. *Current Issues in Language Planning*, 10(2), 181–198.
<https://doi.org/10.1080/14664200802399133>
- Nekvapil, J., Sloboda, M., & Wagner, P. (2009). *Mnobojazyčnost v České republice: Základní informace.* Nakl. Lidové Noviny.
- Populační prognóza ČR do roku 2050.* (2004). Český statistický úřad.
- První periodická zpráva o plnění závazků vyplývajících z Evropské charty regionálních či menšinových jazyků v České republice.* (2008). Rada Evropy.
https://vlada.gov.cz/assets/ppov/rnm/aktuality/iii_periodicka_zpravacharta_1_def_1.pdf
- Rádl, E. (1929). *Národnost jako vědecký problém.* XXXXXXX
- Rádl, E. (1993). *Válka Čechů s Němci.* XXXXXXX
- Sčítání lidu, domů a bytů 1991: Pramenné dílo.* (1995). Český statistický úřad.
- Sčítání lidu, domů a bytů 2001: Pramenné dílo* (with Škrabal, J.). (2005). Český statistický úřad.
- Sčítání lidu, domů a bytů 2011: Pramenné dílo* (with Škrabal, J.). (2013). Český statistický úřad.
- Sčítání lidu, domů a bytů 2021—Pramenné dílo.* (2024). Český statistický úřad.
- Shryock, H. S., & Siegel, J. S. (1976). *The methods and materials of demography* (Condensed ed). Academic Press.

- Šatava, L. (2009). *Jazyk a identita etnických menšin: Možnosti zachování a revitalizace* (2., doplněné vyd). Sociologické nakladatelství, SLON.
- Urla, J. (1993). Cultural politics in an age of statistics: Numbers, nations, and the making of Basque identity. *American Ethnologist*, 20(4), 818–843. <https://doi.org/10.1525/ae.1993.20.4.02a00080>
- Wee, L. (2016). Are there zombies in language policy? Theoretical interventions and the continued vitality of (apparently) defunct concepts. In N. Coupland (Ed.), *Sociolinguistics* (1. vyd., s. 331–348). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107449787.016>
- Závěrečná zpráva o sčítání lidu, domů a bytů 2001*. (2004). Český statistický úřad. https://csu.gov.cz/docs/107516/13655187-71ed-c942-10e0-fcf83c45c859/vlada_sldb_0604.pdf
- Zhou, M. (2015). Using Census Data and Demography in Policy Analysis. In F. M. Hult & D. C. Johnson (Ed.), *Research Methods in Language Policy and Planning: A Practical Guide* (1. vyd., s. 205–216). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118340349>
- Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2021*. (2022). Úřad vlády ČR.